

sociaino delo

S

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik 49 – marec – junij 2010 – št. 2-3

UVOD V TEMATSKO STEVILKO

ROMI

Špela Urh — ZA VKLJUČEVANJE ROMOV — 71

CLANKI

Špela Urh — ETNIČNA (NE)OBČUTLJIVOST V IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO — 73

Darja Zaviršek — ETNIZACIJA IN PATOLOGIZACIJA ROMOV IN ROMSKIH SKUPNOSTI — 85

Alenka Janko Spreizer — Z ANGAŽIRANO ANTROPOLOGIJO PROTI RASIZMU IN RASNI
DOMINACIJI NAD ROMI — 99

Julija Sardelič — MULTIKULTURALIZEM IN POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI — 109

Majda Hrženjak — ROMI V LJUBLJANI — 121

Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan — PRAVICA DO MESTA — 133

STROKOVNA PRISPEVKA

Mojca Hribar, Danijela Gutič — POGOJEVANJE PREJEMANJA DENARNE SOCIALNE
POMOČI ROMOM KOT OBLIKA INSTITUCIONALNEGA RASIZMA — 143

Anja Pirec, Tilen Recko, Jana Bedrač in Ana Schmidt — SE VAM ZDI TO ZABAVNO
ALI POMEMBNO? — 155

POROČILA IZ PRAKSE

Špela Urh — USTVARJANJE STRATEGIJ ZA PREPREČEVANJE IN PRESEGANJE SOCIALNE
IZKLJUČENOSTI ROMOV V OBČINI GROSUPLJE — 165

Jasmina Zaman — PROMOCIJA STRPNOSTI KOT NAČIN PRESEGANJA PREDSDOKOV IN
MARGINALIZACIJE — 171

Marina Novak Rabzelj — PRISPEVEK CSD KRŠKO K PRESEGANJU INSTITUCIONALNIH
RASIZMOV DO ROMOV — 177

Alenka Košak — ROMSKI OTROCI V OŠ LESKOVEC PRI KRŠKEM - PRIMERI DOBRE
PRAKSE — 181

NARACIJE

Špela Urh — ETNIČNE REALNOSTI ROMOV — 185

KNJIŽNA RECENZIJA

Špela Urh — Leida Schuringa (2005), *Community work and Roma inclusion* — 189

POVZETKI

SLOVENSKI — 193

ANGLEŠKI — 196

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnik uredništva
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Viktorija Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec
Marija Ovsenik, Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Rener, Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Mond Grafika, Brezovica pri Ljubljani

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začenši s februarjem.

Navodila, kako pripraviti in predložiti prispevek
za objavo, in s tem povezane informacije so na
spletnih straneh časopisa
(www.fsd.uni-lj.si/sd – Pisanje za SD).

Tematska številka: ROMI
Gostja urednica: Špela Urh

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor
Bogdan Lešnik

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Assistant Editor
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Advisory Board
Viktorija Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva, Vito Flaker, Andreja Kavav Vidmar
Zinka Kolarič, Anica Kos, Blaž Mesec
Marija Ovsenik, Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek, Tanja Rener, Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd/eng

Subventions
Slovenian Book Agency

The Journal is issued bimonthly.

Instructions and information to foreign authors
may be found on the Journal's web pages
(www.fsd.uni-lj.si/sd/eng - To authors).

SOCIALNO DELO, Vol. 49, Issue 2-3
(March - June 2010)

Roma people
Guest editor: Špela Urh

SELECTED CONTENTS

- 71 Špela Urh – Ethnical (un)sensitivity
in education for social work
- 85 Darja Zaviršek – Ethnisation and
patologisation of Roma people and Roma
communities: Anthropological and social
work concepts
- 99 Alenka Janko Spreizer – With an engaged
anthropology against racism and racial
domination over Roma people
- 109 Julija Sardelič – Multiculturalism and position
of Roma community in Slovenia
- 121 Majda Hrzenjak – Roma people in Ljubljana:
Uncertain legal statuses as one of the
reasons of radical social exclusion
- 133 Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan – A right to
stay: The case of the settlement at Koželjeva
street in Ljubljana
- 196 English Abstracts

ZA VKLJUČEVANJE ROMOV

Ko je leta 1995 v reviji *Socialno delo* izšel članek Lene Dominelli »Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu«, prvi članek v reviji, ki je neposredno obravnaval rasizme v socialnem delu, je urednik v uvodniku zapisal:

Rečemo lahko, da se pri nas pojavljajo zelo podobni – dobro znani – problemi kot v Evropi, o kateri piše avtorica, in da ima zato socialno delo v tej zvezi zelo podobne naloge. Mislimo sicer, da jih kar dobro tudi že izpolnjuje, čeprav še brez posebne refleksije, in prav temu streže članek, ki smo ga uvrstili v pričujočo številko.

Na tem mestu, po 15 letih, poglobljeno nadaljujemo z dvojno tematsko številko, ki je posvečena etnično občutljivemu socialnemu delu, konkretnije socialnemu delu z Romi. Prav refleksija bi morala biti v socialnem delu nenehno navzoča, še posebej pri delu z manjšinskimi, marginaliziranimi družbenimi skupinami, pri katerih praksa lahko hitro postane vrednostno usmerjena. Večina prispevkov zajema prav to – refleksijo o obstoječem stanju oz. etnični realnosti Romov v Sloveniji, nekaj drugih objav, predvsem poročil iz prakse, pa pokaže tudi možne strategije preseganja družbene izključenosti.

V zadnjih letih so teoretske razprave in raziskave o izključenosti Romov postale številčnejše. Vendar pa je tako v socialnem delu kot tudi v drugih vedah razmeroma malo besedil, ki se lotevajo načinov oz. strategij za večjo socialno vključenost Romov. In prav temu je namenjena dvojna številka. Pravzaprav zajema oboje, teoretske razprave in prikaz strategij za

večjo socialno vključenost Romov, saj je za načrtovanje boljših praks najprej treba poznati prakse izključevanja.

Zakaj prav Romi? Ker jih je v Sloveniji več kot madžarske in italijanske manjšine skupaj, pa kljub temu nimajo pravnega varstva manjšinskih pravic. Ker so bili, odkar so se začeli priseljevati na ozemlje današnje Slovenije v 17. stoletju, žrtve odkritih in prikritih diskriminacij, ki so dosegle vrhunec v času nacizma v obliki genocida, in ker se »tih genocid« v obliki asimilacije pogosto dogaja še danes. Ker so, tudi zaradi vsega naštetega, še danes ena najbolj izključenih družbenih skupin, pri čemer se izključenost prenaša iz roda v rod. Ker teme o etničnosti v teoriji socialnega dela niso bile navzoče, tudi praksa socialnega dela ni posegala v bistvo problemov, s katerimi so se srečevali pripadniki etničnih skupin.

Številni prispevki namreč pokažejo, da pogosto tudi socialne delavke in delavci pripomorejo k izključevanju Romov. To marsikdo težko sprejme, saj so družbena pričakovanja od socialnih delavcev vse prej kot takšna. Pa vendar socialno delo ne deluje na nevtralnem področju, v vakuumu, in tako tudi na socialne delavce vplivajo prevladujoče večinske kulturne podobe o »tipičnih« Romih, ki se kažejo kot kulturni primanjkljaji oz. kulturni odkloni.

Ne nazadnje pa me je k pripravi posebne številke spodbudila tudi misel zdaj že upokojene socialne delavke, ki je 37 let delala z Romi:

Sporočam vam, da sem osebno zadovoljna, ker se lotevate tematike, ki je v današnji družbi, predvsem pa v okolju, kjer delamo, zelo

aktualna. V vsem svojem času zaposlitve sem doživela skupaj z Romi tudi veliko krivic, ki so se jim zgodile. Tudi sedaj, ob vseh milijonih, ki jih za Rome namenjja država, ugotavljam, da je osnovni namen povečati nadzor nad njimi, namesto da bi jim ponudili človeško pomoč. Na žalost je zelo močna težnja občine in države, da tudi CSD pomaga izvajati neko obliko represije nad njimi. Zato se mi zdi toliko pomembnejše, da bi se strokovni delavci usposabljali za socialnodelovno delovanje, ker bi na ta način lahko bolj samozavestno zagovarjali svoja stališča in tudi Romom zagotavljali tako pomoč, ki jim omogoča ohranjati človeško dostojanstvo. Sama odhajam v letošnjem letu v pokoj, vendar z lažjim srcem, ker tudi fakulteta temu področju posveča večjo pozornost in bodo strokovni delavci imeli pri svojem strokovnem ravnanju več opore, kot smo je imeli doslej.

Naj za konec z velikim zadovoljstvom dodam, da je bil odziv avtorjev na naš poziv, naj pošljejo svoje prispevke za številko o Romih, izjemen. Tako kaže, da bomo dočakali še kakšno »romsko« številko *Socialnega dela*.

Špela Urh

Špela Urh

ETNIČNA (NE)OBČUTLJIVOST V IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO

UVOD

Prispevek je predelan del doktorske disertacije (Urh 2009), ki na podlagi empiričnih podatkov obsežnega raziskovanja obravnava razisne v socialnem delu. Prepoznavanje in razumevanje teh sta prva in ključna koraka antirasističnega in etnično občutljivega socialnega dela (Dominelli 1988, Thompson 2001, Devore, Schlesinger 1999). Poleg tega so v disertaciji opredeljena etnično občutljiva načela, ki pripomorejo k preseganju izključevanja Romov v socialnem delu in k njihovi večji socialni vključenosti.

Izhajali smo iz dveh temeljnih raziskovalnih vprašanj. Prvič, kako je »stari«¹ program študija za socialno delo v preteklosti oblikoval diskurz o etničnosti in kako je ta vplival na teorijo in prakso socialnega dela z Romi. Drugo, obširnejše raziskovalno vprašanje pa se je nanašalo na področje socialnega dela od leta 1992. Tu nas je zanimalo:

- kakšen vpliv je imel diskurz socialnega dela med letoma 1955 in 1992 na zdajšnje teorijo in prakso socialnega dela z Romi;
- kako socialno delo vzdržuje oz. ustvarja socialno izključenost Romov;

¹ Naredili smo grobo ločnico med t. i. »stari« in »novim« programom študija za socialno delo. »Stari« program se nanaša na obdobje od leta 1955 (ustanovitev prve šole za socialno delo v Sloveniji) do leta 1992 (takrat je Šola za socialno delo začela izvajati štiri letni fakultetni program). Od takrat govorimo o »novem« študijskem programu. Hkrati je pomembna ločnica tudi leto 1991, saj je takrat nastala nova država, Republika Slovenija. V novi ustavi so bili Romi prepoznani kot etnična skupnost in dodeljen jim je bil poseben položaj, ki ga opredeljuje zakon.

- kateri so primeri dobrih, tj. etnično občutljivih praks na področju socialnega dela za preseganje socialne izključenosti Romov.

Članek obravnava etnične diskurze v preteklosti in vpliv, ki ga je imela etnična neobčutljivost na izobraževanje za socialno delo.

Čeprav se prispevek osredotoča zgolj na Rome, se ugotovitve o etničnih diskurzih in posledicah etnično neobčutljive prakse v socialnem delu nanašajo tudi na pripadnike drugih etničnih skupin. Prav tako etničnosti kot koncepta identitete ne opredelimo zgolj kot prirojeno lastnost skupin, ki jo najpogosteje opredeljujejo kulturni dejavniki, kot so skupni jezik, verstvo, vrednote in zgodovina (Južnič 1993), temveč kot družbeno ustvarjen pojem, ki nastaja v odnosu med najmanj dvema družbenima skupinama, ki imata stik in se med seboj dojemata kot različni (Barth 1998 [1969], Eriksen 2002). Etničnost je torej pripisana, premakljiva, spremenljiva, družbeno ustvarjena lastnost, ne pa nujno zgolj statična, prirojena. Potemtakem so etnične tudi tiste skupine, ki so si po kulturnih vzorcih zelo podobne (zgodovina, jezik, vrednote), a se v medsebojnem odnosu dojemajo kot različne, drugačne (npr. odnos med Slovenci in hrvaškimi begunci v Sloveniji na začetku 90. let 20. stoletja, ali pa Slovenci v odnosu do priseljenih delavcev iz nekdanjih republik Jugoslavije). Kot ugotavlja Alenka Janko Spreizer (2002), se tudi etničnost Romov pogosto kaže kot pripisana lastnost, ne pa kot prirojena kulturna posebnost. Torej smo si veliko bolj podobni, kot pravzaprav mislimo.

Etničnost Romov v odnosu do Neromov se namreč ustvarja v javnih družbenih diskurzih

v procesih kategoriziranja oz. pridajanja značilnosti, ki Rome na videz ločijo od večinske skupine, medtem ko sami sebe pogosto ne vidijo kot tako zelo drugačne od večine (Janko Spreizer 2002, Urh 2009). Najpogosteje so te značilnosti v binarnem nasprotju z družbeno zaželenimi in sprejemljivimi lastnostmi. Romom se pripisujejo predvsem negativne lastnosti (lenoba, neizobraženost, agresivnost, manjše intelektualne sposobnosti ipd.) (Okely 1994, Guy 1998, Erjavec *et al.* 2000, Zaščita manjšin v Sloveniji 2001, Zaviršek 2001, Janko Spreizer 2002, Belton 2005).

METODOLOŠKI OKVIR

Ugotovitve članka so plod kvalitativne raziskave doktorske disertacije (Urh 2009). Raziskovanje je vključevalo več metodoloških pristopov oziroma »več stvari naenkrat« (Denzin, Lincoln 1994: 4). Poglavitna metoda kvalitativnega raziskovanja je bil delno strukturiran intervju s socialnimi delavkami in delavci iz slovenskih centrov za socialno delo v krajih, v katerih živi večja romska skupnost. Z istimi socialnimi delavkami in delavci smo izvedli tudi eno fokusno skupino, nekaj pa smo jih tudi obiskali na delovnem mestu in izvedli metodo opazovanja z delno udeležbo. Obširen del raziskave je zajemal tudi zgodovinsko perspektivo socialnega dela z Romi: intervjujali smo socialne delavke, ki so delale na področju socialnega dela z Romi pred letom 1991. Pogovarjali smo se tudi s »terenskimi delavci«, zaposlenimi prek javnih del, ki izvajajo podporo v romskih skupnostih.

Raziskava temelji tudi na analizi zbranega etnografskega gradiva (intervjuji in skupinski pogovori z Romi, opazovanje z udeležbo, časopisni članki o Romih, vladni programi o izboljšanju položaja Romov itd.), ki je nastajalo od leta 2002 do septembra 2008. Prav tako je pomemben del kvalitativnega raziskovanja obsegal individualne in skupinske pogovore z Romi, predvsem s tistimi, ki so uporabniki socialnovarstvenih storitev.

Članek pa se osredotoča zgolj na analize:

- 47 diplomskih nalog s področja socialnega dela z Romi v Sloveniji (od leta 1964, ko je nastala prva tovrstna diplomatska naloga, do septembra 2008);
- 40 dostopnih in ohranjenih skript in knjig, ki so veljale kot obvezna in izbirna študijska literatura (med letoma 1955 in 1992) in učnih načrtov šole za socialno delo (med letoma 1955 in 2007);
- anketnega vprašalnika za pedagoške delavce na Fakulteti za socialno delo.

RAZLOGI ZA ETNIČNO NEOBČUTLJIVOST V SOCIALNEM DELU

O etničnosti v socialnem delu se vse do začetka 80. let 20. stoletja ni razpravljalo. Šele takrat je tema postala aktualna zaradi množičnih migracij. Sprva se je kot potrebna pojavila v Veliki Britaniji, ZDA in Kanadi, tj. v državah, ki veljajo za etnično najbolj raznovrstne in »družbe priseljencev« (Giddens 2005). Še večja in trajnejša odsotnost etničnih diskurzov pa je bila očitna v državah z nekdanjo komunistično/socialistično družbenopolitično ureditvijo (Stewart 1997, Varsa 2005, Zaviršek 2007). To pomeni, da na diskurz o etničnosti ni vplival le tok novih migracij, temveč tudi politični sistem. Tudi v Sloveniji je vse do sredine 90. let 20. stoletja opaziti izrazito odsotnost etničnega diskurza v teoriji in praksi socialnega dela. Za to obstajajo trije morebitni razlogi:

1. *Odsotnost etničnih diskurzov v socialnem delu v Sloveniji zaradi poznejšega razvoja stroke.* Socialno delo se je na Zahodu začelo uveljavljati že ob koncu 19. stoletja, ko se je v industrijsko razvitih državah socialni delavec pojavil kot poklic. V Sloveniji pa se je začelo uveljavljati šele dobrih 50 let pozneje, v 50. letih 20. stoletja. Za socialno delo je bila v vseh državah sprva značilna univerzalna osredotočenost na vse ljudi enako (ne glede na individualne posebnosti, tj. določevalce, kot so spol, starost, etnična in religiozna pripadnost). Mary Richmond (1917), ki velja za eno od ustanoviteljic

socialnega dela, je že zgodaj poudarila, da morajo socialni delavci na uporabnike gledati kot na različne ljudi, upoštevaje njihove posebnosti, tudi etnični izvor. Vendar pa modeli socialnega dela kažejo, da se je partikularni pogled na uporabnike uveljavil šele sredi 80. let z uveljavitvijo t. i. radikalnega socialnega dela. Tako se je etnična občutljivost v Sloveniji tudi zaradi zapoznelega razvoja socialnega dela uveljavila pozneje.

2. *Odsotnost etničnih diskurzov v socialnem delu v Sloveniji zaradi kratkega študijskega programa v sistemu izobraževanja za socialno delo.* V Sloveniji se je sprva uveljavil dveletni študijski program socialnega dela. Trajal je 37 let. Prvotni študijski program iz leta 1955 je začel izobraževanje s splošnimi družboslovnimi predmeti (sociologija, pravni sistemi, ekonomika, statistika), s predmeti s področja socialnega in zdravstvenega varstva (z velikim poudarkom na zdravstvenem vidiku), z metodiko socialnega dela (psihološki, pedagoški in defektološki predmeti) ter s tujim jezikom. V 70. letih so del predmetnika postali novi obvezni predmeti (sociologija družine, psihologija družine, sociologija dela, metode dela s posameznikom, skupnostno socialno delo, raziskovanje v socialnem delu), učni program pa je obogatilo tudi večje število izbirnih predmetov. Opazen je bil torej premik od splošnih družboslovnih predmetov k strokovnim. Ti so se neposredno navezovali na posamezno ciljno populacijo. To pomeni, da je v tem obdobju v Sloveniji že opazen premik od univerzalističnega k bolj partikularnemu socialnemu delu. Po letu 1992, ob prehodu dveletnega na štiriletni študijski program, pa je ta premik še izrazitejši.
3. *Odsotnost etničnih diskurzov v socialnem delu v Sloveniji zaradi vpliva univerzalistične komunistično/socialistične ideologije.* V Jugoslaviji je zaradi političnega vodstva komunistične partije veljalo, da bo socialistična družbena ureditev sama poskrbela za družbeno pravičnost in enakost vseh ljudi. Univerzalizem je bil torej opazen ne le v zgodnjih modelih socialnega dela, temveč

je bil tudi del družbenopolitične ureditve takratne Slovenije. Socialistična družbena zavest je namreč temeljila na »socialističnem humanizmu«, torej na

stremljenju, da se ustvari taka družbena ureditev, v kateri ne bo izkoriščanja človeka po človeku, kjer bodo veljali odnosi pomoči in vzajemnega tovarštva ter medsebojnega zaupanja. (Kržišnik 1961: 82.)

Prav tako pa naj bi socialistična družbena zavest onemogočala izkoriščanje med družbenimi razredi (Drnovšek *et al.* 1997). Tako se je po eni strani socializem poskušal upirati razrednemu izkoriščanju in revščini ter je zagovarjal socialno pravičnost in socialno varnost ljudi, po drugi strani pa je komunistični/socialistični družbenopolitični sistem vplival tudi na številne neenakosti in izključevanja (Repe 2003: 19–22). Marksizem, teoretski temelj delovanja komunistov, je na primer določal ostro mejo med proletariatom (delavci) in lumpenproletariatom (brezdelneži, potepuhi) (Kristan 1976), sistem pa je skrbel predvsem za zaščito delavcev, ki so bili predvsem iz vrst večinskega prebivalstva.

Michael Stewart (1997), eden najbolj prepoznanih raziskovalcev romske zgodovine, razlaga, da so Romi v državah s komunističnim političnim režimom veljali za lumpenproletariat in za nasprotnike socialistične družbene transformacije (*op. cit.*: 6). Potemtakem so bili Romi v času socialističnega/komunističnega režima najrevnejši in najnižji družbeni razred (Stewart 1997, Barany 2002, Varsa 2005).

Čeprav je bilo narodno oz. etnično vprašanje tudi v obdobju socializma pomembno politično vprašanje (Kardelj 1957), pa se je ta razprava v večetnični Jugoslaviji osredotočala zgolj na večinski narod, tj. na Slovence, Hrvate, Srbe, ne pa tudi na manjšine. Etnične manjšine so bile nepotrebna tema, v nasprotju z idealizirano podobo Jugoslavije kot države, za katero je značilna zavest o narodni enakosti in enakopravnosti (Kristan 1976, Drnovšek *et al.* 1997, Repe 2003). Koncept etničnosti je bil potemtakem koncept večinskega naroda v večetnični državi. Odnos med manjšino in

večinskim narodom ni veljal za relevantno družbenopolitično vprašanje. Pa vendar so bili prav Romi v Jugoslaviji in drugih državah s komunistično ureditvijo ena od najbolj družbeno izključenih etničnih manjšin (Šiftar 1970, Štrukelj 1991, 1999, 2004, Stewart 1997, Barany 2002, Varsa 2005, Zaviršek 2007).

MANIFESTIRANJE ODSOTNOSTI ETNIČNIH DISKURZOV V IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO

V času komunistične/socialistične družbenopolitične ureditve je bila etničnost odsotna tema in to se je kazalo tudi v socialnem delu. Spominjanja prvih socialnih delavk in socialnih delavcev, ki so se pri svojem delu pogosto srečevali z Romi, pričajo o tem, da se v socialistični Jugoslaviji ni veliko govorilo o neenakostih. Tudi v začetnem, »starem« obdobju izobraževanja za socialno delo diskurzov o etničnosti ni bilo. Ta ni bila prepoznana kot eden od pomembnih dejavnikov, ki vplivajo na vsakdanje izkušnje ljudi. To se je kazalo v študijski literaturi, izboru raziskovalnih tem diplomskih nalog in tudi na predavanjih na Šoli za socialno delo (vsa tri področja so predstavljena v nadaljevanju). Socialni delavci in socialne delavke, ki so se šolali na Šoli za socialno delo v obdobju 1960–1990, se spominjajo:

Ne spomnim se, da bi bil na šoli kadarkoli govor o Romih ali pa o socialni nepravici, marginalizaciji. O teh temah se sploh nismo pogovarjali, saj smo bili, kot je veljalo, vsi enaki v socializmu, združeni v socializmu. Jaz sem se vse naučila sama, ko sem prišla delat, nekaj pa tudi od Šiftarja, ko sem pisala diplomo. On je bil tisti čas edini, ki je kaj vedel o Romih. (Intervju z upokojeno socialno delavko, ki je končala šolanje leta 1964.)

Dobila sem občutek, da je to tema, ki je premalo poznana, raziskana med študenti in tudi med profesorji. Nikoli na nobenih predavanjih nisem zasledila teh tem. Razen veliko pozneje, ko sem nadaljevala študij, smo nekaj malega govorili o različnih kulturah pri antropologiji, kjer sem si tudi sama rekla: »No, saj to je

pa tudi to, kar jaz opažam pri delu z Romi.« (Intervju s socialno delavko, ki je končala šolanje leta 1980, pozneje nadaljevala šolanje na VŠSD in ga končala leta 2006 na univerzitetnem diferencialnem programu.)

Tudi molk je eden od načinov, kako se kažejo družbeni diskurzi (Zaviršek 2000: 116–140). In prav z molkom se je v socialistični družbi kazal diskurz o etničnosti. Molk je bil torej način, kako zakriti, zabrisati teme, ki naj bi spodbujale konflikte. Kot piše Darja Zaviršek (*ibid.*), je molk ne le izraz pasivnosti, temveč tudi izraz strahu in odpora. To se je pokazalo na Šoli za socialno delo v poznih 80. letih: veljalo je, da vsako govorjenje o razlikah ustvarja nepotrebne konflikte.

Eden od predavateljev na Fakulteti za socialno delo se spominja, da mu je pred letom 1991 starejši kolega prepovedal izvesti anketo med študenti o predsodkih do pripadnikov drugih jugoslovanskih republik. Druga predavateljica se prav tako spominja apatije do javnih diskurzov o etničnosti:

Konec 80. oz. na začetku 90. let so bili na šoli *sensitivity* treningi. To je bilo videti tako, da se je ves letnik skupaj z učitelji ukvarjal s skupinsko dinamiko. Razdeljeni smo bili v več skupin. Jaz sem vodila eno in odločila sem se, da bom vodila trening o nacionalizmu. Ne vem, zakaj sem to izbrala. Takrat so moji študenti poročali o nacionalizmu pred preostalimi študenti in pokazalo se je, da je med študenti v odnosu do drugih ogromno nacionalizmov. Spomnim se, da je eden od starejših kolegov skoraj kričal name. Bili smo v isti sobi in rekel je, da ne smem dregati v stvari, ki niso urejene. [...] Imeli bi politične težave. Rekel je, da bo potem to ven skočilo. (Osebni intervju, 2008.)

Etničnost je veljala za konfliktno temo, pri tem pa je prevladovalo prepričanje: o čemer se ne govori, tisto ne obstaja. Neenakosti in izključevanja, ki so se kazali na podlagi etnične pripadnosti, so bili namreč v nasprotju s temeljno ideološko socialistično miselnostjo (eno od ustavnih načel je bilo načelo o enakopravnosti narodov). Pa vendar tudi odsotnost diskurzov

o različnosti, neenakosti in izključevanju velja za vpliven dejavnik pri vzdrževanju institucionalnega rasizma (Dominelli 1988). Zato lahko trdimo, da je socialno delo z odsotnostjo odkritih diskurzov o medetničnih razmerjih v državi vzdrževalo obstoječe stanje socialne izključenosti določenih etničnih skupin in s tem pripomoglo k institucionalnemu rasizmu.

ODSOTNOST KONCEPTA ETNIČNOSTI V ŠTUDIJSKI LITERATURI »STAREGA« IZOBRAŽEVALNEGA PROGRAMA ZA SOCIALNO DELO

Pri iskanju študijskega gradiva smo se osredotočili na študijsko gradivo od začetkov študija za socialno delo v Sloveniji, tj. od leta 1955, do študijskega leta 1992/93, ko se je višja šola preoblikovala v visoko šolo in začela izvajati štiriletni fakultetni program. V pomoč so nam bili pregled predmetnikov od začetka izobraževanja za socialno delo v Sloveniji (Rapoša Tajnšek 2005) in učni načrti predmetov od leta 1995² do 2007.

Pregledali smo 40 študijskih skript in drugo ohranjeno študijsko literaturo ter učne načrte med letoma 1955 in 1992. Zaradi majhnega obsega študijske literature, ki je delno posledica skromnih objav v tistem obdobju, delno pa tudi neohranjenega arhivskega gradiva, smo od sprva načrtovanega študijskega gradiva obveznih predmetov zajeli tudi gradivo izbirnih predmetov.

Obstojče študijsko gradivo so predvsem t. i. študijske skripte predavateljev posameznih predmetov, nekaj pa je tudi prevodov. Poleg obsežnejšega gradiva, ki opisuje metodiko socialnega dela in statistične metode v socialnem delu, je največ ohranjenega študijskega gradiva o socialni politiki avtorja Antona Kržišnika. Njegovo ključno sporočilo za študente socialnega dela je bilo, da mora biti socialni delavec temeljito seznanjen s cilji socialne politike skrbi za človeka. Izvajanje socialne politike je bilo tudi prvotno navodilo države stroki socialnega dela. To se je kazalo v izobraževalnem sistemu,

ki je v ospredje postavil socialno skrbstvo in zaščito kot temeljno nalogo stroke. Tudi Bernard Stritih, ki se je na Šoli za socialno delo zaposlil leta 1966, se spominja:

Med vrsticami je bilo rečeno, da *case work* ni v redu. V redu je bilo le izvajanje socialne politike. To pa je pomenilo dajati socialno podporo po zakonskih določilih. (Zaviršek 2005: 12.)

Pri analizi študijskega gradiva smo bili pozorni predvsem na vsebine o etničnosti. Analiza besedil je pokazala, da razen enega nobeno študijsko gradivo »starega« izobraževalnega programa ne vsebuje tem, ki bi se eksplicitno nanašale na etničnost. Edino študijsko gradivo pred letom 1992, ki omeni etničnost in rasizem, je bila skripta Zdravka Mlinarja (1973) z naslovom *Lokalne skupnosti in socialni problemi*. Mlinar je opredelil rasno in etnično grupacijo kot eno od oblik oz. vrst segregacije, vendar ji ni posvetil večje pozornosti.

Glede rasne segregacije lahko rečemo, da za sedanje družbene razmere ni relevantna, čeprav bi lahko povečana mednarodna mobilnost (npr. večje število študentov – črncev) v specifičnih situacijah sprožila tudi tovrstne probleme. (*Op. cit.*: 60.)

Prav tako je s tem pokazal redukcionistični pogled na etničnost, saj jo je omejil zgolj na konfliktnost migracij temnopoltih ljudi, ne pa tudi na delovne migrante skupne države Jugoslavije in Rome kot ene največjih etničnih manjšin v takratni skupni državi.

Nobeno drugo študijsko gradivo, ki je bilo dostopno za analizo, ne omenja etničnosti ne v naslovu, ne v povzetku, ne v kazalu vsebine. Tudi podrobnejši pregled vsebine študijskega gradiva je pokazal popolno odsotnost tem o etničnosti do leta 1992. Če sodimo le po študijski literaturi, ki smo jo pregledali oz. ki nam je bila dostopna, lahko trdimo, da so bile teme o etničnosti popolnoma izključene iz študijskega programa za socialno delo (z izjemo enega vira). Kljub temu pa so nekateri predavatelji poudarjali etnično občutljivost v socialnem delu, čeprav tega niso tako poimenovali.

² Učni načrti za študijsko leto 1992, 1993 in 1994 niso ohranjeni.

V stroki so se ves čas pojavljali problemi, povezani z etničnostjo. Zato se pri svojih predmetih preprosto nisem mogla izogniti tem temam. Spomnim se, da sem že v 70. letih na predavanjih in vajah s študenti obravnavala probleme v etnično mešanem družbenem okolju v Sloveniji, na primer položaj delavcev migrantov iz drugih etničnih okolij. Ne glede na to, da nismo uporabljali termina »etnično socialno delo«, so bile vsebine, povezane z etničnostjo, prisotne. (Predavateljica, 36 let zaposlena na šoli za socialno delo.)

ODSOTNOST KONCEPTA ETNIČNOSTI V RAZISKAVAH »STAREGA« IZOBRAŽEVALNEGA PROGRAMA ZA SOCIALNO DELO

Analizirali smo 47 diplomskih nalog iz obdobja med letoma 1957 in 2008, ki obravnavajo romsko tematiko. Ta številka pomeni 0,97 odstotka od skupaj vseh 4821 diplomskih nalog iz enakega obdobja. Prav tako je zanimiv podatek, da je od leta 1957, ko sta na šoli za socialno delo nastali prvi dve diplomji, pa do leta 1990 diplomiralo 2255 študentov. Štirideset odstotkov teh diplomskih nalog obravnava teme o otrocih, družinah, rejništvu, starih, alkoholizmu, a le dobra dva odstotka diplomskih nalog obravnavata etničnost (diplomske naloge s ključnimi besedami: etničnost, priseljenci, begunci, Romi, tujci). V 26 letih, v obdobju od leta 1957 do vključno leta 1990, je bilo objavljenih 14 diplomskih nalog o Romih v socialnem delu. Število se je povečalo po letu 1991, ko so Rome v slovenski ustavi tudi uradno priznali kot »romsko skupnost«.

Tako je v 17 letih, od 1991 do septembra 2008, nastalo 33 diplomskih nalog o Romih in socialnem delu. Teme o etničnosti v socialnem delu so se odpirale tudi v primeru beguncev, izseljencev, tujcev, delavcev iz drugih republik Jugoslavije itd. V letih med 1957 in 1990 je bilo objavljenih 45 diplomskih nalog, ki se v naslovu neposredno navezujejo na temo beguncev, tujcev in migracij, v letih med 1991 in 2008 pa je opazno povečanje števila tem o azilu, migracijah, tujcih in beguncih (objavljenih je bilo 70

diplomskih nalog, ki se v naslovu neposredno navezujejo na omenjene teme). To je bilo zelo povezano tudi z novimi zaposlitvami asistentov na Visoki šoli za socialno delo. Ti so namreč začeli obravnavati teme o etničnosti, rasizmih, družbenih neenakostih ter jih vnašati v učne vsebine in strokovne objave.

V socialnem delu se je vprašanje Romov in s tem vprašanje etnično občutljivega socialnega dela pojavilo kot predmet raziskovalnega zanimanja glede na razvoj stroke razmeroma zgodaj. Prva diplomska naloga o tej temi je izšla leta 1964, devet let po ustanovitvi Šole za socialne delavce. Lahko rečemo, da obstaja v Sloveniji na področju socialnega dela dolga doba raziskovanja Romov, čeprav so bile raziskave po letu 1964 sporadične in dokaj redke.

Prve diplomske naloge o Romih so temeljile na maloštevilčni literaturi. Socialno delo se je v 50. in 60. letih v Sloveniji namreč kot stroka šele začelo razvijati, prve objave študijske literature pa so bile dokaj splošne (vsebovale so teme o metodah dela, raziskovalnih metodah in socialni politiki). Zato ni presenetljivo, da so diplomanti iskali znanje o Romih v edini dostopni, »romološki«³ literaturi.

Šiftar je bil tisti čas edini, ki se je s tem ukvarjal, vendar tudi on mi ni mogel veliko pomagati, saj ni bilo tega materiala. Ni bilo nobene druge literature. Tako da sem svojo diplomsko pisala bolj po občutku. (Socialna delavka, z Romi delala v 60. letih.)

Diplomske naloge so torej eden od pokazateljev, da je praksa dela z Romi bolj kot na strokovnih načelih temeljila na ljudskih teorijah o Romih, ki jih je vzdrževala »romološka« literatura.

³ Alenka Janko Spreizer (2002) je povzela pojem po Mladenu Tancerju, s katerim označi slovenska dela o Romih. Najbolj znani romologi v Sloveniji so Marij Avčič in Anton Pogačnik (objavljala v 60. letih 20. stoletja), Pavla Štrukelj (objavljala od 60. let 20. stoletja), Vanek Šiftar (objavljal v 60., 70. in 80. letih 20. stoletja), Mladen Tancar (objavljal od poznih 80. let 20. stoletja). Janko Spreizer je v splošnem definirala pojem kot vedenje o Romih, ki temelji na etničnih stereotipih.

CIGANI NE JOČEJO! – VPLIV »ROMOLOŠKE« LITERATURE NA ETNIČNI DISKURZ V SOCIALNEM DELU

Odsotnost teoretskih diskurzov in pisnih virov o Romih v socialnem delu je vplivala na to, da so socialne delavke in socialni delavci, ki so se pri svojem delu srečevali z Romi, iskali drugo obstoječo, tj. »romološko« literaturo (Janko Spreizer 2002) ali pa so temeljili na lastnem prepričanju o določeni skupini. Socialno delo je ustvarilo svoje znanje o socialnem delu z Romi tako, da so se »individualne biografije transformirale v profesionalne reprezentacije« (Urek 2005: 45). Ena od diplomantk socialnega dela je opisala svoje strokovno znanje o Romih v diplomski nalogi takole:

N. je deklica, ki ima v svojem obnašanju tipično »cigansko dušo«. Izredno glasna – kričava; zelo iznajdljiva, ko je potrebno kaj samostojno narediti (prepisovanje!), ob tem pa čustveno zelo občutljiva in pozorna do drugih. Za samo učenje – pisanje, branje in računanje – ni posebno zainteresirana. Ima pa smisel za ritem, glasbo. (Škrubej 1997: 62.)

Gre za opis določenega lika, kot ga vidi, zaznava in dojema socialna delavka. Po Urek (2005) je »karakterizacija likov« ena od tehnik pripovedovanja zgodb. Opisi likov so pogosto stereotipizirani, saj takšni omogočajo »hitro in ekonomično karakterizacijo« (*op. cit.*: 49) – v omenjenem primeru gre za stereotip o značilnih Romih (ciganska duša, smisel za glasbo). Karakterizacija in stereotipizacija veljata za dva najpogostejša načina, kako lahko dosežemo določene učinke. Primeri v nadaljevanju, ki so jih diplomanti navajali v prvih diplomskih nalogah o Romih, kažejo na to, da je socialno delo ustvarilo svoj korpus znanja o Romih. Znanje je temeljilo predvsem na vrednotenih sodbah, stereotipnih, značilnih podobah, ki temeljijo na nepreverjenih dejstvih, govoricah.

Vsi romski otroci pa lažjejo. Eni si izmišljajo večje laži, drugi manjše. Pri Romih je to čisto običajno in se tega sploh ne zavedajo. Lažejo, da verjamejo kar samemu sebi. (Urisk 1984: 33.)

Kazniva dejanja in prekrški so eden »glavnih« grehov Romov ... (Špehar, Šuštarč 1978: 10.)

Do strokovnih delavcev so večkrat agresivni, nočejo zapustiti uradnih prostorov, izsiljujejo na račun jokajočih otrok, ki jih prinesejo s seboj itd. [...] Romske družine tudi redno nadlegujejo Republiški odbor Rdečega križa, ki ima na zalogi rabljena oblačila. [...] Za njih [ženske, op. a.] so značilne priložnostne tatvine. One hodijo po smeteh, prosjačijo po stanovanjih, po hišah in izkoristijo priliko nepazljivosti oškodovanca in storijo kaznivo dejanje tatvine. Po trgovinah je tega manj, kot je bilo včasih. Poglejte prodajalke, ko vstopi v trgovino Rom. Ona postane bolj pozorna in že stoji za njim, ker so jim sumljivi. (Fras 1984: 10.)

Socialne delavke so Rome najpogosteje predstavljale z etničnimi kazalci, kot so nomadstvo, nepismenost, romski jezik, romski obredi in običaji. Podoba »tipičnega Roma« je bila poenostavljena stereotipizacija, ki se je nanašala na vse pripadnike skupine. Telesni videz človeka je veljal za preprost določevalc tega, kakšne »vrste« človek je.

Diplomanti so opisovali značilnosti Romov, po katerih ti odstopajo, se razlikujejo od Neromov, in tako širili znanje o homogenosti romske populacije. Pogosto so opisovali Rome s pomočjo naturaliziranih podob in opisovali njihov videz, značaj, vedenje. To kaže na ozek, redukcionističen pogled na skupino. Socialno delo, ki je poudarjalo romsko agresivno naravo, naravno nagnjenje h kaznivim dejanjem itd., ne pa eksistencialnih stisk, je tako ohranjalo podobe o Romih v okviru rasnih ideologij.

Pri tem je očitno reduciranje večplastne realnosti oz. enonivojska razlaga, pri kateri se je kazal prevladujoči biološki redukcionizem (Thompson 2005). Biološke značilnosti se torej kažejo kot razmeroma stabilni argumenti za ohranjanje obstoječega stanja. Ti opisi so pogosto temeljili na navedbah etnoloških značilnosti Romov, brez primerjave s kulturnimi značilnostmi večinske populacije. Pomenske asociacije o Romih so se navezovale na negativne esencialistične predpostavke, ki so bile v nasprotju z večinskimi vrednotami.

Reprezentacije pripadnikov romskega etničnega porekla so bile povezane s predstavami, da gre za agresivne, umazane, leno ljudi. Predstave o »drugačni« naravi Romov so v slovenskem prostoru tako močne, da navadno ne zahtevajo dodatne razlage, temveč veljajo kot splošno dejstvo oz. kot »zdrav razum«.

PRVI ODZIVI NA ETNIČNOST NA PODROČJU IZOBRAŽEVANJA ZA SOCIALNO DELO V SLOVENIJI

Etnična vprašanja v socialnem delu so se v Sloveniji začela postavljati šele v času etničnih vojn v nekdanji Jugoslaviji v 90. letih. To je vidno iz učnih načrtov izobraževalnega programa za socialno delo. Pregled vsebin pri posameznih predmetih je pokazal, da se je diskurz o etničnosti začel v študijskem letu 1995/96 (učni načrti od let 1992 do 1995 niso ohranjeni). Predavatelji nekaterih obveznih predmetov (socialna antropologija, sociologija, skupnostno socialno delo, teorije družbene deviantnosti) in izbirnega predmeta (teorije duševnega zdravja v skupnosti) so se lotili tem, ki so se neposredno ali posredno nanašale na etničnost (medkulturne razlike, etnocentrizem, ksenofobija, rasistični predsodki, »rasa« kot kulturni koncept, kulturni relativizem, priseljenci, kulturni in etnični vidiki duševnega zdravja).

Ena prvih predavateljic na Šoli za socialno delo (na šoli za socialno delo je zaposlena 46 let) meni, da so teme o etničnosti v socialno delo uvedli begunci: »V času vojne je tema o etničnosti z vso silovitostjo butnila ven.« To je bilo za socialno delo največje protislovje v odnosu do etničnih skupin. Socialni delavci in socialne delavke, ki so tisti čas že delali v praksi, niso imeli etnično občutljivega znanja za delo z etničnimi skupinami. Temu pritrjuje tudi Darja Zaviršek (2001). Meni, da stroka ni bila pripravljena na prihod begunskih otrok s hudimi čustvenimi travmami. Bili so priče streljanju, bombnim in raketnim napadom, socialne službe pa so se na njihove travme odzivale le s poslušanjem.

Zaradi pomanjkljive strokovne prakse se je pojavila potreba po razvoju kulturno in etnično

občutljivih pristopov v socialnem delu. Revija *Socialno delo* in nekatere druge družboslovne revije (npr. *Časopis za kritiko znanosti, Teorija in praksa*) so sredi 90. let prve objavile kritične prispevke o nestrpnosti in rasizmi v socialnem delu, o etničnih konfliktih ter kulturno in etnično bolj občutljivih strokovnih pristopih. V reviji *Socialno delo* je bilo v 14 letih, tj. med letoma 1994 in 2008, objavljenih 27 strokovnih in znanstvenih prispevkov slovenskih avtoric in avtorjev o antirasističnem in etnično občutljivem socialnem delu. Leta 1995 sta izšla tudi dva prevoda člankov uveljavljenih angleških avtorjev na področju antirasističnega socialnega dela, tj. prispevek Lene Dominelli in Neila Thompsona ter leto pozneje prevod prispevka Birgit Rommelspacher.

Prve objave v strokovni reviji *Socialno delo*, ki so osvetlile koncepte etničnih razlik, rasizma in socialnih neenakosti, so začele zapolnjevati prazen prostor o etničnosti v socialnem delu. Ne le, da so kritizirale obstoječe stanje, številne so tudi ponudile predloge za bolj vključujoče socialno delo, temelječe na načelih antirasizma (Dominelli 1988, Thompson 2001, Razack 2002, Dalrymple, Burke 2003) in etnične občutljivosti (Devore, Schlesinger 1999).

Darja Zaviršek (1994) je v reviji *Socialno delo* prva objavila članek o etničnosti v socialnem delu. Poudarila je vprašanje etnične pripadnosti kot eno »ključnih vprašanj kvalitativne obravnave v socialnih in psihosocialnih službah« in uvedla diskurz o kritiki univerzalizma, ki je zaznamoval dotedanjo teorijo in prakso socialnega dela:

Pristop, ki temelji na prepričanju, da smo ljudje »enaki« in da potrebujemo enako obravnavo, ni le zastarel, temveč v očeh kritičnih analitikov družbenih znanosti tudi prikrito seksističen in rasističen. Ne videti razlik pomeni namreč pristajati na diskurz tistega, ki dominira z avreolo samoumevnosti. (*Op. cit.*: 255.)

Dve leti pozneje se je mednarodnega seminarja »Vzpon neofašizma in rasizma v Evropi« v Nemčiji udeležila Vida Milošević Arnold in o dogodku kratko poročala v reviji *Socialno delo*:

Glede na to, da ti pojavi postajajo vse bolj tudi naša vsakdanjost (denimo zahteva po odvzemu državljanstva, pridobljenem po 40. členu državljanskega zakona, zapiranje šolskih vrat otrokom – beguncem iz Bosne, napadi »skinheadov« na udeležence mednarodne konference Amnesty International), bržkone nekoliko podrobnejše poročilo o prvem tovrstnem seminarju na našem strokovnem področju ne bo odveč. (Milošević Arnold 1996.)

Avtorica pozove strokovno javnost k razmisleku o kompetencah socialnega dela pri preprečevanju in odpravljanju pojavov rasizma in neofašizma ter posledic v Sloveniji. Šele leta 2000 sta Darja Zaviršek in Jelka Škerjanc (2000) opozorili na socialno izključenost etničnih (in drugih marginaliziranih) skupin v Sloveniji in prvi predlagali, da je treba v študij socialnega dela v Sloveniji nujno »vpeljati izobraževanje o specifični romski problematiki, ki bi obsegalo interkulturalno⁴ učenje in vidike inkulturacije Romov«. S tem sta prvi začeli razvijati idejo o etnično občutljivem socialnem delu.

Etnična občutljivost na področju izobraževanja za socialno delo v Sloveniji se v času, ko bi bilo to najbolj potrebno (tj. v času vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije), ni sistematično uveljavila. Eden od verjetnih razlogov za to je bilo tudi družbeno prepričanje večine evropskih držav, da je problem begunstva začasen problem, ki bo odpravljen, ko se bodo ljudje vrnili v državo izvora.

Prav tako so bile teme o rasizmih, izključenosti, nestrpnosti, neenakosti in etnični občutljivosti »občutljive« teme. Ko je Birgit Rommelspacher, predavateljica iz Nemčije, leta 1996 obiskala Slovenijo, je opazila odsotnost javnih diskusij o rasizmih v slovenskem prostoru.

Mislím, da je to zares težko, ker je zelo novo in blizu zaradi vojne. Trajalo bo še dolgo, preden

se bo zares mogoče soočiti s temi procesi. Pri nas je trajalo 50 let in zares osupljajoče je, da je potrebno tako dolgo obdobje, da lahko o tem govorimo. (Zaviršek 1997: 66.)

Kljub temu so posamezni predmeti na začetku 90. let pomenili začetek diskurza o etničnosti. V primerjavi s »starim« izobraževalnim programom za socialno delo je »novi« eksplicitno vpeljal teme, kot so etničnost, kulturne razlike, rasizem in antirasistična praksa. Danes so predavatelji torej veliko bolj etnično občutljivi.

V primerjavi s »starim« programom študija za socialno delo postaja etničnost vse pomembnejši koncept »novega« izobraževalnega programa. Noben predmet sicer v naslovu ne vsebuje koncepta etničnosti,⁵ vendar jih nekaj v vsebini poudarja kulturno oz. etnično kompetento neposredno (kulturni in etnični vidiki duševnega zdravja, begunstvo v svetu, kulturno zagovorništvó, antirasistično socialno delo) ali vsaj posredno (npr. neenakost, izključenost, kulturni relativizem).

Tudi kratka anketa, izvedena junija 2008 med pedagoškimi delavci na Fakulteti za socialno delo (sodelovalo je 24 pedagoških delavcev, torej 80 odstotkov vseh), je pokazala, da tisti, ki so na fakulteti predavali že v času »starega« programa, opažajo v primerjavi z zdajšnjim programom občutno razliko, ki se kaže predvsem v odkritejšem govoru o etničnosti.

Razlika je bistvena. Prej se o etničnosti ni govorilo nič, sedaj pa je ta dimenzija problematike vse bolj prisotna v programu fakultete. (Predavatelj, 22 let zaposlen na šoli za socialno delo.)

Od devetdesetih let se vse več govori o etničnosti kot tudi o drugih »markerjih« (ne)enakopravnosti. Čeprav so družbena gibanja v osemdesetih odprla vprašanja in pripravila teren, pa pravzaprav šele v devetdesetih prek

⁴ V rabi je več različnih, a enoznačnih pojmov (interkulturalno, multikulturalno, antirasistično in etnično občutljivo socialno delo), ki opredeljujejo pomembni načeli v socialnem delu z etničnimi skupinami: poznavanje »etnične realnosti« in spoštovanje kulturnih razlik.

⁵ Ugotovitev temelji na raziskovanju, ki je potekalo do septembra 2008. V študijskem letu 2009/2010 pa je Fakulteta za socialno delo v okviru bolonjskega študija začela izvajati predmet »begunci, priseljenci in etnične manjšine« kot obvezni predmet v 1. letniku.

t. i. politike identitet (ponovno) politiziramo kategorije spola, seksualnosti, »rase«, etnične pripadnosti, socialnih odnosov, življenjskih stilov in kultur, kar je odprlo vpogled v oblike dominacije in izključevanja, v rasizem, seksizem, homofobijo. [...] Mislím, da so bili temu povod vojna v nekdanji Jugoslaviji, prihod številnih beguncev v Slovenijo in zadnja leta številnejše tranzitne migracije. (Predavateljica, 15 let zaposlena na šoli za socialno delo.)

Koncept etničnosti pa ni skrit le v diskurzih o izključevanju, marginalizaciji, socialni neenakosti in revščini, temveč se vse pogosteje pojavlja neposredno, eksplicitno. Predavateljci razpravljajo o etničnosti na področjih, kot so: svetovanje etnično mešanim parom in družinam, socialno delo z mladimi (tj. z drugo generacijo priseljencev in migrantskih otrok), staranje (etnične značilnosti staranja), duševno zdravje (kulturne razsežnosti duševnih stisk), delovno pravo (kršitev človekovih pravic zaradi etničnosti npr. pri zaposlovanju) itd.

Kljub vse bolj navzočim temam o etničnosti v predavanjih pa je 72 odstotkov sodelujočih pedagoških delavcev v anketi menilo, da so socialni delavci v praksi še vedno premalo etnično občutljivi ter da se etničnost v praksi socialnega dela pogosto zanemarja. To se kaže v predsodkih, ki jih imajo socialni delavci do pripadnikov drugih etničnih skupin, ter v primerih etnične nestrpnosti in rasizmov. O tem pogosto pripovedujejo tudi študentje na predavanjih.

Študenti, ki so opravljali prakso z Romi, so mi pripovedovali zgodbe o ravnanju socialnih delavcev, ki so Rome zapostavljali, stigmatizirali in svarili študente pred nevarnostmi, ki jim pretijo pri opravljanju prostovoljnega dela. (Asistentka, 4 leta zaposlena na šoli za socialno delo.)

Od študentk in študentov na praksi sem slišala več primerov, ko so otroke priseljencev ali beguncev, ki niso znali slovenskega jezika in so imeli tudi kake druge težave, enostavno usmerili v šolo s prilagojenim programom. Deklico, ki so ji ubili starše v Bosni in so jo k

sebi vzeli sorodniki, je zlorabljal stric. Zaradi slabega znanja slovenščine in pogostih psiholoških problemov zaradi travm so jo premestili v šolo s prilagojenim programom. Podobno so svetovali materi s Kosova, naj hčerko, ki je imela težave s slovenščino, prepíše na šolo s prilagojenim programom. (Predavateljica, 15 let zaposlena na šoli za socialno delo.)

SKLEP

Temeljna načela socialnega dela so: zagotavljanje socialne pravičnosti, spoštovanje človekovih pravic in preseganje zatiralnih praks (Globalni standardi 2004). Prav gotovo članek ne odgovori na vprašanje, kako naj ravna etnično občutljiva socialna delavka ali socialni delavec (več o tem v Devore, Schlesinger 1999, Thompson 2001, Urh 2009). Pa vendar, ker prepozna izključevanje etničnih skupin, odpira pomembno novo poglavje za stroko socialno delo, saj je prav nerazumevanje izključevanja ustvarilo in vzdrževalo rasistične prakse v socialnem delu. Učinki iz preteklosti so vidni še danes: številne socialne službe temeljijo na univerzalistični praksi, ta pa je ena od rasističnih praks (Dominelli 1988), saj vse ljudi enači in ne upošteva etničnih raznovrstnosti. K temu je deloma pripomogel tudi študij socialnega dela, ki je v preteklosti zanemarjal etnične razsežnosti posameznikov in skupnosti.

Koncept etničnosti (poleg spola, sloja, državljanstva, izobrazbe, religije itd.) velja za eno od ključnih kategorij, ki pomembno vplivajo na socialno neenakost, marginalizacijo in predsodke (Thompson 2001). Tudi raziskave v tujini so pokazale, da so pripadniki etničnih skupin pogosteje v neenakem, marginaliziranem družbenem položaju v primerjavi s pripadniki večinskega prebivalstva (cf. Giddens 2005). Etničnost torej pomembno zaznamuje vsakdanje življenje ljudi. To spoznanje postaja vse očitnejše tudi v študiju socialnega dela pri nas, saj vse več predavateljev razpravlja o etničnosti v okviru svojih predavanj.

Že tuji avtorji, ki so objavljali na področju socialnega dela (Dominelli 1988, Devore, Schlesinger 1999, Thompson 2001, Razack

2002), so potrdili, da etnično neobčutljivi socialni delavci, ki ne upoštevajo etničnosti kot pomembne razsežnosti vsakdanjega življenja, povečujejo občutke nepripadnosti, ničvrednosti in odtujenosti pripadnikov etničnih skupin ter pripomorejo k ohranjanje obstoječega stanja (oz. k ustvarjanju problemov). Nasprotno pa socialni delavci, ki so ponotranjili etnično občutljiva načela,⁶ povečujejo občutke pripadnosti in vrednotenosti ter pripomorejo k preseganju obstoječega stanja oz. k večji socialni vključenosti pripadnikov etničnih skupin.

VIRI

- BARANY, Z. D. (2002), *The East European Gypsies: Regime change, marginality, and ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTH, F. (1998 [1969]), Introduction. V: F. Barth (ur.), *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture difference*. Illinois: Waveland Press (9–38).
- BELTON, B. (2005), *Questioning Gypsy identity; Ethnic narratives in Britain and America*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- DALRYMPLE, J., BURKE, B. (2003), *Anti-oppressive practice. Social care and the law*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. (1994), Introduction. Entering the Field of Qualitative Research. V: Denzin, N. K., Lincoln Y. S. (ur.), *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, London: Sage (1–17).
- DEVORE, W., SCHLESINGER, E. G. (1999), *Ethnic-sensitive social work practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- DOMINELLI, L. (1988), *Anti-racist social work: A challenge for white practitioners and educators*. Basingstoke: Macmillan Education.
- DRNOVŠEK, M., ROZMAN, F., VODOPivec, P. (ur.) (1997), *Slovenska kronika XX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija.
- ERIKSEN, T. H. (2002), *Ethnicity and nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- ERJAVEC, K., BAŠIĆ-HVATIN, S., KELBL, B. (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- FRAS, L. (1984), Problemi socialnega dela z romskimi otroki in mladostniki v občini Ljubljana – Bežigrad. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (diplomska naloga).
- GIDDENS, A. (2005), *Sociology*. Cambridge: Polity Press (peta izdaja).
- Globalni standardi (Standards for the Education and Training of the Social Work Profession) ([orig. 2004] 2005) (prev. Jelka Zorn).
- GUY, W. (1998), Ways of looking at Roma: The case of Czechoslovakia (1975). V: D. Tong (ur.), *Gypsies*. New York, London: Garland Publishing.
- JANKO SPREIZER, A. (2002), *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- JUŽNIČ, S. (1993), *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KARDELJ, E. (1957), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: DZS.
- KRISTAN, I. (1976), *Družbena ureditev SFRJ*. Maribor: Založba Obzorja.
- KRŽIŠNIK, A. (1961), Socialna politika: 2. del: predavanja. 2. dopolnjena izdaja. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- MILOŠEVIČ ARNOLD, V. (1996), Neofašizem in rasizem v Evropi in socialno delo, *Socialno delo*, 35, 3: 247–254.
- MUNAR, Z. (1973), *Lokalne skupnosti in socialni problemi. Izbrane sociološke teme*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- OKELY, J. (1994), Constructing difference: Gypsies as »other«. *Anthropological yearbook of European cultures*, 2: 55–73.
- RAPOŠA TAJNŠEK, P. (2005), Fragmenti razvoja študijskega programa v prvih desetletjih izobraževanja za socialno delo. V: D. Zaviršek (ur.), »Z diplomo mi je bilo lažje delat!« *Znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: FSD (135–145).

⁶ Kompetence etnično občutljivega socialnega dela so: razumevanje »etnične realnosti« (tj. lokalne zgodovine, socialnega, kulturnega, ekonomskega položaja pripadnikov etničnih skupin), spoprijemanje z osebnimi, kulturnimi in institucionalnimi razizmi, razumevanje sprememb, ki so potrebne za zagotavljanje enakih možnosti, spodbujanje k spremembam, učenje spretnosti skupnostnega socialnega dela s poudarkom na socialnih akcijah, vzpostavljanje partnerskega delovnega odnosa s pripadniki romske etnične skupine (več o tem v Urh 2009).

- RAZACK, N. (2002), *Transforming the field: Critical antiracist and anti-oppressive perspectives for the human services practicum*. Halifax: Fernwood.
- REPE, B. (2003), *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Založba Sophia.
- RICHMOND, M. E. (1917), *Social diagnosis*. New York: Russel Sage Foundation.
- STEWART, M. (1997), *The time of the Gypsies*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- ŠIFITAR, V. (1970), *Cigani (Minulost v sedanjosti)*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- ŠKRUBEJ, D. (1997), *Izobraževanje Romov*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- ŠPEHAR, D., ŠUSTARIČ, D. (1978), *Socialno ekonomski položaj Romov v občini Črnomelj*. Ljubljana: Višja šola za socialno delo v Ljubljani (diplomska naloga).
- ŠTRUKELJ, P. (1991), *Etnološke raziskave romske populacije v republiki Sloveniji*. V: Klopčič, V. (ur.), *Razprave in gradivo 25 (Romi na Slovenskem)*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (36–55).
- (1999), *Zgodovinska resničnost o Romih v Evropi in v Sloveniji*. *Romano them*, 5, 5: 3–5.
- (2004), *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
- THOMPSON, N. (2001), *Anti-discriminatory practice*. London: Palgrave Macmillan.
- (2005), *Understanding social work. Preparing for practice*. London: Palgrave Macmillan.
- UREK, M. (2005), *Zgodbe na delu: Pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba / *cf.
- URH, Š. (2009), *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- URISK, S. (1984), *Romski otroci v šoli*. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- VARSA, E. (2005), *Class, ethnicity and gender – structures of differentiation in state socialist employment and welfare politics, 1960–1980. The issue of women's employment and the introduction of the first maternity leave regulation in Hungary*. V: K. Shilde, S. D. Schulte (ur.), *Need and Care – Glimpses into the beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*. Opladen & Bloomfield Hills: Barbara Budrich Publishers (197–220).
- Zaščita manjšin v Sloveniji (2001), *Spremljanje pridruženja EU*. Budimpešta: Open Society Institute.
- ZAVIRŠEK, D. (1994), *Duševno zdravje, rasa in kultura* – Poročilo s konference Mental Health, Race and Culture na Univerzi Bristol, 6.–8. april 1994. *Socialno delo*, 33, 3: 255–256.
- (1997), *Teorije o rasizmi: Med novimi socialnimi študijami in pedagoško prakso*. *Teorija in praksa*, 34, 1: 61–70.
- (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba / *cf.
- (2001), *Lost in public care: The ethnic rights of ethnic minority children*. V: L. Dominelli, W. Lorenz, H. Soydan (ur.), *Beyond racial divides: Ethnicities in social work practice*. Aldershot: Ashgate (171–188).
- (2005), *»Ti jih boš naučila nekaj, ostalo bo naredil socializem!«* V: Zaviršek, D. (ur.), *»Z diplomo mi je bilo lažje delati!«* Znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (7–53).
- (2007), *Pathologized ethnicities and meaningful internationalism*. V: Zaviršek, D., Zorn, J., Rihter, L., Žnidarec Demšar, S. (ur.) (2007), *Ethnicity in Eastern Europe. A challenge for social work education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (7–18).
- ZAVIRŠEK, D., ŠKERJANC, J. (2000), *Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva*. *Socialno delo*, 39, 6: 387–417.

Darja Zaviršek

ETNIZACIJA IN PATOLOGIZACIJA ROMOV IN ROMSKIH SKUPNOSTI

SOCIALNO-ANTROPOLOŠKI IN SOCIALNODELOVNI TEORETSKI KONCEPTI

So pa čefurji na Fužinama pobrali eno slovensko lastnost. Noben nobenega ne jebe pet posto. Vsak gre mimo tebe in se dela, da te sploh ne vidi. Svako ide svojom poslom, bi rekel Radovan. Potem te pa za hrptom ogovarjajo pa to. Pa če te vidijo, da kradeš avtoradio, ti noben ne bo nič rekel, samo že čez pol ure bojo vse komšije vedele, kakšen si. Razen policije. Vsi te gledajo pa preučujejo pa opazujejo pa vse vejo, samo tebe nič ne vprašajo. Ne dirajo te. Zdaj ko imamo te kamere v bloku, vsi vejo, kdaj prihajaš domov, kdaj si se ga utuko do daske, kdaj si imel gips, vse. Ampak ti pa noben nič ne reče. Kot da te ni. A vse vejo o tebi.

Goran Vojnovic (2008: 137)

UVOD

Kultura in etničnost nista bili nikoli nevtralna pojma, ampak sta bila vrednostno obremenjena in odvisna od vsakokratnih političnih in socialnih kontekstov in vrednot posameznih družb. Tudi medicina, zdravstvo in socialno delo niso nevtralni družbeni pod sistemi, temveč so odvisni od moralnih vrednot določene družbe, vsakokratne politike ter etike posameznikov in skupin.

Ideja kulture je bila v zgodovini predvsem pojem, ki je hierarhično delil družbene skupine, etnije in celo ljudstva na tista »brez kulture«, z »malo kulture« in na »nosilce kulture«. Manjšinske etnične skupine so bile v večinski družbi praviloma označene kot skupine z manj ali brez kulture, v medicinski in diagnostično-patološki perspektivi pa kot patologija *per se*. Pripadnikom etničnih manjšin so pripisovali biološke,

prirojene ali socialno pridobljene značilnosti, ki sodijo med negativne človeške lastnosti, kot so nasilnost, revščina in različne bolezni.

Za razumevanje etnizacije in patologizacije Romov in romskih skupnosti v Sloveniji je pomembno razumeti učinke medicinskih idej na prakse socialnega dela, socialno delo samo pa kot orodje socialnih politik in ne kot avtonomni dejavnik sprememb. Z drugimi besedami, kultura, etničnost, medicinska perspektiva in socialno delo so med seboj zgodovinsko povezani in so tako v preteklosti kot danes pomembno vplivali na strukturno izključevanje Romov in Rominj in na konstruiranje Romov kot tujcev in »notranje drugih«. Danes se je to izključevanje prevesilo v konstruiranje Romov kot »drugačnih«. Etnizacija in patologizacija Romov in romskih skupnosti pa sta samo dve pojavni obliki sodobnih vsakdanjih rasizmov¹ (cf. Zaviršek 2005).

»ROMI SO DRUGAČNI!«: KRITIKA KONCEPTA DRUGAČNOSTI

Da bi razumeli, kako problematičen je koncept drugačnosti, si bomo najprej ogledali koncepta drugega (ang. *The Other*) in tujosti (ang. *Otherness*). Koncept drugega izhaja iz filozofske tradicije francoske kritične teorije, iz filozofije dekonstruktivizma, foucaultovske diskurzivne teorije in postkolonialnih študijev, kjer drugi ali drugačen pomeni kulturno, družbeno, spolno in drugo manjvrednost in simbolno tujost.

¹ Za definicijo vsakdanjega rasizma cf. Zaviršek 2005 b.

Koncept drugega je povezan s konceptoma mejnosti in meje v družboslovnih znanostih. Drugi nastane z vzpostavitvijo meje, ki loči skupino »mi«, ki je v simbolnem smislu prva, od kulturno drugih, torej tujih. Meja, ki določa, kje se začne drugi, ni nevtralna, temveč označuje hierarhijo in torej dominacijo ene skupine nad drugo. »Drugi« je sinonim za »drugačen«. Pomen besede drugačen se konceptualno približa pomenu, ki ga ima beseda drugi, zato drugačen potemtakem pomeni slabši, manjvreden in tuj. Posameznik ali skupina, ki sta označena kot »drugača«, pridobita vsiljeno identiteto, ki je vedno že konstruirana zaradi razlike, torej zaradi odnosa do »drugega«, do tistega, kar nekdo ni. Takšne vsiljene identitete, povezane s strukturnim pozicioniranjem osebe ali skupine, imajo sposobnost, da izključijo in »pustijo zunaj« tisto, kar je označeno kot drugačno ali drugo.

Kaj torej izjavljajo tisti, ki govorijo, da so Romi »drugačni«? Pojem »drugačnost« se v resnici uporablja kot sinonim za »drugega«. Tisti, ki utemeljuje lastno identiteto z govorom o »drugačnih«, v resnici drugega izključi in simbolno vzpostavi hierarhično razmerje med njim in tistimi, o katerih govori, ali pa ohranja že obstoječo strukturno neenakost. Tisto, kar je v simbolnem smislu »prvo«, dobi pozitivne zaželene lastnosti, »drugo« pa obstaja le v razliki s prvim in na način, da se od njega razloči tako, da postane nosilec negativnih lastnosti (žensko v razliki z moškim, črno v razliki z belim, hendikepirano v razliki z nehendikepiranim in raznospolno v razliki z istospolnim, večinska etnična skupina v razliki z manjšinsko).

Kar je izključeno, se praviloma predstavlja tudi kot »tujost«. Tujec je v tradicionalnem smislu nekdo, ki prihaja iz daljnih dežel, nekdo, ki ga človek ne pozna in do katerega je nezaupljiv. »Na hrib je stopil tujec«, se začne povest Ivana Cankarja iz leta 1911 z antisemitsko vsebino. Tujost je v tem primeru utemeljena na tujcu od zunaj, »zunanjem tujcu«.

Kot pokaže Rommelspacher (2002), postane lahko nekdo tujec šele, ko je dovolj blizu, da je mogoče do njega sploh lahko vzpostaviti kak odnos. Odnos do tujca je tedaj prikazan prek

odnosa do »ne-tujega«, »našega«, tistega, kar poudarja predstavo o skupini »mi«. Takšna krepitev skupine »mi«, v kateri se na alegoričen način prikazuje »naše« kot lepo in dobro, se dobro razkrle v nadaljevanju Cankarjeve povesti:

Na hrib je stopil tujec. Črn plašč, do vratu zapet, mu je segal do gležnjev; gologlav je bil, roke je imel sklenjene na hrbtu, glavo nagnjeno; tako je gledal v dolino z zlohotnim, lakomnim očesom, njegov obraz je bil kakor od sivega kamna.

Dolina je bila lepa, da ne lepše na svetu, kakor da jo je bil Bog ustvaril za dom in radost svojim najljubšim otrokom. Na obeh straneh so jo zložni hribi čuvali viharjev; na prisojnih rebrih so se razprostirali vinogradi, na osojnih pa so se vzpenjali sočni pašniki visoko v planine. Dolina sama pa je bila velik vrt sredi polja. Iznad vrta se je razgledaval beli zvonik farne cerkve po tej nebeški krasoti, na zemljo postavljeni.

Tujec je gledal in je štel; štel je domove, ki so se veseli in bahati vrstili ob cesti; bele hiše, rdeče strehe, za hišo vrt, za vrtom polje; pisano bogastvo, kamor se je ozrl. Zasvetile so se mu oči, ustna so se mu nasmehnila zadovoljno in poželjivo. (Cankar 1974: 74.)²

Pozitivno in dobro sta vidni že navzven v lepoti narave, ki poudarja esencialne značilnosti določene skupine ljudi kot dobrih. Pozitivne lastnosti utemeljujejo tudi kulturno prepoznani religiozni in arhitekturni simboli. Njim nasproti stoji tuje kot črno in nevarno.

Tisto, kar je v določeni družbi označeno kot dobro, je povezano z lepim in inteligentnim, slabo pa z grdim in zlom. Pravljice in povesti opisujejo ovirane ljudi kot fizično grde in moralno izprijene (npr. stare čarovnice z grbo), revni ljudje so pogosto upodobljeni s temnejšo kožo, prav tako Romi, katerih upodobitve so zbirka zgodovinsko nakopičenih stereotipov o

² Povest *Krčmar Elija* je prvič izšla v Celovcu pri Družbi sv. Mohorja leta 1911 in jo je Cankar napisal v zadnjem letu svojega bivanja na Dunaju. To deloma pojasni antisemitske vsebine povesti. Velja spomniti, da jo je Izidor Cankar poimenoval »pozitivno tendenčno« povest s »poučno, narodnovzgojno tezo« (cf. Cankar 1974, str. 313).

umazanih, lažnivih, premetenih, neresnicoljubnih in nevarnih ljudeh. Na eni od ljubljanskih osnovnih šol se otroci še učijo pesmice:

Prišel je ciganček, črn kakor vranček, majhen kakor škrat, gibčen kakor gad. Ni imel nič suknje, a v klobuku luknje [...]. (cf. Center za avtizem 2009).

Poleg »zunanjih tujcev« obstajajo tujci, ki to v tradicionalnem pomenu besede niso, a se jih kljub temu predstavlja kot tujce, t. i. »notranji tujci«. Takšen primer je slovensko ločevanje med avtohtonimi in neavtohtonimi Romi ali tistimi, ki niso živeli na območju današnje Slovenije pred 20. stoletjem. Poimenovanje nezažcleno etnično skupino še notranje razdeli na bolj in manj tuje »tujce«. Ima pa tudi neposredni učinek na vsakdanje pravice Romov in romskih skupnosti, saj v tistih delih Slovenije, kjer živijo »neavtohtoni Romi«, ti ne glede na to, koliko jih je, ne morejo imeti romskega predstavnika v občinskih svetih in zastopstva v Svetu romske skupnosti.³

Potreba po predstavniku določene etnične manjšine ne temelji na neposrednih potrebah ljudi ali celo na načelu pozitivne diskriminacije ali afirmativne akcije,⁴ temveč lokalno predstavninstvo, ki naj bi ljudem zagotovilo več dejanskih pravic, temelji na »poreklu« in rojstvu. Gre za predmoderni koncept, utemeljen na krvi in izvoru, ki je v nasprotju s konceptom človekovih pravic, ki so vezane na posameznika kot na človeško bitje ne glede na izvor, poreklo, spol itd. S tem več kot tretjina Romov v Sloveniji (predvsem tisti v Ljubljani, Mariboru, Velenju, ponekod na Dolenjskem, v Posavju in Beli krajini) nima nekaterih formalnih pravic, ki jih ima preostalo prebivalstvo (npr. politično predstavninstvo).

»Notranji tujci« so tudi Čefurji, ki so danes najpogosteje tretja ali četrta generacija eko-

nomskih migrantov iz Jugoslavije, ki živijo v Sloveniji. Čeprav desetletja živijo v družbi, v kateri so se rodili, se jih konstruira in nanje gleda kot na »prišleke«. Med tujce pa konceptualno prištevamo tudi tiste, ki to postanejo zaradi kulturnega stereotipiziranja, torej zaradi določenih predstav o tem, kakšen je normalen človek za razliko od tistega, ki je »tuj«.

Pregled najpogostejših podob »nenormalnih ljudi« pokaže, da so bili »tujosti« zaradi posledic kulturnega stereotipiziranja podvrženi predvsem ovirani ljudje, ženske in otroci: samske matere, sirote, posvojeni otroci, telesno, senzorno in intelektualno ovirani ljudje, ljudje, ki so živeli biseksualno ali istospolno spolnost, in ženske, ki so bile označene kot promiskuitetne. Tudi človek, ki pripada skupini »mi«, se lahko spremeni v tujca, ko se na primer izve, da ima psihiatrično diagnozo, da je istospolno usmerjen, ali ko pridobi telesno oviro (cf. Zaviršek 2000).

Vse tri kategorije tujosti – zunanji, notranji in kulturno stereotipizirani »tujci« – so ustvarjene tako, da se jih uporablja kot nasprotje, ki ločuje med tistim, kar je »tuje«, in tem, kar je »naše«. Tisto, kar smo »mi«, je nasprotje »tujega«.

Manj ko so v določeni družbi nezavedni impulzi ozaveščeni in regulirani, večja je verjetnost, da bodo ljudje konstruirali »tujce« za to, da bodo vanje projicirali lastne potlačene impulze in lastne podobe o tem, kar vidijo kot nekaj slabega in negativnega. »Tujec« je v svoji tujosti dobro projekcijsko platno za vse tiste lastnosti in značilnosti, ki jih človek pri sebi in v skupini, ki jo konstruira kot »svojo«, ne želi imeti. »Jaz« pridobi ob tem pozitivne značilnosti, kot so sposobnost, kompetentnost, čistost, stabilnost in moralnost, tujec pa negativne, kot so nasilje, umazanija, promiskuiteta in kaos. Ob tem se v primeru osebe, ki se konstruira kot »tuja«, pozabijo in spregledajo vse značilnosti, ki so domače in znane ter enake. Goran Vojnović (2008) govori sicer o čefurjih, vendar hkrati govori o Slovencih: ali nista tišina in molk značilni tudi za nečefurske družine, ali ni v njih prav toliko mučnih kosil, nesporazumov, zgrešenih srečanj, osamljenih otrok in identitetnih konfliktov kot v čefurskih?

³ Varuhinja človekovih pravic je že leta 2008 ustavnemu sodišču dala v presojo ustavnosti dejstvo, da imajo po zakonu o lokalni samoupravi le avtohtoni Romi tam, kjer jih živi zadostno število, pravico do predstavnika v občinskih svetih. Prim. Matjaž Albreht, Neavtohtoni Romi so diskriminirani. *Delo*, 20. 2. 2010, str. 2.

⁴ Glede definicije afirmativne akcije cf. Zaviršek et al. 2002.

Dinamika poudarjanja razlik in spregledovanje istosti je značilna za vse rasizme in pomeni jedro vsakega medskupinskega sovraštva.

Ustvarjanje tovrstne tujosti se torej danes najpogosteje označuje s stavkom: »Oni so drugačni!« Drugačnost postane zaznamovanost, ki prekrije tisto, kar je enako in podobno, da bi se vzpostavila socialna razdalja do osebe, ki je objekt kulturnega stereotipiziranja, in da bi se hkrati prikril zavesten ali nezaveden interes tistega, ki govori o »drugačnih«.

Vprašati se je treba, kakšen je namen tistega, ki označi neko skupino kot »drugačno«. Tisti, ki poudarjajo, da »so romski otroci drugačni«, pogosto težko povedo, v čem so »drugačni« in glede na katere otroke. Svoje izjavljanje praviloma racionalizirajo s tem, da »Romski otroci ne znajo dobro jezika« ali da so »pač drugačni«. Namišljeno drugačnost le s težavo opišejo. Če pa že jo, postane povsem očitno, da praviloma sami sebi in svojim otrokom samoumevno pripisujejo večje intelektualne zmognosti, kreposti in vrline kot »drugačnim«. Še več, obstoječih razlik ne kontekstualizirajo, temveč jih vidijo kot naravne danosti (otroci smrdijo, ker so Romi, ne zato, ker nimajo kopalnice s toplo vodo; otroci se slabo učijo, ker so Romi, ne zato, ker doživljajo transgeneracijsko strukturno ekonomsko in socialno prikrajšanost; grdo se oblačijo, ker ne morejo ali ne želijo kupovati oblek enakih blagovnih znamk, v katere so oblečeni neromski otroci).

Neromski otroci ponujajo možnost bližine in identifikacije večinskim odraslim in otrokom, do romskih otrok pa človek občuti zgodovinsko ustvarjeno socialno razdaljo. Ta postane izvor sovraštva šele v določenih socialnih, političnih in kulturnih kontekstih. Človek, ki rad potuje v Indijo in je navdušen ljubitelj tamkajšnjih ljudi in navad, občudujoče opazuje preprosto življenje tamkajšnjih revnih ljudi, ko pa je doma, ustvari kulturno razdaljo do slovenskega Roma. »katerega davni predniki so prišli iz Indije«, Romi in Rominje so »drugačni«, torej so drugi in tuji, medtem ko je Nerom, ki živi v sosednji ulici, »isti« in »domač«.

Ena od laagodnejših interpretacij tega odnosa, ki nastane, je, da je tujost posledica nelagodja

do neznanega, do tistega, kar še ni raziskano. To je preprosta in naivna razlaga. Odzivi ljudi na neznano namreč niso zgolj individualni in povezani z osebnimi izkušnjami posameznika, temveč so vedno tudi kolektivni, družbeno konstruirani in socialno določeni. Ljudje se na neznano odzovejo bodisi z odporom bodisi z radovednostjo. Zakaj se prav v primeru Romov nekateri odzivajo z umikom ali celo s sovražnostjo, če ne zato, ker »neznano« še zdaleč ni zares neznano in nevtravno, temveč nezavedno oziroma zavestno še predobro poznano. Ljudje se na domnevno »neznano« odzovejo v skladu z matrico že obstoječih socialnih razmerij in simbolnih odnosov. Odzivi so torej vedno že kontekstualizirani v mreže družbeno uveljavljenih kategorij in hierarhij. Tujost je potemtakem vedno odvisna od odnosa, spreminjajoča se in kontekstualna kategorija.

S kulturnim stereotipiziranjem si dominantna oseba/skupina zagotovi simbolno, praviloma pa tudi ekonomsko in socialno mesto v določenih družbenih razmerah. Med subjektom, ki pripisuje drugemu negativne lastnosti in ustvarja tujost, in ustvarjenim tujcem je potemtakem nujen tesen odnos. Z drugimi besedami, tisti, ki ustvarja tujost, ima za to osebni in kolektivni interes, ki temelji na zgodovinskih razmerjih neenakosti, ki so lahko večinoma ekonomsko-socialne (suženjstvo, ilegalni migranti, migracije ipd.) ali simbolne narave (nosilci t. i. moralnih družbenih vrednot v nasprotju z nemoralnimi).

Zato Rommelspacher (2002) poudarja, da ni vseeno, kdo je vsakokratni tujec, in da tujca ne smemo razumeti zgolj kot prazno projekcijsko platno, na katerega se lepijo posameznikove predstave in fantazije. V te projicirane podobe so vpleteni tudi odnosi med osebo in tujcem ali, bolje rečeno, odnos do zbirke zgodovinsko utrjenih podob o drugem, pa naj bo to hendikepirana oseba, etnično drugi ali posvojeni otrok. Projekcijska raven se potemtakem meša z ravno odnosa. Če to ne bi bilo tako, bi bilo vsako razliko mogoče interpretirati kot drugačnost in tujost, vendar je ni mogoče. Razloge za to, da določene razlike postanejo negativno stereotipizirane in torej posameznika izključujejo,

druge pa ne, je treba razumeti le v zgodovinski perspektivi osebe, določene skupine/skupnosti in družbe.

V zgodnjem otroštvu je meja med domačim in tujim predvsem prostorska in je tuje vse, kar ni neposredno povezano z domačim okoljem in ljudmi. Pozneje pa prostorsko tujost zamenjata socialna in kulturna tujost, ki sta povezani s socialnim statusom, etničnostjo in drugimi značilnostmi ali redkimi posebnostmi otrokove družine. V šoli so otroci tistemu, ki je ponavljal razred, rekli, da je »zaostal«, bil je simbol kaosa in neurejenosti. »Čefurji« so bili otroci, ki niso bili dobri pri slovenščini, včasih pa tudi revnejši in nenavadno oblečeni. Socialna razdalja med njim in drugimi otroki je bila velika in izključeni si je lahko pridobil pozornost le z negativno vrednotenimi ravnanji, ta pa so ga še bolj izključila. Ta proces samoosamitve se pogosto zdi vzrok za neuspešnost, da se tako zakrijejo procesi, ki so potekali prej, procesi stigmatizacije, ki so povzročili samostigmatizacijo in stereotipno obnašanje v skladu z večinskimi pričakovanji (Goffman 2008).

Včasih so procesi potujevanja posledica nepremišljenih poskusov družbenega vključevanja, ki potekajo tako, da otroke šele naredijo »tuje« ali pa jih ohranijo »tuje«. Romski in telesno, senzorno ali intelektualno ovirani otroci bodo postali tuji zaradi posebnosti, ki jih kažejo, pa tudi zaradi obravnav, ki so jih deležni. Pedagogi od leta 2005 (ko se je spremenila zakonodaja na tem področju⁵) zato, da bi otrokom ponudili dodatne oblike podpore, jemljejo otroke v vrtcih in šolah iz skupin ter razredov, pri tem pa razloge za to ne razložijo drugim otrokom na otrokom primeren način. Ti postopki se imenujejo »dodatna strokovna pomoč«. Izločitev od igranja ali pouka kot oblika »vključevanja« otrok s posebnimi potrebami pokaže negativni učinek takoj, ko se preostali otroci začnejo spraševati o tem, zakaj mora prav določen otrok zapustiti skupino, ko pride v sobo »gospa«, ki otroka pokliče iz prostora.

V tem primeru strokovna obravnava, ki naj pripomore k socialnem vključevanju, ustvarja

tudi socialno razdaljo in izključevanje. Otroka ne zaznamuje strokovna pomoč sama po sebi, temveč njena oblika: občasna izločitev otroka iz skupine, molk in vprašanja preostalih otrok, ki ostanejo brez odgovora. V kontekstu drugih morebitnih posebnosti in otrokove ranljivosti postane to zgolj utrditev odnosa, ki bo ustvaril otroka kot »drugačnega« in tujega.

Izobraževalni okviri po eni strani poskrbijo, da nekateri otroci z ovirami, med katerimi so zaradi etnizacije in patologizacije v številnih primerih prav romski otroci, obiskujejo običajne šole in vrtce, po drugi strani pa tujost, ki jo ovirani otroci v ustanovah doživljajo, ostaja spregledana. To pomeni, da praksa vključevanja v resnici ohranja družbeno normativni *status quo*, ki ovirane otroke vključuje tako, da jih izključuje. V tem je tudi že paradoks same ideje socialnega vključevanja (cf. Zaviršek 2000). Romski otroci so v šolo sicer vključeni, vendar tako, da so vanjo nenehno vključeni kot »problem«. Za druge otroke ostanejo »tuji«, s tem pa postanejo potencialne žrtve sovražnosti.

Na Zavodu za šolstvo RS hranijo zapis o dveh romskih deklic, ki sta bili v šoli javno pohvaljeni, ker sta vse šolsko leto zjutraj učiteljico čakali pred vrati razreda, medtem ko so drugi otroci že bili v razredu (okrogla miza o socialnem vključevanju, FF, Oddelek za pedagogiko, februar 2010). Pohvala je temeljila na napačni interpretaciji marljivosti in je spregledala sovražna dejanja, ki sta se jim deklici na takšen način hoteli izogniti. Čakanje učiteljice pred razredom je bila obramba pred nasiljem v razredu. Njuno obnašanje je bila v resnici strategija preživetja pred sovražnostjo vrstnikov v času odsotnosti učiteljice. Pohvala je njuno »pridnost« individualizirala in razkrila vnaprejšnja stereotipna pričakovanja pedagogov, da bosta romski deklici motili pouk, kršili pravila in zamujali. Učiteljica je spregledala realnost zgodovinsko nakopičenih neenakosti in sovrašva, ki sta jih doživljali romski učenki.

Špela Urh se je kot študentka socialnega dela spominjala, da so v osnovni šoli odšli »na ogled« Romov in njihovega naselja z učiteljico, ki je veljala za liberalnejšo od drugih. Otrokom

⁵ Več o tem cf. Zaviršek 2005 a.

niso bili Romi v revnem naselju, ki so sicer živeli v neposredni bližini kraja Neromov, nič manj tuji kot ljudje, ki jih niso še nikoli videli in so prišli od daleč. Socialna razdalja med romskimi in neromskimi otroki je bila tako velika, da so Neromi do stika z Romi prišli le v obliki »ogleda, kako živijo Romi«. Običajnega stika med etničnimi skupinami ni bilo. Z ogledom pa se »tujost« ni zmanjšala, temveč utrdila in poglobila.

Takšne izkušnje s tujostjo dajejo otrokom »socialno-čustveni zemljevid« (Rommelspacher 2002: 13) dovoljenega, zaželenega in prepovedanega, torej tega, kje naj se gibljejo in česa naj se izogibajo. Osebo, ki je konstruirana kot tuja, pa te izkušnje uvedejo v »moralno kariero« stigmatiziranega, ki se začne z zavedanjem, da je nosilec stigme (Goffman 2008).

Bolj ko so meje med ljudmi sporne in vodijo v nestrpnost, bolj se odnosi pojasnjujejo s tujostjo. Tisti, ki nam ni »domač«, ne sodi zraven (socialna tujost), je defamilializiran, torej drugi in drugačen, izključen iz socialnega polja »prvih«, »naših« in »istih«. Če k temu dodajamo še pragmatične razloge, da imajo namreč zaradi izključitve drugega nekateri več v ekonomskem in moralnem pomenu in so vrednote nekaterih videne kot prave, drugih pa kot neprave, obstaja večji interes za konstruiranje tujstva.

Rommelspacher (2002) pokaže, da bolj ko se poudarjajo razlike, ki se umestijo v stare zgodovinske stereotipe, bolj postaja oseba, ki jo drugi vidijo kot tujo, osovražena. Drugačnost drugega postane nekaj, kar je uperjeno proti osebi sami, in tisti, ki je viden kot tuj ali drugačen, postaja objekt negativne primerjave. S tem pa se socialna razdalja povsem utrdi. Prav sovraštvo je pomembno čustvo, povezano s tujstvom. Z agresivnostjo se subjekt povsem loči od drugega. Agresivnost v resnici šele omogoča popolno ločitev. Ni tujost tista, ki sproži agresijo, temveč je agresivnost pogoj, da občutimo nekoga kot tujega. Šele z agresijo naredimo drugega za tujca in ga odrinemo od sebe. Ti občutki pa niso zgolj osebni, temveč, kot je bilo poudarjeno, družbeno določeni

in družbeno proizvedeni, če se dominantni skupini zdijo funkcionalni in uporabni v določenem družbenem trenutku in kontekstu. Najboljši primer tega je, ko vladajoče elite družbeno konstruirajo etnične konflikte ali celo etnične vojne.

Socialna razdalja, ki nastane, je utemeljena s tem, da je določen človek »drugačen«, da mu je drugi neznan, da z njim nima stika, da je ob stiku negotov. Vendar, kako se odzovejo otroci, ko jim je nekaj neznano? Z radovednostjo in vprašanji. Kaj se zgodi z radovednostjo in zvedavostjo v odnosu do romskih otrok? Prekrijejo ju zgodovinsko konstruirane negativne predstave o Romih in njihova racionalizacija.

Birgit Rommelspacher (2002: 14) je tujost definirala takole:

Narediti nekoga za tujega torej pomeni, da se drugega potisne kognitivno, čustveno in socialno na določeno razdaljo, to razdaljo pa se ohranja tako, da se predstavo o drugem polni s podobami, ki so nasprotno tistim podobam, ki naj predstavljajo sebe. Kar je skupno, bo iz zaznave izključeno, kar pa je različno, se bo tako močno poudarjalo, da bo prav to postalo najpomembnejše. S tem bo razlikovanje postalo vse bolj samoumevno – da – postalo bo nekaj »normalnega« in »naravnega«.

Ta proces je znan kot *rasizem*. Gre za prepričanje, da so pripadniki skupine »mi« nosilci kulture in vrednot, večje inteligentnosti in marljivosti, pripadniki skupine »drugih« pa naj teh lastnosti ne bi imeli oziroma imajo celo diametralno nasprotno značilnosti. Rasizem torej tako kot govor o »drugačnosti« in tujosti temelji na pretiravanju in napihovanju razlik, da se lahko zatira manj številne etnične in druge skupine.

Da gre res predvsem za odiranje etnične skupine in ustvarjanje socialne razdalje s konstruiranjem »razlik« med Romi in Neromi, pokažejo dogodki iz leta 2009. Lokalno prebivalstvo iz Dobrave pri Škocjanu ni pustilo, da se Rominjo pokoplje na »njihovem pokopališču« (*Delo*, 7. 1. 2010), neromski starši v Trebnjem pa niso pripeljali otroke na praznovanje Dedka Mraza, ko so izvedeli, da

gre za skupno praznovanje z romskimi otroki iz Račjega sela.⁶

V obeh primerih gre za simbolna dogodka, ki v večini družb krepita družbeno kohezivnost. Sta kolektivni dejanji, katerih namen je povezovanje ljudi s pomočjo znanih, ponavljajočih se obredov, ki skupnosti in posameznikom prinašajo občutke vključenosti, kolektivne solidarnosti, gotovosti v odnosu do negotove prihodnosti. V obeh primerih se je večinsko prebivalstvo ritualoma, ki sta izrazito kohezivna, eksplicitno uprlo, ko je zahtevalo »svoje« pokopališče in »svojega« Dedka Mraza. Če so socialne delavke dogodka le molče gledale in ju s tem pasivno podpirale, so kršile Etični kodeks slovenskih socialnih delavk in delavcev (2006) in svetovna etična načela socialnega dela (Zorn 2005⁷).

ETNIZACIJA IN PATOLOGIZACIJA ROMOV IN ROMSKIH SKUPNOSTI

Medicina in socialno delo sta bila od 19. stoletja znanstveni orodji za ustvarjanje tujosti etničnih manjšin v večinskih družbah s pomočjo kvazi znanstvenih teorij in kvazi strokovnih postopkov.

Judje, Romi in Sinti so najočitnejši primeri etnizacije in patologizacije etničnosti (Zaviršek 2000). *Etnizacijo definiramo kot proces, ko se dejanja in značilnosti pripadnikov etnične skupine presoja predvsem v luči same etnične pripadnosti. Etničnost prikrije druge človekove značilnosti, kot so znanje, spretnosti, in življenjske izkušnje. Z drugimi besedami, etničnost postane razlagalni temelj za vse človekove značilnosti, ki postanejo ob tem potisnjene stran kot manj ali celo nepomembne.*

Etnizacija ustvarja dvojna merila, kot na primer, da se socialne delavke manj ozirajo na pravice romskih otrok kot na pravice nerom-

skih in da se nasilje nad otroki in ženskami etnizira, češ da »je nasilje med Romi nekaj normalnega«.

Z etnizacijo je tesno povezana patologizacija določene etnične skupine in njenih posameznikov. *Patologizacijo definiramo kot proces, ki določene etnične/kulturne značilnosti določene osebe ali skupine konstruira kot naravne, prirojene značilnosti te osebe ali skupine, za opise pa se uporabljajo medicinski in psihološki pojmi. Ti etnične manjšine pogosto opisujejo kot tiste, ki so nagnjene k določenim telesnim in duševnim boleznim, patološkem nasilju in manjši inteligenosti ali celo duševni manjrazvitosti. Takšne konstruirane individualizirane ali kolektivizirane značilnosti se uporablja za razlago socialnih dejstev, na primer revščine, socialne ranljivosti in celo marginalizacije skupine ali posameznikov.*

Če se večinsko etnično skupino vidi kot »telo naroda« in kot »zdravo jedro«, velja etnična manjšina nasprotno za »gnil rokav«, je nekaj, čemur je usojeno slabo zdravje, celo vir okužb, ki so lahko nevarne večinskemu prebivalstvu. Etnizacija in patologizacija etničnih manjšin pomenita, da je določena etničnost sama po sebi izvor patologije, saj se ne upošteva kontekst, kot so politični in socialni dejavniki, ki so pomembni v življenju posameznika in skupine.

Tem rasističnim in medicinskim teorijam je mogoče slediti daleč v preteklost. V 19. stoletju je bila predstava o kriplih, imbecilih in norcih simbolno povezana z ženskostjo pa tudi z »raso« ali etničnostjo. Ta je bila *a priori* označena kot nekaj deviantnega, kot patologija ali bolezen (cf. Zaviršek 2000, 2007 a). V tistem času so z medicinskimi raziskavami hoteli dokazati, da so pripadniki določenih etničnih skupin, na primer Judje, posebej nagnjeni k določenim duševnim boleznim. Psihiatrične diagnoze so bile posebna medikalizirana oblika izključevanja etničnih skupin. Antisemitizem, na primer, je bilo skorajda nemogoče ločiti od medicinskih patologizacij, pa naj gre za Dunaj, kjer so avstrijski psihiatri na začetku 20. stoletja verjeli, da judovski begunci z vzhoda prinašajo v mesto »vzhodnoevropsko psihozo« (Zaviršek

⁶ Dragana Stanković, Dedek Mraz ne dela razlik med romskimi in neromskimi otroki. *Večer*, 3. 2. 2010.

⁷ Gl. tudi Globalna načela socialnega dela in Etična načela, ki sta jih sprejeli dve svetovni organizaciji IASSW in IFSW; http://www.ifsw.org/cm_data/GlobalSocialWorkStandards2005.pdf. http://www.iassw-aiets.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=27&Itemid=50 (18. 3. 2010).

2000), ali pa za poznejše nacistične zdravnike in socialne delavke, ki so Rome po Nemčiji iskali, merili in popisovali, da bi jih malo pozneje kot »bolno raso« odvedli v plinske celice.

Tedanja slovenska antropologija, najbližja germanskemu kulturnemu prostoru, se je napajala pri novi znanosti, ki je nastala v Nemčiji konec 19. stoletja z imenom rasna higiena (*Rassenhygiene*) in so jo izumili prav zdravniki.⁸ Če je kdaj obstajal dvom o veljavnosti univerzalne zdravniške etike, je bil ob koncu nacizma odgnan: zdravniki nikoli niso bili zgolj žrtve totalitarnih režimov, temveč so se – razen izjem – vdano ponujali, ko so jih vladajoče elite potrebovale za uničevanje ljudi.

Najpomembnejša ustanoviteljica rasne higiena sta bila Alfred Ploetz in Wilhelm Schallmeyer. Novo znanost sta utemeljila z argumentom, da gre za preventivno medicino, ki se bo bojevala proti rojevanju manjvrednih posameznikov, proti celibatu višjih razredov in proti nevamosti feministk, ki so se upirale ženskemu reproduktivnemu poslanstvu (Proctor 1992). Zgodnje gibanje za rasno higieno je bilo predvsem nacionalistično, šele pozneje je z utemeljevanjem ene rase kot večvredne v primerjavi z drugo pridobilo tudi rasistične sestavine.

Ta sprememba se je zgodila sredi 20. let 20. stoletja, ko je razvijajoča se nacistična ideologija začela vključevati tudi načela evgenike, po državi pa je nastalo 20 univerzitetnih inštitutov za rasno higieno. Rasna higiena je bila pojmovana kot najpomembnejši raziskovalni cilj na dveh inštitutih prestižne »Družbe cesarja Viljema« (*Kaiser Wilhelm Gesellschaft*): na Inštitutu cesarja Viljema za antropologijo v Berlinu (1927–1945), vodil ga je Eugen Fischer, in na Inštitutu cesarja Viljema za genealogijo v Münchnu (1919–1945), vodil ga je psihiater Ernst Ruedin.⁹ Oba inštituta sta pomagala usposabljanju nacistične zdravniške in sta sodclovala

pri ustanovitvi »genetičnega registra«, ki je bil pozneje podlaga za iztrebljanje Judov, Romov in Sintov (*op. cit.*).

Poglavitno prepričanje rasnih higienikov je bilo, da je veliko človeških načinov obnašanja biološkega izvora: kriminal, pitje alkohola, uživanje v popotništvu, prostitucija in celo zakonske ločitve. Nacistična rasna higiena se je med drugim osredotočila predvsem na sterilizacije Judinj in Rominj in na »evtanazijske operacije«, najprej intelektualno oviranih ljudi, nato pa še etničnih manjšin.

Leta 1933 je nacistična vlada sprejela Zakon o preventivi pred dednimi boleznimi ali »sterilizacijski zakon«. Predpisoval je sterilizacijo vsakogar, ki je trpel za genetskimi poškodbami, boleznimi: slaboumnostjo, shizofrenijo, manično depresijo, epilepsijo, genetsko slepoto, gluhostjo in »različnimi alkoholizmi«, pozneje pa še za »etničnostjo«. Ko se je evtanazija kot metoda odstranjevanja duševno bolnih s pobijanjem razširila, so plinske celice preselili v nekatera koncentracijska taborišča (ne pozabimo, da so prvo plinsko celico uporabili zdravniki v Berlinu za usmritev Nemcev z intelektualnimi ovirami in psihiatričnimi diagnozami). V tem smislu je obstajala, kot je poudaril Proctor (1992: 25),

kontinuiteta v teoriji in praksi med uničenjem tistih, ki niso več živeli človeka vrednega življenja v nemških psihiatričnih bolnišnicah, in uničenjem etničnih in socialnih manjšin v Nemčiji.

Zaradi ideje, da prav rojevanje žensk povzroča množenje nezaželenih etničnih manjšin, je bilo med vsemi likvidiranimi Judi kar 60 % žensk, število likvidiranih Rominj v Auschwitzu pa je bilo prav tako višje kot število likvidiranih Romov.

Patologizacija etničnih manjšin pa je bila značilna tudi za države državnega socializma in komunizma po vzhodni Evropi po koncu nacizma. Tam etničnost kot socialna kategorija uradno skoraj ni obstajala, razen če je šlo za Rome. Romi in Sintini so v očeh večine »imeli etničnost«, ki je bila že sama po sebi negativna kategorija, saj so bili uvrščeni

⁸ Več o evgeniki prvega slovenskega antropologa Božidarja Škerlja cf. Zaviršek (1994).

⁹ V frankfurtskem Inštitutu Otmarja von Verschuerja za rasno higieno je delal tudi Josef Mengele. Inštitut je oskrboval z »materialom«, ki ga je dobil iz Auschwitza (npr. oči, kri).

med »najnižji socialni sloj«, nižje kot revno delavstvo, bili so lumpenproletariat socialističnega delavstva.

Michael Stewart (1997: 6) je v svojih primerjalnih raziskavah o Romih in Sintih po državah vzhodne Evrope pokazal, da so na Rome in Sinte v resnici gledali kot na »potencialne nasprotnike v socializem spreminjajoče se družbe«, saj so bili za razliko od preostalega prebivalstva in delavstva še vedno predvsem sezonski delavci, občasno zaposleni in so le redko leta in desetletja – kot je bila navada med preostalimi delavci – delali na enem in istem delovnem mestu (Varsa 2005: 202). Stalna zaposlenost je ljudem dajala številne privilegije, na primer dostop do stanovanja, poceni počitniških namestitvev, organiziranih kolonij za otroke, posojil. Univerzalno zdravstveno in socialno zavarovanje je bilo vezano izključno na dolgotrajno zaposlenost ali na kakšno drugačno obliko popolne umeščnosti v sistem državnega socializma (npr. dolgotrajno bivanje v zavodskem varstvu).

Romi in Sinti niso imeli niti »univerzalnih pravic« niti samoumevnih privilegijev, ki so izhajali iz polne zaposlenosti prebivalstva, zato se je njihova ekonomska neenakost v socializmu poglobljala in ne zmanjševala. Nevpetost Romov v socialistični model dela pa ni bil le nezaželen, temveč tudi sunljiv. To je vplivalo na njihov ekonomski položaj in na socialno in simbolno prikrajšanost, ki so jo doživljali v času socializma po vzhodni Evropi. Pojem kulture je bil privilegiran le za večinsko prebivalstvo, konstruirano »brez etničnosti«. Etničnost je že sama po sebi pomenila nekaj negativnega. Imeli so jo »oni«, »mi« pa smo imeli kulturo. Zaradi etnizacije Romov so ti postali skupina, ki je simbolizirala nasprotje kulture. V tem primeru je mogoče videti, da sta koncepta kulture in etničnosti spremenljiva, fluidna, ideološka in se včasih med seboj prekrivata, drugič pa sta si lahko celo v nasprotju. Lena Dominelli (2007: 25) je nekaj podobnega ugotovila za pojem »rase«, ki je analogen »etničnosti«, če »rasa postane nekaj, kar je zunaj skupine in relevantno le za druge«.

OBLIKE PATOLOGIZACIJE ETNIČNOSTI V PROCESIH POMOČI IN STROKOVNIH INTERVENCIJAH

Med številnimi oblikami patologizacije etnične manjšine Romov in Sintov bomo omenili dve: spregledovanje njihovih psihosocialnih potreb in takšno definiranje potreb, ki utrjujejo etnizacijo. Povsem razumljivo je, da vsakdanji rasizmi vplivajo na strokovno delo zdravstvenega osebja in socialnih delavk. Številne študije so dokazale, da dobijo socialno močnejši družbeni sloji boljšo strokovno pomoč, revnejši pa slabšo in da ljudje, ki potrebujejo največ psihosocialne podpore, dobijo te v resnici najmanj. Prej opisani procesi ustvarjanja drugačnosti, socialno oddaljevanje in potujevanje vplivajo tudi na delo strokovnjakov v psihosocialnih službah, saj bodo ljudem, ki so strokovnjakom ekonomsko, socialno in simbolno »bližje«, namenili več pozornosti in pomoči, tistim, ki so jim »tuji«, pa manj.

Posledica tega je, da pripadniki etnične manjšine izražajo svoje vsakdanje stiske, duševno trpljenje in transgeneracijske prikrajšanosti na poseben način. Ženske govorijo o »slabih živcih« ali da »nimajo več živcev«, moški pogosteje svoje duševne stiske izražajo z uporabo alkohola in tudi samomorov (etnografsko gradivo, Darja Završček).

Romi praviloma ne iščejo zavetja v psihosocialnih službah in se ne pogovarjajo s strokovnjaki o svojih stiskah. Romske ženske uporabljajo veliko psihofarmakoloških sredstev, nihče pa se ne vpraša, zakaj so v psihosocialnih službah premalo zastopane. Njihova odsotnost se etnizira, češ: »Romske ženske ne hodijo na pogovor, to ni njihov način!« Kljub veliki uporabi psihotropnih drog, ki jim jih predpisujejo splošni zdravniki, niso uvrščene med ranljive skupine na področju duševnega zdravja in ne dobijo več psihosocialne pomoči. Ženske in moški, ki dolga leta uporabljajo psihofarmakološka sredstva, ne bodo iskali pomoči v psihiatrični bolnišnici, dnevnem centru ali stanovanjski skupini, saj tem službam ne zaupajo in jih ne dojemajo kot kulturno ali etnično dostopne.

Situacija je še težavnejša za tiste, ki so v Slovenijo prišli kot ilegalni priseljenci ali so

bili izbrisani, saj gre za ljudi, ki tudi formalno nimajo pravice do medicinske obravnave, razen najbolj osnovne, kamor pa ne sodi področje duševnega zdravja.

Kakšno protislovje: čeprav doživljajo Romi dolgoletno ekonomsko diskriminacijo, transgeneracijsko nezaposlenost (ponekod celo do 70 % in več) – to vpliva na njihov socialni položaj in na duševno zdravje – službe za duševno zdravje ali socialne službe (razen v primeru denarnih pomoči) komajda uporabljajo ali pa jih sploh ne. Ker je njihov dostop do služb na področju duševnega zdravja omejen, so v primeru diagnoz dolgotrajnih bolezni, npr. motenj v duševnem razvoju, pogosto obravnavani kot medicinski problem.

Raziskava avtorice iz leta 2003 je pokazala, da so v Sloveniji romski otroci desetkrat pogostejše kot neromski označeni kot osebe z motnjo v duševnem razvoju (Završek 2004). Šole s prilagojenim programom so dobile oznako »ciganske šole« (Završek 2007 b). Ob tem je mogoče dobro opaziti, da etnizacija določene skupine dobi tudi prvine patologizacije.

Za večinske otroke segregacija v »posebne šole« ni več sprejeta kot najboljša rešitev za njihov splošni razvoj in vse več otrok je vključenih v običajne šole, etnizirani otroci pa so patologizirani tako, da zapolnjujejo prazna mesta v šolah s prilagojenim programom (v »ciganskih šolah«). Čeprav se zdi, da gre v primeru otrok, ki imajo slabo znanje večinskega jezika in so prikrajšani za intelektualne izzive v primerjavi z vrstniki, za obliko podpore, pa takšna patologizacija v resnici pomeni ponovno izključitev mlade generacije Romov iz običajnega šolanja, nadaljnega izobraževanja in rednega zaposlovanja. Gre za nadaljevanje stereotipiziranja in izključevanja s pomočjo medicinskih kategorij in s sodelovanjem ved, kot so specialna pedagogika, pedagogika, psihologija in socialno delo.

Zanesljivo obstaja tesna povezava med restriktivno politiko do novih migrantov in etničnih manjšin ter njihovo (ne)možnostjo, da pridejo vsaj do tistih socialnih in zdravstvenih služb, do katerih ima dostop večinsko prebivalstvo. Še manj pa je pričakovati, da bi službe, ki

so namenjene »vsem«, v resnici zadovoljile potrebe posameznic in posameznikov, ki pripadajo etnični manjšini. Če etnične manjšine v javnosti veljajo za »sovražne« in »okužene« skupine, od katerih se je mogoče »nalesti številnih bolezni«, kako naj pričakujemo, da socialne, zdravstvene pa tudi pedagoške službe do njih ne bodo rasiistično naravnane? Med rasizem uvrščamo tudi to, da, razen ko gre za osnovnošolske otroke ali socialne transferje, Romi niso uporabniki socialnih in zdravstvenih služb, na primer na področju duševnega zdravja, varnih hiš, maternih domov, stanovanjskih skupin, telefonov v stiski, domov za stare, varstveno-delovnih centrov, socialnih zavodov. To je mogoče sklepati iz poročil MDDSZ, v katerih Romi niso navedeni kot uporabniki omenjenih storitev.

Hkrati se torej dogajata dva procesa. Pripadniki etničnih manjšin so patologizirani in hkrati tudi spregledani, ko gre za njihove potrebe po ustreznih službah. Z drugimi besedami, enkrat dobijo »preveč«, drugič pa »premalo«.

Spremembe na tem področju so mogoče le, če zdravstveno in socialno osebje usposabljammo za etnično občutljivo delo in če bi si strokovnjaki pridobili t. i. medkulturne kompetence za delo z ljudmi in posebej etničnimi manjšinami. Schultz (2007) definira medkulturne kompetence kot sposobnost za ustrezen odnos do ljudi, ki imajo vsaj eno od naštetih značilnosti:

- govorijo jezik, ki ni jezik večinskega prebivalstva;
- zrasli so v drugem kulturnem okolju, kot je ta, v katerem živijo kot odrasli;
- njihova socialna mobilnost je zaradi diskriminacije omejena v primerjavi z drugimi ljudmi.

V državah z dolgotrajnejšo tradicijo razvijanja medkulturnih kompetenc, na primer na Švedskem, so že leta 1976 ustanovili prvo strokovno večjezikovno skupino, ki je bila osredotočena prav na jezikovne ovire v službah duševnega zdravja (člani timov so znali jezike ljudi, ki so najpogosteje prihajali v psihiatrično bolnišnico in so bili pripadniki etničnih manjšin). Tako so ustanovili skupnostne time in ti so opravljali jezikovne storitve na kulturno ustrezen način za finsko, srbohrvaško, špansko in grško govoreče uporabnike. Na koncu 90. let

so te majhne, na jezik osredotočene psihiatrične službe zaprli, ostala je samo skupina za finske uporabnike. Danes je v švedskih psihiatričnih bolnišnicah na voljo brezplačna prevajalska služba, ki vključuje tudi telefonsko prevajanje, če gre za klic uporabnika, ki ne govori švedsko. Leta 1999 so na Švedskem ustanovili t. i. transkulturni center, katerega namen je spodbujanje razumevanja imigrantov in beguncev iz različnih kultur.

Suman Fernando (2004) opisuje podobne etnično občutljive ponudbe za etnične skupine v Veliki Britaniji. Tam je bilo v 70. in na začetku 80. let 20. stoletja zaznati veliko pripravljenost zdravstvenih organizacij za ustanavljanje skupin, ki bi bile posebej usposobljene za delo z etničnimi manjšinami in bi poznale manjšinske jezike in kulture. Tako je bil na koncu 70. let ustanovljen Transkulturni psihiatrični oddelek (*Transcultural Psychiatry Unit*) v bolnišnici Lynfield Mount v Bradfordu. Strokovnjaki oddelka so se usposobili v transkulturni psihiatriji, strokovno osebje je bilo etnično mešano, govorili so različne jezike, predvsem tiste etničnih manjšin, ki so živele na tistem področju (Poljaki, Pakistanci). Transkulturni psihiatrični oddelek v Bradfordu so zaprli leta 1999, saj so se načrtovalci psihosocialnih služb odločili, da bodo etnične kompetence vnesli v vse psihiatrične službe po državi. Odločili so se torej za t. i. »mainstreaming«. Kot poudarja Fernando, je bila posledica tega ta, da se je izgubil inovativni element poskusa transkulturne psihiatrične obravnave.

Podoben primer je Center Franz Fanon. Ustanovil ga je Roberto Beneduce v Torinu leta 1996 in je še danes edini etnopsihiatrični center v Italiji (morda celo v Evropi). V njem so psihologi in psihiatri z antropološkimi kompetencami skupaj z antropologi in kulturnimi mediatorji različnih etničnosti ustanovili model kliničnega etnopsihiatričnega dela za imigrante. Ti ne dobijo le osnovnega svetovanja, temveč tudi kulturno prilagojeno psihoterapevtsko pomoč. Vendar tako kot v prejšnjem primeru tudi ta center nima danes skorajda nobene podpore uradnih italijanskih institucij (Beneduce, Martelli 2005).

V Nemčiji je bilo v 90. letih, ko je tja prišlo veliko beguncev z ozemlja nekdanje Jugoslavije, znanih več transkulturnih služb za begunce, ki so ponujale predvsem psihoterapevtsko pomoč, med njimi tudi znani berlinski Center za žrtve političnega mučenja (BZFO). Center je delal oboje: po eni strani je zmanjševal travmo in pomagal pri okrevanju, po drugi strani pa je izdajal dokazna potrdila, da je oseba tako travmatizirana, da je upravičena do političnega azila v gostujoči državi, saj je bila prav razsežnost travme pogoj za pridobitev stalnega zatočišča. To je pogosto povzročilo nerešljive etične zadrege, saj so se strokovnjakinje v Centru po eni strani naprezale za zmanjševanje travme političnih in drugih beguncev, po drugi strani pa so nemalokrat pomagale ljudem tako, da so obseg travmatiziranosti dodobra popisale, da bi oseba pridobila pravico do stalnega bivanja v državi. Etična dilema je bila v tem, da so strokovnjaki pri nekaterih ljudeh okrevanje morali prikriti, da so ljudi obvarovali prisilne vrnitve v državo, iz katere so pribežali. Okrevanje po travmi, dokaz uspešnega dela Centra za žrtve političnega mučenja, je bilo hkrati grožnja, da se bo moral človek vrniti tja, kamor ni več želel ali kjer ni mogel živeti.

Nobenega dvoma ni, da potrebujejo tudi pri nas etnične skupine več služb za duševno zdravje, saj so transgeneracijsko prikrajšane in travmatizirane, vendar jim je v resnici na voljo manj služb in dobijo slabo obravnavo. Posledica je, da so pripadniki etničnih manjšin do socialnih služb nezaupljivi, saj jih strokovnjaki ne razumejo in jih vidijo predvsem kot »druge« in problematične.

Dagmar Schultz (2007) je v pomembni študiji pokazala, da večina strokovnjakov pripadnike etničnih manjšin vidi zgolj kot »prejemnike pomoči«, problematične, travmatizirane, nemočne in manj sposobne, da sami rešujejo svoje stiske: »Za tujca se vedno zdi, da je potreben pomoči, čeprav ima ogromno spretnosti.« (*Op. cit.*: 76) Zato je poudarila, da učenje kulturnih kompetenc vključuje tudi zavedanje, da je pripadnike etničnih manjšin treba spoštovati kot osebe z veliko vrlinami, viri moči in znanji. Marsikdo dobro pozna

zakonodajo, predpise, možnosti, ki se jim ponujajo v novi državi, na številnih življenjskih področjih pa imajo več spretnosti kot pripadniki večinskega naroda. Pogosto so vezani na neformalne socialne mreže, znajo pridobiti informacije in pogosto preživeti v najbolj sovražnih okoljih. Njena raziskava je pokazala, da strokovnjaki, ki so sposobni prepoznati te spretnosti pripadnikov etničnih skupin, prav s tem priznanjem krepijo samozavest, pospešujejo okrevanje in odpravljajo stereotipe pri drugih strokovnjakinjah in strokovnjakih.

NUJNA ZNANJA ZA SOCIALNE DELAVKE IN DELAVCE

Pričakovali bi, da se socialne delavke in delavci med študijem seznanijo s koncepti, kot so kultura, etničnost, razisem, etnizacija, patologizacija, afirmativna akcija, socialna pravičnost, da bi lahko udeleževali ne samo Globalne standarde socialnega dela (2004) temveč tudi slovenska (Kodeks socialnih delavk in delavcev 2006). Ker empirične študije (Urh 2009, Košak 2009) dokazujejo, da to ne drži, je med antirasistična načela socialnega dela pomembno uvrstiti predvsem:

- usposabljanje za historizacijo in kontekstualizacijo rasizmov, etnizacij in patologizacij etničnih skupin;
- razumevanje načel in spretnosti medkulturnega dialoga in antirasistične prakse;
- spretnosti uvajanja kulturnega zagovorništva in etnično mešanih interdisciplinarnih timov na vsa področja strokovnega dela;
- uveljavljanje prakse, da imajo socialne službe, kjer je veliko uporabnikov etničnih manjšin, zaposlene socialne delavke z manjšinskim poreklom in znanjem jezika manjšine (romske socialne delavke zaposlene pri romskih uporabnikih);
- večplastno zagovorništvo za romske otroke, ženske in moške, ki se srečujejo z večinskimi socialnimi in drugimi službami;
- usposabljanje romskih uporabnikov za razumevanje strukture rasizma in ravnanje z vsakdanjim rasizmom na način, ki bo v njihovo korist;

- omogočiti romskim otrokom, ženskam in moškim dostop do različnih zdravstvenih in socialnih storitev brez nevarnosti, da bi jih pri njih patologizirali in oškodovali;
- dejavno podporo pri ekonomskih stiskah, stanovanjski stiski, pri socialnem vključevanju in razvoju vključujoče skupnosti;
- delovati po načelu afirmativne akcije ali pozitivne diskriminacije (gl. Završek *et al.* 2002)

SKLEP

Med patologiziranjem etničnih manjšin in poudarjanjem potrebe po najrazličnejši socialni podpori in zdravstveni pomoči, ki jo potrebujejo pripadniki in pripadnice etničnih manjšin zaradi svojih izkušenj prikrajšanosti in zapostavljenosti, je le tanka meja.

Rome in Rominje ni treba »zdraviti« in »prevzajati«, ker so Romi, temveč imajo pravico do prav tako dobrih zdravstvenih in socialnih služb kot večinsko prebivalstvo, ker so enakovredni in enaki. Ker pa imajo poleg enakih izkušenj, kot jih imajo Neromi, tudi specifične, nekatere so povezane z njihovo kulturo, druge pa z diskriminacijami in rasizmi večinske kulture, potrebujejo strokovnjaki, ki bodo delali na tem področju, tudi posebna znanja. Od leta 1987 do danes je bila med študentkami socialnega dela samo ena (deklarirana) Rominja. Ta sramotna izključitev povzroča, da so socialne delavke, ki delajo z Romi po Sloveniji, v očeh sodelavk in sodelavcev, pa tudi v svojih lastnih, nekakšna »kazenska kolonija«, ki opravlja »najslabša dela« (cf. Urh 2009). S takšno naravnostjo socialne delavke in delavci pa tudi drugi strokovnjaki v psihosocialnih službah kršijo vse etične in strokovne standarde socialnega dela in ne »pomagajo ljudem«, temveč pomagajo ohranjati rasizem.

VIRI

- BENEDEUCE, R., MARTELLI, P. (2005), Politics of Healing and Politics of Culture: Etnopsychiatry, Identities and Migration, *Transcultural Psychiatry*, 42, 3: 367–393.
- CANKAR, I. (1974 [1911]), Krčmar Elija. V: *Troje povesti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Center za avtizem (2009), *Kot ena nežna pesem – What you see is what you get* (dokumentarni film).
- DOMINELLI, L. (2007), Multi-Ethnic Europe: Diversity and the Challenges of 'Race', Racism, Ethnicity and Nationalism. V: Završsek, D., Zorn, J., Rihter, L., Žnidarec Demšar, S. (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe. A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (19–39).
- FERNANDO, S. (2004), *Cultural diversity, mental health and psychiatry: The struggle against racism*. Howe, New York: Brunner-Routledge.
- GOFFMAN, E. (2008), *Stigma: Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Global Standards of Social Work and Ethical Principles (2004), (Globalna načela socialnega dela in etična načela) IASSW in IFSW; http://www.ifsw.org/cm_data/GlobalSocialWorkStandards2005.pdf. http://www.iassw-aiets.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=27&Itemid=50 (18. 3. 2010).
- KOŠAK, A. (2009), *Nasprotja in konflikti med primarno socializacijo Romov in procesom šolanja*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (magistrsko delo).
- Kodeks socialnih delavk in delavcev (2006), Socialna zbornica, Ljubljana. http://www.google.si/search?hl=sl&source=hp&q=eti%C4%8Dni+kodeks+socialnih+delavcev&meta=&aq=4&aqj=g10&aql=&oq=Eti%C4%8Dni+&gs_rfai= (18. 3. 2010).
- PROCTOR, N. R. (1992), *Nazi Doctors, Racial Medicine and Human Experimentation*. V: Annas, G. J., Grodin, M. A. (ur.), *The Nazi Doctors and the Nuremberg Code*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- ROMMELSPACHER, B. (2002), *Anerkennung und Ausgrenzung. Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*. Frankfurt, New York: Campus.
- SCHULTZ, D. (2007), Resource and resilience oriented work with Immigrants and Black patients. V: Završsek, D., Zorn, J., Rihter, L., Žnidarec Demšar, S., (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe. A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (61–82).
- STEWART, M. (1997), *The Time of the Gypsies*. Colorado: Westview Press.
- URH, Š. (2009), *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- VARSÁ, E. (2005), *Class, ethnicity and gender – structures of differentiation in state socialist employment and welfare politics, 1960–1980*. The issue of women's employment and the introduction of the first maternity leave regulation in Hungary. V: K. Shilde, S. D. Schulte (ur.), *Need and Care – Glimpses Into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*. Opladen & Bloomfield Hills: Barbara Budrich Publishers (197–220).
- VOJNOVIĆ, G. (2008), *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba, Beletrina.
- ZAVIRŠEK, D. (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: VŠSD.
- (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba / *cf.
- (2004), *Surviving Ethnicity and Disability: Minority Children and Public Care*. V: Trygged, S. (ur.), *Moving Away from Residential Care*. Stockholm: Stockholm University, Department of Social Work (23–37).
- (2005 a), *Položaj otrok z ovirami: Od formalne enakosti do resnične vključenosti*. V: Črnak-Meglič, A. (ur.), *Otroci in mladina v prehodni družbi: Analiza položaja v Sloveniji* (Zbirka Juventa). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Maribor: Aristej.
- (2005 b), *Tleči razidem zahodnih demokracij*. *Socialno delo*, 44, 4/5: 251–258.
- (2007 a), *From Pathologised Ethnicities to the Meaningful Internationalism*. V: Završsek, D., Zorn, J., Rihter, L., Žnidarec Demšar, S. (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe. A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (7–18).
- (2007 b), *Communities of gatekeepers and communities of advocates: Being disabled in Eastern Europe*. V: Dominelli, L. (ur.), *Revitalising communities in a globalising world*. Aldershot: Ashgate.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMSEK, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu*. Ljubljana: Študentska založba.
- ZORN, J. (ur.), (2005), *Globalni standardi socialnega dela in etični kodeks*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Alenka Janko Spreizer

Z ANGAŽIRANO ANTROPOLOGIJO PROTI RASIZMU IN RASNI DOMINACIJI NAD ROMI

OPREDELITEV POJMOV

Socialni delavci se pri svojem delu verjetno pogosto srečujejo z Romi,¹ saj številni Romi potrebujejo socialno pomoč in storitev centrov za socialno delo. Marsikateri socialni delavci so pri svojem delu osebno zavzeti in morda so v kakšnem od vidikov podobni aktivistom ali angažiranim antropologom. Mogoče je, da podobno kot nekatere strokovnjake prakso socialnega delavca ovirajo tudi rasializirane predstave o Romih. Antropologi, ki so izvajali terensko delo v različnih romskih skupnostih, so bili angažirani v različnih vlogah (*cf.* Silverman 2000), pogosto pa so se spopadali prav s stereotipizacijo Romov.

Angažirana antropologija, antropologija javnosti, javno angažirana antropologija

Antropologi razumejo angažiranje zelo različno. O angažiranju so začeli razpravljati v zadnjem desetletju, vendar to v socialni in kulturni antropologiji ni novost. Sanday (2002: 2) se osredinja na prispevek Franza Boasa, ki je bil angažiran v javnih razpravah o »rasi«² in se ni strinjal s pojmi rasne dednosti in podedovanimi duševnimi lastnostmi. Spodbijal je domneve o določujoči moči tradicije in običajev.

Tudi Pierre Bourdieu je pozival k »refleksivni sociologiji« in sodelovanju v javnem in političnem življenju. Po mnenju Ulfa Hannerza (2003: 173) je bil že Leach angažiran antropolog: Leach je poskušal pokazati širši javnosti in ljudem, ki niso bili antropologi, da »antropologija lahko pripomore k razumevanju aktualnih dogodkov in sodobne zgodovine«. Hannerz si je prav tako prizadeval pokazati kolegom antropologom, »kaj lahko [antropologi] storimo, da bi dosegli širše občinstvo«.

Hemment (2007) v podobnem smislu piše o »javni antropologiji« in »javnem antropološkem angažiranju« ter angažiranje povezuje tudi z »aktivistično« in »kolaborativno« antropologijo. Podobno tudi Lamphere (2003) razpravlja o »angažirani antropologiji«. Poleg omenjenih pojmov je Gow (2002) osvetlil še

¹ V članku uporabljam besedi Romi in Cigani. Številni znanstveniki raje uporabljajo besedo Romi kot etnonim za ljudi, ki so zdaj opredeljeni kot evropska etnična manjšina. Cigane ali Rome so prvotno opisovali kot ljudi indijskega izvora, ki govorijo romski jezik in imajo različen zunanji videz. Nekateri lokalni izrazi za besedo, ki naj bi označevala določeno skupino ljudi, so *Zigeuner* v Nemčiji, *Tsiganes* v Franciji, *Cigani* v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem. Nekateri ljudje uporabljajo izraz kot žaljivo besedo in besedo s slabšalnim pomenom, vendar se nekateri ljudje, ki pripadajo omenjeni skupini, tudi sami označujejo za Cigane ali *Traveller-Gypsies* (v angleško govorečem svetu) ali *Tsiganes* (na frankofonih območjih). Williams (1984) je s pomočjo kognitivnega pristopa pokazal, da sta pojma Cigani in Romi dinamična in da so definicije, ki jih podajo *Tsiganes* ali Romi, odvisne od vprašanja, za katero skupino občinstva se oblikujejo definicije. Na drugi strani je poudaril, da je izraz Cigan odsev kolonialnega diskurza in da izraz odseva pogled tistih ljudi, ki jih imenujejo Gadže ali Necigani (Williams 1984, 1994, *cf.* Janko Spreizer 2002: 59).

² O omenjeni kategoriji več v posebnem podpoglavju.

»antropologijo razvoja«³, ki jo razume kot polje aplikativne antropologije, ki je bolj oddaljeno od akademske antropologije. Gow (2002:2) antropologijo razvoja razume kot moralni projekt oziroma »moralni imperativ« in si prizadeva za antropologijo razvoja, ki bi bila kritična in bi pomenila nasprotni pol akademski. Tudi antropologi, ki so premišljevali o pomenu antropologije kot akademske discipline, so zahtevali, naj bo bolj javno angažirana (Borofsky 2001, Eriksen 2006), njeno vlogo pa so videli v prispevku k človeški misli in v aktivnejšem delovanju v javnosti.

Peggy Sanday (2002: 1) trdi, da se »antropologija javnih interesov« razlikuje od javne ali aplikativne antropologije po tem, da

želi ... znova odkriti antropologijo v 21. stoletju, z razvijanjem skupnega teoretskega diskurza in epistemologije, povezujoč raziskovanje, akcijo in angažiranje v multikulturnem svetu globalizirajočega se sveta.

Sanday (*ibid.*) opredeljuje antropologijo javnega interesa kot razvijajočo se paradigmo za raziskave in ukrepe, ki združuje teorijo razvoja in praktično angažiranje pri dilemah, neenakostih in zapletenostih današnjega časa. Raziskave naj bi bile po njenem mnenju interdisciplinarno mešanje bifokalnosti v etnografiji in določujoče moči kulture s koncepti, kot so javnost(i), interes(i), javna sfera in civilna družba. Antropologija javnega interesa preučuje družbene in kulturne procese, ki jih sprožijo javni ukrepi, s katerimi se povečuje ali ogroža skupno dobro v vedno bolj nestabilnem svetu, ki ga zaznamujejo izčrpanje okolja, tiranija trga ter socialna, ekonomska in politična vprašanja, ki pripomorejo k razkolu današnjega sveta.

Antropologi so razpravljali o lastnem angažiranju, ko so znova razmišljali o vlogi antropologije v sodobnem svetu. Etnograf javnega interesa

naj bi videl sebe kot del sveta, ki ga preučuje, in naj bi se ne videl kot distancirani opazovalec z udeležbo, pač pa kot angažirano človeško bitje (*op. cit.*).

Nekateri antropologi (Borofsky 2001) so poudarili tudi pomen preoblikovanja odnosa z javnostjo in predstavili svoja stališča z namenom, da bi premagali stereotype in podobe o antropološkem poklicu v sodobnem svetu (*cf.* Lamphere 2003: 153; Eriksen 2006). Poudarili so pomen svojih odnosov z ljudmi, s katerimi sodelujejo, ko pridobivajo etnografske podatke: odnosi naj bi se spremenili tako, da bi dali skupnostim, s katerimi delamo, možnosti za dejavno vlogo pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj (Lamphere 2003, *cf.* Silverman 2000). Moje razumevanje angažirane antropologije se torej zgleduje po razmišljanju omenjenih antropologov.

Od rase k rasni dominaciji in kategoriziranju Romov

Preden nadaljujemo razpravo, bomo pojasnili, da pojem rase v biološkem pomenu danes antropologi večinoma zavračajo. Nekateri (*cf.* Šumi 2000) menijo, da je treba raso razumeti kot specifičen vidik etničnega oziroma etnične razlike. Biološko utemeljen pojem rase Eriksen (1995) zavrača z argumentom, da je človeštvu skupnih 99,8 odstotkov genov; med preostalimi 0,2 odstotki pa lahko najdemo kar 85 odstotkov v katerikoli etnični skupini, za »rasne« razlike se šteje samo 9 odstotkov razlik od 0,2 odstotkov, se pravi natančno 0,012 odstotkov različnosti v dednem materialu. Precejšen del omenjenih »rasnih« variacij niti ni povezan z zunanjim videzom. Npr., v številnih človeških skupinah odraslim manjka encim laktoze, ki je nujen za prebavljanje mleka. Če bi to vzeli za merilo rasnega razlikovanja, bi morali Severnoevropejce združiti v enotno skupino z arabskimi in nekaterimi zahodnoafriškimi ljudstvi, kot so Fulani, Južnoevropejci pa bi se znašli skupaj z večino Afričanov in Vzhodnoazijci. Klasifikacija ljudi v rase, ki temeljijo na zunanem videzu, je potemtakem arbitrarna. Študij ras tako pripada antropologiji moči in ideologiji, ne pa polju kulturne variacije (*op. cit.*).

³ V članku najprej opiše, kako lahko poststrukturalizem, postmodernizem in »post-razvoj« konstruktivno pripomorejo k antropologiji razvoja; drugič, predstavi, kaj delajo antropologi; tretjič, poda argumente za angažirano antropologijo; in četrtič, določi načela etike razvoja in jo predlaga za ozadje angažirane antropologije v razvoju (Gow 2002: 2).

Od uveljavitve pojma etničnosti v antropologiji je v številnih primerih »etničnost« nadomestila pojem rase, ohranili pa so se njeni biologiistični pomeni. Etnično gre razumeti kot proces konstrukcije neprehodne kulturne razlike, ki jo Šumi (2000) opredeljuje kot etnično razliko.⁴

Zaradi vztrajanja pri pojmu rase pa tudi ta koncept antropologiji še naprej pojasnjujejo: rasa je namreč fikcija. Vendar so se pojmovanja rase izostrili v dolgotrajni zgodovinski konstrukciji družbenega in mentalnega prostora, ki je vzpostavljalo sokrivdo med podobno konfiguriranimi stvarmi v mišljenju ter objektivizirano in utelešeno zgodovino. Tako rasa ne temelji na kakšni lastnosti, pač pa se kaže v vsej razsežnosti različnih oblik družbene akcije: rasa se kaže v kategoriziranju, taksonomijah in teorijah, pa tudi v objektivni porazdeljenosti položajev in v moči, ki oblikuje institucije, in ne nazadnje v človeških telesih, ki jih oblikujejo in vzpostavljajo tista razlikovanja, ki raso določajo (Wacquant 1997: 227–228).

Po mnenju Wacquanta je namesto o razizmu bolj smiselno govoriti o rasni dominaciji. Vsako rasno situacijo, strukturo ali dogodek lahko razčlenimo na pet osnovnih oblik, ki so pregrade etnorasne delitve: gre za kategorizacijo (klasifikacija, predsodki, stigma), diskriminacijo (diferencialno obravnavanje, utemeljeno na vsiljenem skupinskem članstvu), segregacijo (skupinsko ločevanje fizičnega in družbenega prostora), getoizacijo (vsiljeno razvijanje vzporednih družbenih in organizacijskih struktur) in rasno nasilje (od medosebnih nadlegovanj in agresij prek linčanja, pregona in pogroma do stopnjevanja v rasno vojno in iztrebljenje).

⁴ Etničnost kot koncept predpostavlja obvezne, vsaj minimalne slike med akterji in nima univerzalnega repertoarja niti univerzalne strukture: enkratna lastnost etničnosti je, da svojo vsakokratno manifestacijo topično napolnjuje s predstavami o razlikah, s skupinskimi izvornimi miti, ki jih generira kot izrazito situacijski repertoar; gre torej za vsebinsko premakljivost. Šumi (2000) pojasnjuje etničnost v odnosu do drugih pojmov, kot so pojmi v odnosu etnos – etnična skupina – etničnost. O nadomeščanju pojmov rase, etničnosti in kulture cf. Janko Spreizer (2009 a).

Vpliv slovenske romologije na podobe o Romih

Najprej pojasnimo pojem slovenske romologije: gre za polje, ki ga sestavljajo večinoma raziskovalci romske kulture, ki o svojem preučevanju Romov niso predavali na univerzah. Bancroft (2005: 160) meni, da romologija zadeva stališče znanstvenikov, ki preučujejo Cigane/Rome in romantizirajo in eksotizirajo »pravega Cigana«, v katerega sta projicirana romantična vednost *Gadže* oziroma Neromov in nezadovoljstvo z modernostjo. Med drugim je značilnost romologije tudi reificiranje oziroma opredmetenje potez, ki jih imajo za genetske in rasne.

Na šibkosti romološke epistemologije sem večkrat opozarjala, na tem mestu pa poudarimo, da je imela študija *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju* (Škerlj 1962) iz šestdesetih let 20. stoletja – v ta čas segajo začetki sodobne romologije – evgenično ozadje. Raziskovalcem je šlo npr. za praktično odsvetovanje in zakonsko reguliranje neprimernih krvnosorodstvenih ženitnih praks med Cigani; nekateri so se ukvarjali z rasializacijo Romov in so oblikovali rasno teorijo o njih. Z rasno podmeno so pisali npr. o »čistih Ciganih«, rasializirali so arhetipa »pravega« Cigana: »temnolase, temnooke, ozkotelesnega tipa, hipoplastične« Rome; opredelili so jih za »indo-iransko« raso. Drugi so se ukvarjali z oblikovanjem tipologije etničnih/rasnih tipov in *Rassenschande* (cf. Janko Spreizer 2001: 35–37). Z laboratorijskimi raziskavami so oblikovali rasializirane teorije o ciganski krvi (*op. cit.*).

Po letu 1991 romologi ne govorijo več o rasi; praviloma jo nadomeščajo s pojmom etnične skupine ali pa kategorijo rase označujejo s pojmi antropoloških značilnosti, kot da antropologija ni nič drugega kot evfenizem za raso:

Pri Romih so izrazitejše antropološke značilnosti, kot so: temnejša polt, temni naravno skodrani lasje, temne oči in nižja postava. (Tancer 1994: 96.)

Pri romologiji gre za posebno lokalizirano proizvodnjo »znanstvene ideologije« v canguilhemovskem pomenu; gre za reprodukcijo diskurzov z znanstveno pretenzijo, ki jih na

tem področju oblikujejo še le dozdevni ali kvazi znanstveniki, torej jo imamo za psevdoznanstveno dejavnost (Canguilhem 1987).

Najpomembnejši projekt romologije, to so po letu 1991 znova oživel, so še vedno kategorizacija Romov, iskanje korenin in izvorov romske kulture v Indiji ter pojasnjevanje razlogov za današnji položaj Romov, ki jih vpišejo v etnično razliko oziroma v izrazito drugačno romsko kulturo, ki naj bi jo Romi po nekaterih pojmovanjih ohranjali v tisočletjih, prav kultura pa naj bi jih ovirala v izobraževanju. Po drugih pojmovanjih je razlog za njihov današnji položaj to, da so svojo kulturo izgubili, spremembam modernosti pa naj bi se ne znali prilagoditi.

Že od začetka terenskega dela⁵ sem opazila pomanjkljivo vednost slovenske romologije. Medtem ko so romologi vzpostavljali rasno razlikovanje, so v kompetentnejših akademskih okoljih preučevati rasializiranje; to po mnenju Wacquanta pomeni preučevati načine ločevanja in razvrščanja ljudi s pomočjo izbranih meril, kot so uteleščene lastnosti (resnične ali določene), z namenom, da bi Rome podredili, izključili in izrabljali. Njegovo priporočilo je torej, da morajo znanstveniki preučevati prakse ločevanja in institucije, ki te prakse podpirajo in so hkrati njihov rezultat. Preučevati raso torej pomeni preučevati celoten skupek novih tehnologij izključevanja (Wacquant 1997). Svojevrsten paradoks je, da so teorije iz romologije, ki naj bi preprečevale rasno dominacijo, v resnici prispevek k tehnologiji izključevanja, kot pokaže primer.

Med magistrskim študijem sem raziskovala pismenosti mladih Romov;⁶ medtem ko so romologi predstavljali Rome kot izrazito

kulturno drugačne oziroma nepismene (da so Romi nepismeni, je način kategoriziranja, to pa ni vrednostno nevtralnno in povečuje stigmatizacijo), je bilo na terenu med mladimi in starejšimi Romi mogoče opaziti velike razlike v pisnih praksah. Med preučevanjem posebnih praks pismenosti sem med mladimi opazila specifično, raznovrstno in ustvarjalno uporabo branja in pisanja. Medtem ko so pedagogi mlade Rome predstavljali kot nepismene, so dekleta recimo pisala osebne dnevnike, razglednice in pisma ter ljubezenske verze v srbohrvaščini, fantje pa so v različnih variantah zapisovali improvizirane rap pesmi v prekmurščini, ki jih je pisal Rom, ki je koval rime za šlagerje lokalne glasbene založbe in se s tem preživljal. Pri pisanju zahtevnejših oblik, npr. prošenj, pri katerih je bilo potrebno poznavanje bolj formalnih pisnih konvencij, so se obračali na ljudi, ki so te oblike obvladali. Za pomoč so prosili tudi mene, toda po premišljeni presoji starejše ženske so na koncu sklenili, da ne bom zadovoljila pričakovanj socialne delavke, ker je bila prošnja napisana preveč učeno oziroma ne »po romsko«.

KRITIČNO PREUČEVANJE ROMOV

V Sloveniji se pri preučevanju Romov nenehno omenja njihova drugačnost: Rome se nenehno orientalizira (Said 1996) s poudarjanjem indijskega izvora. To učinkuje kot dvojna izključitev, saj so predstavljeni hkrati kot biološki in kulturni tujci. Primordialistična pojmovanja vidijo romski etnos, kot da bi bil od vedno obstoječ univerzalni okvir eksistence človeških skupin. Nenehno se omenjata indijski izvor in nomadstvo, poleg tega pa so to na splošno sprejeli predstavniki romskih političnih elit, kakor da bi lahko s tujim izvorom Romov pojasnili njihov socialni položaj. Pri sodobnem preučevanju Romov se raziskovalci ukvarjajo s kritičnim premislekom in dekonstrukcijo biološkega izvora Ciganov/Romov, romske kulture in jezika ter indijskega izvora, vendar pa to niso edine teme.

Sodobni raziskovalci vidijo etničnost instrumentalistično, kot kulturni konstrukt, ki je povezan z modernostjo, in jo razumejo kot

⁵ Terensko delo sem izvajala v letih 1994–1995 in 1998–1999 med magistrskim in doktorskim študijem. Med letoma 1996 in 1999 sem se vsako leto kot predavateljica in poslušalka udeležila poletnih romskih taborov; v tem času me je več tednov gostila tudi družina.

⁶ V študiji sem opisala več praks pismenosti in dogodkov pismenosti (Janko Spreitzer 1997). Za pojasnilo pojmov prakse pismenosti (*literacy practices*) in dogodki pismenosti [*literacy events*] cf. Street (2003).

preučevanje tistih različnosti, ki si jih različni akterji zamišljajo za nepremostljive, pri čemer jih zanima, kako akterji upravljajo z zamišljenimi razlikami med njimi. Znova so premislili raziskovalna vprašanja in tematike: ukvarjajo se z razmerji moči pri reprezentacijah Ciganov, analizirajo romske etnopolitike in konstrukcije romskih etnogenez, s čimer se večinoma ukvarjajo antropologi in sociologi. Kritično analizirajo procese etničnega razlikovanja, saj so sodobno teorijo etničnega raziskovalci prenesli v študij Romov že v času njene aktualnosti. Nekateri raziskovalci so opravili kritični premislek o folkloristično orientiranih študijah o Ciganih (o pripadnikih društva *Gypsy Lore Society*, ki so znani kot *Gypsylorists*⁷), ki izvirajo iz 19. stoletja (Acton 1974, Okely 1983); drugi, npr. Ian Hancock, so dekonstruirali eksotizirano in arhetipsko podobo Cigana ali Roma, ki jo je oblikovala romologija, dobro pa jo je izrabljala tudi hollywoodska filmska industrija. Raziskovalci poznajo sodobno epistemologijo preučevanja etničnosti in nacionalizma, tega pa ne bi mogli trditi za slovenske romologe.

Moje branje modernih in kritičnih romskih študij, npr. nizozemskih socialnih zgodovinarjev (Lucassen *et al.* 1998), in Willemsove (1997) študije o raziskavah o Ciganih in njenih epistemoloških vprašanjih ter raziskave socialnih antropologov, npr. Lemon (2000), Stewart (1997), Okely (1983, 1994), so izostrili zahtevo po temeljitim premisleku slovenskega romološkega pisanja prav zato, ker tradicionalno preučevanje Ciganov (ki ga v Sloveniji imenujejo romologija) pomeni enostransko vednost o skupini ljudi, ki popolnoma ustrezajo modelu »pravega Cigana«. Tega je oblikovala tudi viktorijanska tradicija in je bila eksplicitno opredeljena za posebno vrsto znanstvenega razizma (*cf.* Acton 1974, 1989, 1997, 1998, tudi Okely 1983).

Angažiranje za antropološko vednost si potemtakem prizadeva tudi za prenos tistih

raziskav o Ciganih/Romih, ki so jih antropologi objavili po dolgotrajnem terenskem raziskovanju in intenzivnem opazovanju z udeležbo. Le malo slovenskih antropologov pozna podrobno vsebino romskih študij in le peščica jih je podrobno preučila publikacije britanskih (Okely 1983, 1994; Stewart 1997, Gay y Blasco 1999), ameriških (Silverman 2000, Sutherland 1975, Gropper 1975), francoskih (Williams 1984, 1994, Formoso 1986, Pasqualino 1998), italijanskih (Piasere 1985, 1994), bolgarskih (Marushiakova, Popov 2007) in čeških (Budilova, Jakoubek 2007) sociokulturnih antropologov. Antropologija Ciganov ali Romov ni posebna antropološka šola, ker so antropologi, ki so preučevali zelo različno romsko kulturo in izvajali raziskave, iz različnih teoretskih ozadij. Npr. Alaina Lemon (2000) je v poglobljeni terenski študiji raziskovala socialno konstrukcijo ciganske kulture in pomena Puškina, ki je bil predstavljen kot diskurzivna avtoriteta, kadar so ljudje v Rusiji opredeljevali cigansko kulturo. Raziskovala je npr. podobe in stereotipe, ki jih je sprožila beseda Cigan med različnimi etničnimi skupinami v posovjetski Rusiji, in pokazala na napetosti med strokovnjaki za romsko kulturo in Romi pri interpretaciji tega pojma.

Michael Stewart (1997) je sredi 80. let 20. stoletja preučeval eno od skupin madžarskih Ciganov, tj. Cigane Harangos, ki so se samoopredeljevali za Rome, in med drugim preučeval gojenje, slavljenje in reinencijo kulturne razlike ter različnost med ciganskimi skupinami.

Med drugimi temami je Okely (1983) zavrnila tezo, da bi imeli vsi Cigani indijski izvor. S tem je zavrnila predstave o »pravih« Romih in »nepravih« *Travellers*, s čimer je odlično zavrnila metafore mešanja ras in krvi Ciganov domnevno indijskega izvora in domorodnih *Travellers*. Ukvarjala se je z vzorci potovanja posameznih skupin, samoopredelitvijo, poročnimi izbirami in z vprašanjem družbenih in etničnih razmejevanj ter delitev na podlagi družbenega spola. Antropologi so izvedli obsežno in dolgotrajno terensko delo s posameznimi skupinami in zbrali podrobno etnografsko evidenco (Janko Spreizer 2008).

⁷ Izraz opisuje skupino ljudi, ki so se povezovali v društvo *Gypsy Lore Society*, ki je bilo ustanovljeno leta 1888 in je tesno povezano z romantičnim imaginarijem o Ciganih, ki so ga oblikovali George Borrow in njegovi nasledniki (*cf.* Okely 1983).

REFLEKSIJA O LASTNEM ANGAŽIRANJU: OD PROSTOVOLJSTVA DO ANTROPOLOŠKEGA ANGAŽIRANJA V JAVNOSTI

Leta 2003 sem začela sistematično seznanjati slovensko znanstveno javnost, predavati študentom in širši javnosti ter jih seznanjati s sodobnimi etnografskimi raziskavami o Romih. Vedno znova sem opozarjala, da je marginalizacija tega področja vednosti omogočila, da sta se tudi v devetdesetih letih 20. stoletja v Sloveniji obudili arhaična teorija o Romih ter živahna reprodukcija šovinističnih in rasističnih diskurzov o t. i. romski rasi, kulturi in religiji. Za angažiranje bi lahko opredelili tudi prizadevanja za vključevanje vsebin iz antropoloških študij o Romih v manj specializirane splošne programe antropološkega izobraževanja. O Romih sem predavala različnim občinstvom ob različnih priložnostih, kot so javna predavanja, televizijski in časopisni intervjuji ter televizijske in radijske oddaje.⁸

Že Leach je hotel širšemu antropološkemu občinstvu pokazati, kaj lahko antropologija prispeva k skupnosti (cf. Hannerz 2003: 173). Slovenska večinska populacija, ki je manj informirana o antropologiji, si zamišlja delo antropologov kot poklic, ki preučuje kulturo Romov kot zbirko prežitkov iz preteklosti njihovih indijskih prednikov ali kot kopičenje artefaktov, materialne, duhovne in družbene kulture domačinske populacije, večinoma kmetov iz katerekoli eksotične skupine. Prav zaradi tega razumem svoje angažiranje podobno kot Leach, saj naj bi se antropologi pojavljali v

kar največ javnih razpravah in se naslavljali na občinstvo, ki je že angažirano v razpravah in se želi o določenih vprašanih poučiti. V tem pogledu je posebej pomembno poudariti, da moramo torej antropologi občinstvo pripraviti do te mere, da ljudi začnejo zanimati teme, o katerih imajo sicer svoje esencialistične ljudske razlage, ki nemalokrat odsevajo vsakdanje rasizme. Antropologi naj bi potemtakem morali najti načine, da v javne razprave vnesemo dodatna pojasnila in odgovore.

Angažiranje v antropologiji Ciganov zato vidim v prenosu vednosti eminentnih raziskovalcev (Okely 1983, Piasere 1994, Willems 1997, Williams 1994⁹), ki delujejo v mednarodnih akademskih krogih in še niso dovolj znani v slovenskem akademskem prostoru in širši javnosti.

Čeprav sem o povedanem večkrat pisala in opozarjala na morebitne pogubne posledice takšnega stanja (Janko Spreizer 2002, 2004), so moje angažirane intervencije med preučevalci Romov največkrat prezrte. To lahko pojasnimo s tem, da omenjeni preprosto ne spoznajo problematičnosti dejstva, da je bila politika utemeljena na psevdoznanstveni vednosti, niti se jim doslej ni zdelo problematično, da so vsaj posredno soodgovorni za ohranjanje diskriminacije.

ANTROPOLOŠKA ANGAŽIRANOST NA PRIMERU DRUŽINE STROJAN

Strinjam se z mislijo Fredrika Bartha, ki jo je izrazil v intervjuju z Borofskym (2001). Rekel je, da je veliko bolje spregovoriti v javnosti, kot pa se le odzivati na probleme političnega sistema. Opisala bom primer, v katerem sem spregovorila širši javnosti o problemu diskriminacije in rasizma, ko so družino Strojani s pomočjo policijske intervencije izselili z njihove zemlje.

⁸ Med drugim sem se udeležila dveh povabil na televizijsko oddajo *Knjiga mene briga*, v kateri na poljuden način recenzirajo različne, po navadi leposlovne knjige (z Draženom Dragojevičem in Katjo Šulc). V prvi oddaji smo razpravljali o knjigi *Pokoplji me pokončno* Isabel Fonseca, v drugi pa smo ocenjevali knjigo Ferija Lainščka *Nedotakljivi* – dekonstruirala sem mit, da naj Cigani ne bi delali, in mit o promiskuitetni ciganski ženski (http://www.rtvsl.si/odprtikop/knjiga_mene_briga/feri-lainscek-nedotakljivi/thumbs/). Z novinarko Leo Širok sva oblikovali dve različni radijski oddaji, prav tako pa sem večkrat sodelovala tudi z Slavko Brajovič Hajdenkumer pri snemanju televizijskih prispevkov. Za popoln dosje o angažiranju cf. Janko Spreizer (2009 b).

⁹ Williams (1994) je prepričljivo pokazal, da so ciganologi sodelovali z zatiralskimi državnimi režimi, recimo ob začetku izdajanja eminentne francoske revije *Études Tsiganes*. Antropologi so se že v osemdesetih letih 20. stoletja zavedali »tiranije države« in v svoje monografije začeli vključevati tudi ta vidik.

ljudi: poudarjeno je bilo, da bi romologija sama potrebovala kritično refleksijo, saj je sama občutno pripomogla k stereotipom o Romih in si ni prizadevala za prikazovanje raznovrstnosti različnih romskih skupnosti. Med angažiranjem je bilo treba namreč nenehno razpravljati o številnih vprašanih, kot so etničnost, taguieffovski diferencialistični rasizem, balibarovski rasizem brez rase, stolckevski kulturalizem¹¹ ipd. (cf. Janko Spreizer 2009 a). Razprave so bile npr. usmerjene na problem kulturne drugačnosti: marsikdo je težko razumel, da vztrajanje pri drugačnosti prej pripomore k družbeni konstrukciji razlike, ki reproducira procese diskriminiranja in jih ne pojasnjuje, kot pa k razlagi kulturne raznovrstnosti.

Kot angažirana antropologinja sem tudi svetovala Slavki Brajović Hajdenkumer pri njenem angažiranem televizijskem novinarstvu: v preteklosti je bila vpisana na študij etničnosti in zavedala se je, da so Romi diskriminirali. Pokazali sva, kako delujejo mehanizmi rasne dominacije, kadar javnosti predstavljajo svoja stališča lokalni politiki, ki so si prav tedaj prizadevali za urbaniziranje prostorov, na katerih so živeli Romi, za kar pa bi jih bilo treba iz nelegaliziranih naselij izseliti. Z mojo pomočjo je dekonstruirala ideološki argument o odličnosti španskega modela integracije Romov: pokazala je na njegove pomanjkljivosti, potem ko so ga politiki predstavljali kot enega izmed najuspešnejših modelov integracijskih politik, tako da je navedla analizo Palome Gay y Blasco. Pokazala je, da omenjeni model v resnici pripomore k

izolaciji in marginalizaciji, ne pa k integraciji (cf. Gay y Blasco 2003).¹²

SKLEP

Z angažiranjem v javnosti nisem nameravala »popularizirati antropologije«. S tem bi lahko tvegala, da bi reprezentirali zaželen imaginarij o Romih in bi pripomogla k oblikovanju romantiziranih fantazij o antropološkem poklicu. Namesto da bi pojasnila kompleksne antropološke koncepte, npr. kod čistosti ali na družbenem spolu utemeljene vloge, sem se odločila za aktualne razprave o rasni dominaciji in znanstvenem rasizmu ter o vprašanju, kolikšno vlogo imajo pri tem kvazi znanstveniki v canguilhemovskem pomenu.

Večkrat sem poudarila, da je pomanjkanje refleksije v odnosu med Romi in Neromi v številnih lokalnih skupnostih izjemno problematično med družbenimi krizami in ko etnične napetosti dosežejo vrelišče. S pozivom, naj znanstveniki pri sebi preiščujejo o vlogi pri reprodukciji stereotipov, sem tvegala, da me bodo kritizirali tisti, ki so bolj naklonjeni tiraniji države kakor pa kritičnemu refleksivnemu razmišljanju. Nisem pričakovala, da bo znanstvena in laična publika moja pojasnila in intervencije sprejela z odobravanjem: gre za izbiro med pragmatizmom, všečnostjo in tveganjem in raje sem razlagala delovanje načel rasne dominacije (Wacquant 1997) – to je moj etični imperativ in po mojem mnenju ena izmed najpomembnejših nalog angažirane antropologije.

¹¹ Gre za pojmovanje, da je kultura opredmetena in da ima objektivne in nespremenljive oziroma trajne lastnosti, ki naj bi bile značilne za določene etnične skupine. Zaradi napačne rabe pojma kulture se zlasti tistih, ki jih različni akterji opredeljujejo za drugačne, ne pojmuje kot razumnih in razmišljajočih ljudi. Navadno se nanje gleda skozi predsodke, kot na manj racionalne ljudi od domačinov, ki so domnevno ujeti v svojo kulturo, to pa naj bi vodilo njihova dejanja, na katere skorajda nimajo vpliva, saj naj bi jih drugačna kultura odločilno določala. »Kultura je postala nov koncept rase, ki funkcionira na redukcionistični način in 'druge' naredi za manj človeška bitja, kot smo mi.« (Wikan 1999: 58.)

¹² Njena jasna, natančno izoblikovana kritika je razgalila politično demagogijo in med lokalnimi politiki povzročila veliko živčnosti. Končno jo je ogrozil na tiskovni konferenci ljubljanski župan in zagrozil s tožbo. Grožnja je izstrelil potem, ko je o tiskovni konferenci glede urbanizacije ljubljanskega romskega naselja župana vprašala, zakaj jih pojmuje za tako zelo drugačne ljudi od preostalih Slovencev. Posledica tega dogodka je bila opustitev teme: kot svobodna novinarica ni več mogla delati za lokalno radijsko postajo, ne nazadnje pa je bila tudi razočarana nad tem, da od Romov, s katerimi je sodelovala, ni dobila niti pohvale niti kritike.

- LAMPHERE, L. (2003), The perils and prospects for an engaged anthropology. A view from the United States. *Social Anthropology*, 11, 2: 153–168.
- LEMON, A. (2000), *Between Two Fires. Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Postsocialism*. Durham, London: Duke University Press.
- LUCASSEN, L., WILLEMS, W., COTTAAR, A. (ur.) (1998), *Gypsies and Other Itinerant Groups: A socio-historical approach*. London: MacMillan.
- MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V. (2007), The Gypsy Court in Eastern Europe. *Romani Studies*, Series 5, 17, 1: 67–101.
- OKELY, J. (1983), *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: University Cambridge Press.
- (1994), L'étude des Tsiganes: Un défi aux hégémonies territoriales et institutionnelles en anthropologie. *Études Tsiganes*, Revue semestrielle, 2 (*Une ethnologie des Tsiganes*): 39–58.
- PASQUALINO, C. (1998), *Dire le Chant: Les Gitans flamencos d'Andalousie*. Pariz: CNRS Éditions, éditions de la Maison des sciences de l'Homme.
- PIASERE, L. (1985), *Mare Roma: Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*. Pariz: Études et documents balkaniques et méditerranéens 8.
- (1994), Les Tsiganes sont-ils »bons à penser« anthropologiquement? *Études Tsiganes*, Revue semestrielle, 2 (*Une ethnologie des Tsiganes*): 19–38.
- SAID, E. W. (1996), *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- SANDAY, P. R. (2002), Science and Engagement in Public Interest Anthropology, AAA Panel, *Public and Public Interest Anthropology*, New Orleans. [Http://www.sas.upenn.edu/anthro/system/files/sanday.aaa_.2002.pdf](http://www.sas.upenn.edu/anthro/system/files/sanday.aaa_.2002.pdf) (6. 7. 2009).
- SILVERMAN, C. (2000), *Researcher, Advocate, Friend. An American Fieldworker among Balkan Roma, 1980–1996*. V: De Soto, H. G., Dudwick, N. (ur.), *Fieldwork Dilemmas, Anthropologist in Postsocialist State*. Madison: University of Wisconsin Press (195–214).
- STEWART, M. (1997), *The Time of the Gypsies*. Colorado, Oxford: Westview Press.
- STREET, B. (2003), What's »new« in New Literacy Studies? Critical approaches to literacy in theory and practice. [Http://www.tc.edu/cice/Archives/5.2/52street.pdf](http://www.tc.edu/cice/Archives/5.2/52street.pdf) (6. 7. 2009).
- SUTHERLAND, A. (1975), *Gypsies: The Hidden Americans*. Illionos: Waveland Press.
- ŠKERLI, B. (1962), *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*. Ljubljana: RSS.
- ŠUMI, I. (2000), *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC-SAZU.
- TANCER, M. (1994), *Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- WACQUANT, L. (1997), For An Analytic of Racial Domination. *Political Power and Social Theory*, 11: 221–234.
- WIKAN, U. (1999), Culture: A New Concept of Race. *Social Anthropology*, 7 (1): 57–64.
- WILLEMS, W. (1997), *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*. London, Portland: Frank Cass.
- WILLIAMS, P. (1984), *Mariage Tsigane: Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*. Pariz: L'Harmattan, Sela.
- (1994), Introduction. *Études Tsiganes*, Revue semestrielle, 2 (*Une ethnologie des Tsiganes: Jeux, tours et manèges*): 4–7.

Julija Sardelić

MULTIKULTURALIZEM IN POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI

POZNA MODERNA KOT DOBA NEGOTOVOSTI IN MNOŽICE IZBIR

Po mnenju številnih uglednih socioloških teoretikov (Giddens 1991, 1992, Beck 2001) živimo v obdobju, ki bi ga najbolje označili z izrazom posttradicionalni družbeni red (Nastran Ule 2000). Značilnost posttradicionalnosti je odsotnost varnosti, značilne za stabilni družbeni red v tradicionalnih družbah. Edino, česar se človek v tem novem družbenem redu lahko oprime, je radikalni dvom, ki ni več zgolj stvar filozofskih razmišljanj, temveč je realnost vsakodnevnega življenja (Giddens 1991: 3). Visoko oziroma pozno moderno, ki je nastala na temeljih moderne in v kateri danes po mnenju Giddensa živimo, zaznamujeta negotovost in množica izbir (Giddens 1991: 3).

Ulrich Beck (2001) pa današnjo družbo označi kot »družbo tveganja« in »pot v neko drugo moderno«. Za drugo moderno sta po Becku značilna tudi individualizacija in torej odmiranje nekaterih tradicionalnih socioloških kategorij. V velikem delu svoje knjige *Družba tveganja* obravnava tudi usodo posameznika, ki v takšni družbi živi. Trdi namreč (2001: 132), da moramo pri premišljevanju o drugi moderni preseči razred in sloj, ko razmišljamo o brezposelnosti in revščini:

Referenčna enota, v katero udari strela (brezposelnosti in revščine), ni več skupina, razred, sloj, temveč tržni individuuum v svojih posebnih okoliščinah.

Po Becku namreč modernizacija poleg vseh velikih družbenih sprememb povzroči tudi trojno individualizacijo: osvoboditev od

zgodovinsko vnaprej danih družbenih norm, izgubo tradicionalnih varnosti in novo vrsto vključevanja v družbo. Zaradi tega smo po Becku priče ahistoričnemu modelu individualizacije (*op. cit.*: 188).

Kljub tej Beckovi tezi se Giddens zaveda, da razlike, izključenost in marginalizacija določenih skupin, predvsem revnih, še vedno obstajajo, čeprav meni:

Bila bi velika napaka misliti, da je vpliv pojavov, analiziranih v tej knjigi, omejen samo na tiste, ki so bolj privilegirani v smislu materialnih okoliščin.« (Giddens 1991: 6.)

Poleg tega Giddens meni, da živimo v času, ki povzroča okoliščine, v katerih se spoprijemamo s problemi in priložnostmi, v katerih ni drugih. Ali takšne analize današnje družbe zares držijo, se bomo vprašali v nadaljevanju, predvsem ob osvetlitvi položaja Romov kot evropskih državljanov in državljanov Republike Slovenije.

Svoj pogled na moderno in vprašanje identitete v njej nam ponudi tudi sociolog Zygmunt Bauman. V eseju *Iskanje centra, ki drži* (Bauman 1997) se strinja z Giddensom, da je značilnost visoke moderne individualizem, povezan s človekovo inherentno nedoločenostjo. Giddens ugotavlja, da prav pritisk izbire pomeni določeno tveganje in negotovost, a hkrati tudi možnosti za izbiro novih življenjskih slogov. Vendar pa Bauman opozori, da prav ta negotovost in iztrganost iz večjih zgodb in ureditev lahko povzroči »besno iskanje novega reda, nove ravni stabilnosti« (*op. cit.*: 144). Bauman se ne strinja z Giddensovo trditvijo, da se vse človeštvo spoprijema z novim družbenim

redom kot »mi«, v katerem ni več »drugih«. Giddens meni, da so sicer možnosti izbire za nekatere ljudi omejene, vendar pa to ni v središču njegove analize visoke moderne, saj socialne razlike med ljudmi niso tako relevantne za poznomoderni refleksivni projekt sebstva. Bauman meni, da so te razlike inherentne moderni sami in opozarja, da se je v obdobju moderne razvila izrazito individualistična ideologija liberalizma, katere značilnosti so:

[...] človečnost kot individualizem, sveta pravica posameznika do svojega lastnega telesa, osebe, lastnine, načina življenja, sveta dolžnost posameznika, da si prizadeva za srečo, osebno izboljšanje in izpolnitev samega sebe. (*Op. cit.*: 147.)

Vendar pa ideologija liberalizma ni edina plat moderne in je rezervirana samo za elite. Po Baumanovem mnenju so se v pozni moderni razvile tudi ideologije za širše množice, ki ne poudarjajo posameznika. Gre za ideologije komunalizma, ki znova temeljijo na skupnosti (*ibid.*).

Bauman meni, da sta ti vrsti ideologij ne toliko dva obraza moderne, temveč dve nogi moderne, iz tega pa izhajata, da sta v soodvisnosti in da se ena noga brez druge ne more premikati:

Moderna, ki je izumila in ponosno promovirala individualizem, je ustvarila tudi nacionalizem, komunizem in fašizem. Vse to so njeni legitimni otroci. (*Op. cit.*: 149.)

Tako individualizem kot komunalistične ideologije so bile odgovor na moderno krizo identitete. Oboji so ponujali identiteto kot možnost: individualizem jo je ponudil privilegirani manjšini, ideologije »pripadnosti« pa so bile ponujene večini ljudi, ki ni mogla izbirati (*op. cit.*: 147).

»Evangelij izbire« (Baumanov izraz) je tukaj kot hegemonistična ideologija uveden zato, ker naj bi bila možnost izbiranja človeku inherentna. Vendar pa tukaj naletimo na paradoks: možnosti izbiranja nima večina človeštva, saj ne more izbirati, to pa povzroči »nezadovoljstvo, deziluzijo in jezo« (*op. cit.*: 149). Nekateri lahko izberejo praznino in nedoločnost identitete kot podlago za refleksivni projekt sebstva, večina

pa je v to praznino in nedoločnost, z njo pa seveda tudi v negotovost, pahnjena. Večina ljudi torej te praznine ne more dojemati kot osvoboditve, temveč kot izgubo. Zanje identiteta ni to, »kar šele postaja«, temveč to, »kar je bilo izgubljeno« (*op. cit.*: 150). To pa je tudi razlog, da večina ljudi išče zamišljena kolektivna zavetišča. Prav to pa zaradi občutka izgube in iskanja identitete kot rešilne bilke povzroči nov vzpon tribalizma, ksenofobije in nestrpnosti do drugačnosti (*ibid.*). Prav zaradi takšnih pojavov pa se oblikuje polje tujca ali drugega.

Moderna torej zagotovo ni zgolj pripoved o osvoboditvi in prekipevajočem subjektu, ki se zave neskončnih možnosti izbire, temveč jo še bolj usodno označujejo

[...] oživitve skupnosti, vrnitev tradicije in prezgodaj pokopanih zgodovinskih korenin, vstajenje nacionalnosti in primata naravne pripadnosti, vse to pa so kolektivistične rešitve individualnih težav. (*Ibid.*)

Tako bi lahko pojasnili, zakaj se porajajo skrajno desničarske stranke, ki poudarjajo identiteto, tradicijo in suverenost. Kot homo videli v nadaljevanju, je Baumanov razmislek relevanten ob kritični refleksiji o paradigmi multikulturalizma kot tudi o položaju romske manjšine.

MULTIKULTURALIZEM

Razprava o manjšinah se začne s priznanjem, da človeške družbe niso (in nikdar niso bile) etnično homogene, temveč so sestavljene iz različnih etnokulturnih skupin (Komac, Medvešek 2004: 19). Večina modernih liberalnih demokracij, pravi Kymlicka (2005: 457), je zaradi tega uvedla model »normalnega« državljana, ki naj bi bil »slep« za kulturne razlike (to bi se ujemalo tudi z Giddensovo predpostavko, da v določenih situacijah človeštvo ni razdvojeno med »mi« in »drugimi«). Vendar pa je ta model temeljil predvsem »na atributih telesno sposobnega heteroseksualnega belega moškega. Kdor se je oddaljil od tega modela normalnosti, je bil podvržen izključitvi, marginalizaciji, prisilnemu molku ali asimilaciji.« (Kymlicka 2007: 457.)

Razprava o pozni moderni, ki po eni strani prisega na izbiro in s tem na heterogenost življenjskih slogov ter na spremenljivost identitet, po drugi strani pa se v njej dogajajo nove vrste kolektivizmov in invencij različnih tradicij, je pripravila plodna tla za razpravljanje o manjšinah in paradigmi politične filozofije, multikulturalizmu.

Zgodnje razprave o multikulturalizmu so potekale v politični filozofiji. Začele so se predvsem z esejem *Politika priznavanja* (1994) kanadskega političnega filozofa Charlesa Taylorja. Njegov esej je imel daljnosežnejše posledice tudi na področju študija kulture. Njegovo pojmovanje multikulturalizma se je razvilo predvsem kot kritika evrocentričnih intelektualcev in filozofov, ki so prisegali na teorijo liberalne enakosti in njeno navidezno nevtralnost. Ikriati pa je bila to kritika pozitivnega vrednotenja pojavov, ki so po mnenju številnih teoretikov jedro pozne ali visoke moderne. Taylor je v svojem esejju najprej kritičen do liberalne družbe in njene domnevne nevtralnosti in slepote za razlike (1994: 43):

Domnevno nevtralni sklop za razlike slepih načel politike enakovrednega dostojanstva je pravzaprav izraz ene hegemonistične kulture. Pokaže se torej, da so samo manjšine ali zatrite kulture prisiljene prevzeti tujo obliko. Zato domnevno pravična in za razlike slepa družba ni samo nehumana (ker zatira identitete), temveč je na subtilen in nezaveden način tudi sama zelo diskriminacijska.

Taylor se strinja z zagovorniki »politike razlike«, ki pravijo, da je liberalizem kriv za pocnotenje razlik (hkrati ugotavlja tudi, da je prav liberalizem zaradi svoje togosti zelo nepraktičen za jutrišnji svet). Ikriati Taylor kritizira domnevno »nevtralnost« liberalizma:

[...] zahodni liberalizem ni toliko izraz posvetnega, postreligioznega videza, ki je po naključju priljubljen pri liberalnih intelektualcih, temveč je organski izrastek krščanstva. (*Op. cit.*: 62).

Taylorjev »multikulturalizem« je pomemben zaradi poskusa preseganja (tudi znanstvenega)

etnocentričnega ukvarjanja s svetom in je nastal tudi kot implicitna kritika vsakršne ideologije, ki se postavi na ničto točko in »se dela«, da je univerzalna in nevtralna.

Kljub temu je Taylorjeva teorija lahko problematična. Svojo multikulturalno kritiko liberalizma je namreč utemeljil na komunitaristični teoriji, ki prav tako izhaja iz istega hegemonističnega zahodnega sveta, kot to očita liberalizmu, saj so same razprave med komunitaristi in liberalci sestavni del pozne moderne. Problem Taylorjevega komunitarizma je predvsem to, da vodi k »novičnemu reificiranju in fetišiziranju razlike« (*op. cit.*: 568). Poudarjanje priznavanja razlike je namreč vprašljivo, kot je vprašljivo tudi to, ali je možno skupnosti, kulture in identitete v današnjem svetu obravnavati kot homogene in nespremenljive ter poudarjati zgolj razliko med njimi. Že antropolog Eric Wolf (1998–1999) je opozoril, da kulture niso kot biljardne krogle, ki sicer občasno trčijo ena ob drugo, a se ob tem ne spremenijo.

Jacques Audinet v svojem delu *Človeški obraz globalizacije* ugotavlja, da kulture niso statične, temveč je »relacijski aspekt priznavanja tudi priznavanje, ki preobraža« (Audinet, 2004: 29). To pomeni, da se kulture s srečevanjem med sabo tudi spreminjajo, saj med njimi obstaja nenehna dinamika.

Vprašljivo je seveda tudi, če drži Taylorjeva komunitaristična domneva, da je skupnost pred posameznikom v pomenu, da ima skupnost sama po sebi večjo vrednost. S takšno dikcijo bi lahko npr. starši od mladega dekleta zahtevali, naj se ne šola, ker to ni v skladu s tradicijo, saj je dekle skupnosti bolj potrebno kot mati, kljub dekletovi osebni želji po šolanju. V določeni skupnosti namreč živijo različni posamezniki, ki imajo do te skupnosti prav tako različni odnos.

Največji problem dela liberalizma je njegova miselna konstrukcija, »tančica nevednosti«, ki je po teoriji liberalne enakosti, kot jo predlaga John Rawls, »intuitivni preizkus nepristranskosti« (Kymlicka 2005: 104–105), ki naj ponudi dobre argumente za čim pravičnejše urejeno družbo. Vendar pa ta preizkus

nepriustranskosti v resnici ne more vzdržati, saj imajo v različnih državah prednost predvsem tisti, ki so se rodili v hegemonistično kulturo ter predvsem hegemonistični jezik. Kymlicka (*op. cit.*: 475) ob tem poudarja:

Na splošno bi morali na jezik in kulturo, v kateri so bili ljudje vzgojeni, gledati kot na del njihovih neizbranih okoliščin, ne pa kot na njihov prostovoljni okus. Dostop do jezika in kulture je včasih lahko prvi pogoj same zmožnosti sprejemanja smiselnih izbir.

To pa je tisto, kar so liberalci (predvsem mislimo na zagovornike t. i. liberalne enakosti) spregledali, kot so spregledali tudi to, da sami niso na neki nevtralni poziciji, na kar predvsem leti Taylorjeva kritika. Kymlicka se na tej točki s Taylorjem strinja in ga zato celo na nekem mestu umešča v »prvi val« liberalnega multikulturalizma. To tezo podkrepi na primeru pravice do izobraževanja, ki

ni pravica do izobraževanja v vsakem jeziku, ki ga izbere otrok ali njegovi starši, ampak pravica do izobraževanja v nacionalnem jeziku, saj cilj te pravice ni le izpolnitev neke abstraktne potrebe po racionalnosti, pismenosti in znanju, temveč tudi tako izobraževanje ljudi, ki jim bo v pomoč pri integriranju v nacionalno kulturo. (*Op. cit.*: 460.)

Kymlicka poudari, da je tudi država z (domnevno nevtralno) liberalno ureditvijo lahko izjemno izključujoča:

Jasno je postalo, da se številne skupine – črnci, ženske, staroselci, etnične in verske manjšine, geji in lezbijke – kljub temu, da imajo skupne državljanske pravice, še vedno čutijo potisnjene na obrobje ali stigmatizirane. Številni pripadniki teh skupin se ne počutijo tako ne (samo) zaradi svojega družbenoekonomskega statusa, temveč tudi zaradi svoje družbenokulturne identitete – zaradi svoje »različnosti«. (*Op. cit.*: 461.)

Kymlicka (*ibid.*) navaja Iris Marion Young, ki imenuje te zahteve po specifičnem obravnavanju na podlagi pripadnosti neki posebni skupini »diferencirano državljanstvo«. Takšno državljanstvo pripadniki teh skupin zahtevajo

zaradi dveh razlogov: prvič zato, ker se ne strinjajo, da bi morala obstajati skupna kultura ali da je to edini način, na katerega bi se lahko integrirali v skupno kulturo na pravičnejši način. Poleg »politike prerazdelitve«, ki po liberalni enakosti odpravlja ekonomske nepravilnosti v družbi, je treba upoštevati še »politiko priznavanja«, ki odpravlja nepravilnosti, ki so nastale na podlagi statusne hierarhije, ki so bodisi ekonomsko hierarhizirane (družbeni položaj Romov, s katerim se bomo natančneje ukvarjali pozneje) ali pa na ravni ekonomskega statusa niso prikrajšane (denimo geji, ki so lahko ekonomsko uspešno situirani v družbi, a so kljub temu tarča diskriminacijskih napadov, saj so nizko na statusni hierarhiji).

Multikulturalizem kot kritična paradigma mora zavrniti tisti del teorije (liberalne) enakosti, v katerem ta zgreši svoje osnovno poslanstvo, da bi torej izravnala neizbrane neenakosti, saj tega ne more storiti slepa za razlike. Kymlicka predlaga dve temeljni vrsti pravic, ki jih pripadniki manjšinskih skupnosti morajo imeti: da imajo posamezniki svobodo znotraj svoje skupine (Kymlicka nastopi proti t. i. notranjim omejitvam, ki bi lahko v imenu kulturne čistosti posameznikom znotraj kulture omejevale individualno svobodo), hkrati pa mora določena manjšinska skupina imeti zunanjo zaščito, ki bi zagotovila enakost med skupinami, hkrati pa ne bi dovoljevala prevlade ene skupine nad drugo (*op. cit.*: 479). Njegova poanta je, da multikulturalizem ni v nasprotju z liberalizmom, temveč da ta lahko nastopa kot kritična paradigma, saj med drugim »zahteva po manjšinskih pravicah krepijo liberalne vrednote« (*op. cit.*: 481). S tem pa naj bi bila tudi nekako presežena »lažna razprava« med individualisti in kolektivistami o paradigmi multikulturalizma. Posameznik naj bi bil tako moralno »pred« skupnostjo. Človekove pravice posameznika pa »merilo«.

UMIK OD MULTIKULTURALIZMA?

Kljub ugotovitvi Kymlicke, da je na področju politične teorije razprava med liberalizmom in multikulturalizmom presežena in da sta koncepta med seboj skladna – še več: da

sta nujno odvisna drug od drugega – v javnih razpravah ta dilema nikakor ne pojenja. Avtorji čikaške skupine za študij kulture ugotavljajo, da je multikulturalizem kot kulturna kritika zunaj akademskih sfer naletel na »ostre odzive na področju politike in novinarstva« (Chicago cultural studies group 1997: 127). Zanimivo je namreč, da ostri odzivi ne prihajajo iz samozvanih konzervativnih medijev, temveč da se je zgodilo predvsem »zaveznitvo med konzervativnimi akademiki in liberalnimi novinarji« (*ibid.*). Konzervativni akademiki v imenu liberalizma kritizirajo multikulturalizem in še vedno predstavljajo »vizijo homogene in univerzalno normativne kulture« (*ibid.*).

Še pomembneje je na tem mestu poudariti, da smo vse bolj priče nevarni »poroki« med liberalnim diskurzom in desničarskimi politiki, ki liberalni diskurz izrabljajo za nove možnosti politike izključevanja drugega ali neke manjšine, ki naj ne bi bila strpna ali ne bi ustrezala merilom liberalnosti. Razprava dobiva novo razsežnost, saj v javnosti multikulturalizem prikazuje kot krivca za odprtje Pandorine skrinjice, iz katere je pobegnil celotni »etnični pandemij« (Kymlicka 2007: 277).

V delu *Ali je liberalni pluralizem mogoče izvoziti?* (Kymlicka 2002) so različni avtorji (predvsem upoštevaje položaj postkomunističnih držav) Kymlicki očitali, da njegova teorija v praksi ni prenosljiva na te države,¹ saj se morajo nekatere srečevati z manjšinami, ki so tako navznoter, do svojih članov (če odstopajo od »tradicije«), kakor tudi navzven, do drugih skupin, nestrpne. Zato ti kritiki menijo, da takšnim manjšinam ne gre priznati manjšinskih pravic. Kymlicka na te očitke odgovarja, da se tukaj pojavlja zanimiv paradoks, saj se na neliberalizem večine gleda kot (na) »lažje ozdravljivega, neliberalizem manjšine pa velja za neozdravljivega« (Kymlicka 2002: 306).

Kymlicka navede zgled Turčije, ki je zavrnila avtonomijo Kurdiv, češ da je kurdsko vodstvo neliberalno. Ob tem pa je pozabila, da se je kurdsko vodstvo radikaliziralo predvsem zaradi turške represije (*op. cit.*: 307). Zato je na tem mestu sklep s stališča liberalnega multikulturalizma kot paradigme politične teorije (in prakse) takšen:

V vsakem primeru je hinavsko trditi, da morajo manjšine dokazati svoj liberalizem, še preden dobijo pravico do samouprave v primerih, v katerih večini ni treba opravljati istega preizkusa. To je lahko samo izgovor, ki bi večini omogočil ohranjanje represivne vladavine. (*Ibid.*)

Državljeni bi bili pripravljene sprejeti multikulturne politike držav, če ne bi bile povezane z velikimi tveganji, to pa je po mnenju Kymlicke precej paradoksalno, saj meni, da bi jih bilo prav takrat treba sprejeti (*op. cit.*: 127). Združitev liberalnega diskurza s skrajno desničarsko politiko, ki zavrača možnosti sprejemanja multikulturnih politik, dodaten naboj dobiva s Huntingtonovo tezo o »trku civilizacij« (2000). Dve različni civilizaciji po Huntingtonu, pravi Kymlicka, ne moreta bivati v isti državi kot enakopravna partnerja, temveč je nujna dominacija enega nad drugim (kristjani nad muslimani), zato ta drugi samodejno teži k temu, da je nelojalen tej državi. Kymlicka komentira, da »znanstveni« diskurz na ravni »trka civilizacij« ne dopušča prav nič prostora za razpravo o pravičnosti in pravicah za manjšine, temveč se celotna razprava preseli na področje varnosti (Kymlicka 2002: 187).

POLOŽAJ ROMOV KOT EVROPSKIH DRŽAVLJANOV IN DRŽAVLJANOV REPUBLIKE SLOVENIJE

Položaj Romov je referenčna točka za praktično podkrepitev razprave o pozni moderni in predvsem (politik) multikulturalizma, saj je romska skupnost manjšina *par excellence*, ker je v vsaki nacionalni državi v vlogi manjšine (čeprav so Romi državljani tako rekoč vseh evropskih držav, svoje nacionalne države nimajo). Z malce subverzije bi lahko rekli,

¹ Ta očitek je zanimiv tudi z drugega stališča, saj so bile nekatere postkomunistične države tradicionalno znane po tem, da so veliko bolj upoštevale manjšinske pravice vsaj tako imenovanih poddržavnih narodov, kot se je marsikje to upoštevalo v »zahodnih« demokracijah, in šele propad sistema je prinesel kršenje teh pravic (to je bilo videti npr. v Vojvodini).

da so Romi največja evropska »avtohtona« manjšina, ki živi tudi na celotnem ozemlju Slovenije. Pisni viri namreč pričajo o romskih prebivalcih v Evropi že v 14. in 15. stoletju, vendar večina zgodovinskih strokovnjakov meni, da so se Romi začeli preseljevati iz svoje pradomovine Indije v 10. stoletju (Klopčič 2007: 28).

Zato se je izoblikovalo jedro vseevropskih romskih intelektualcev, ki zagovarjajo idejo, da bi bilo treba položaj Romov v Evropi obravnavati s »panevropskim« prijemom – torej, da bi bili Romi upoštevani kot mednarodna evropska manjšina ali celo konstitutiven evropski narod brez države (*op. cit.*: 23). Romi kot evropska manjšina imajo po mnenju Judith Okely (1996) skupno potezo, in sicer, da so zmeraj videni kot drugi. Rome zato označi kot stigmatizirano manjšino in prav to jih po njenem mnenju najbolj opredeljuje.

Po podatkih, ki jih navaja Vera Klopčič (2007: 36), se v Evropi število romskih prebivalcev giblje med 10 in 15 milijonov. Navaja evropske države z ocenjenim najvišjim številom romskih prebivalcev: Bolgarija (700–800 tisoč), Češka (250 tisoč), Francija (280 tisoč), Grčija (110–130 tisoč), Madžarska (550–600 tisoč), Makedonija (220–260 tisoč), Romunija (1,8–2,5 mil.), Rusija (220–400 tisoč), Srbija in Črna Gora (400–450 tisoč), Slovaška (520 tisoč), Španija (650–800 tisoč), Turčija (300–500 tisoč), Združeno kraljestvo (90–120 tisoč). V Evropski uniji, katere uradno deklarirana vrednota je tudi kulturna raznovrstnost,

razprave o identiteti Romov s seboj prinašajo sicer zapoznelo spoznanje, da so prav Romi, evropski narod brez države, prvi znanilci in protagonisti ideje o Evropi brez meja (*op. cit.*: 25).

Vendar pa je treba poudariti, da se ideja o poenoteni Evropi oblikuje v nasprotju z drugim, oziroma, kot pravi Balibar v Vidmar Horvat (2004: 117):

Evropska skupnost temelji na fiktivni evropski etniji, ki bo bodisi temeljila na evropskem kolingvizmu ali pa na idealizaciji evropske demografske identitete, ali pa bo morda njen

teritorij zamišljene skupnosti oblikovala opozicija do Turkov, Arabcev, črncev in drugih »južnjaških populacij«. Od tega, kako se bodo vlekle meje, bodo odvisne tudi posledice drugega.

Namesto da bi Romi postali nosilci ideje o Evropi brez meja, so postali evropski drugi, ki s svojim nomadstvom pomenijo grožnjo. Če bi parafrazirali Baumana, so bili Romi najprej drugi moderni identiteti, ki je hlatala po trdni točki, medtem ko so se premikali. Zato so šle številne politike v smeri prisilnega sedentiranja Romov, predvsem v Vzhodni in Srednji Evropi (*op. cit.*: 36). S stalno naselitvijo pa so spet postali drugi nasproti »postmoderni« identiteti turista, ki potrebuje statične kraje in hlata po identiteti, ki se ničesar ne oprijemlje. Toda prav zato potrebuje svoj protipol, ki je nepremičen (prim. Vidmar Horvat 2006: 63). Ali, kot pravi Bauman (2002: 19) v *Tekoči moderni*:

Vso trdno stopnjo moderne dobe so bile nomadske navade nezaželeni. Državljanstvo je šlo z roko v roki z naseljenostjo; odsotnost »stalnega naslova« in »brezdržavljanost« sta prinesli izključitev iz skupnosti, ki je spoštovala zakone in so jo ti zakoni varovali, in večkrat kot ne, je to povzročilo legalno diskriminiranje, če ne celo aktivno preganjanje prestopnikov. [...] Zdaj vidimo, da se nomadstvo maščuje nad načelom ustaljenosti. Nomadske in eksteritorialne elite na tekoči stopnji moderne vladajo večini.

Pri tem pa je morda treba omeniti, da ta elita z različnimi prijemi preprečuje tak način življenja drugemu in zanj spet odreja razne dodatne zakonske sankcije, kot se to v tem času dogaja na primer v Italiji. Tam država sprejema in izvaja odkrito rasistično zakonodajo proti Romom, predvsem proti migrantom iz Vzhodne Evrope.

Namesto da bi Romi postali nosilci ideje o svobodni Evropi, so ostali tujci. Romi sodijo v kategorijo ljudi, ki so sicer (večinoma) državljani po rojstvu, vendar pa se zanje prav tako uporabljajo prijemi strukturnega nasilja, s katerimi so imaginarno prikazani kot tujci (Balibar 2007: 34). Zato Romi kljub temu, da imajo formalno državljanstvo v različnih državah Evrope, saj so v njih večinoma tradicionalno naseljeni, še

vedno sodijo v »evropski apartheid«, ker so jim že zaradi njihove »etničnosti« velikokrat odtegnjene državljske pravice.

Vera Klopčič (2007: 36) ugotavlja, da je mednarodna skupnost, še posebej pa Evropska unija, od držav kandidatk zahtevala spoštovanje človekovih pravic Romov kot pogoj za vstop v EU. Zaradi tega so se začeli izvajati različni programi, ki naj bi izboljšali položaj Romov in zmanjšali kršenje človekovih pravic, diskriminacijo in rasno nasilje. Toda,

kljub vsem tem ukrepom in programom živijo Romi v Vzhodni Evropi v veliki večini na robu revščine, lakote in preživetja. Mednarodni razvojni sklad Združenih narodov/UNDP je v letu 2003 ugotovil, da so življenjske razmere Romov v Vzhodni Evropi na ravni držav podsaharske Afrike. (*Op. cit.*: 37.)

Če pa to drži, je takoj ovržena Beckova teza o individualizaciji revščine, saj je v primeru družbenoekonomskega položaja Romov očitno, da je revščina vezana prav na njihovo narodnost ali etničnost. Prav tako je problematična Giddensova odločitev, da se ne loti obravnavanja revščine z gledišča pozne moderne, češ da se to, da posameznik nima izbire zaradi revščine, razlikuje denimo od tega, da je nima zaradi nečesa takšnega, kot je tradicija. V primeru Romov gre namreč za oboje, saj jim je že tradicionalno bila pripisana vloga drugega, a hkrati tudi v refleksivni moderni ne stojijo skupaj na mestu, kjer ni več »nas« in »njih«.

Še bolj izrazito postajajo drugi tako v odnosu do moderne ideologije liberalizma (saj zaradi svojega položaja nimajo izbire) kot tudi do modernih kolektivnih ideologij, kakršna je nacionalizem (saj se v njihovem imenu nanje vrstijo ksenofobni napadi kot tudi nekakšen novi »tribalizem«). Refleksivna moderna kot tudi druga moderna in identitete, ki se oblikujejo v njih, so ne samo izrazito evrocentrične, temveč tudi elitistične, saj bi lahko obveljale zgolj za določeno izbrano populacijo, v Giddensovem primeru verjetno pri etničnih Angležih in v Beckovem na primer pri etničnih Nemcih, pri katerih je revščina morda resnično individualizirana.

Morda bi na tem mestu kdo polemiziral, da je alarmantno stanje glede kršenja človekovih pravic in diskriminacije Romov značilno zgolj za države Vzhodne Evrope in da naj bi v Evropski uniji, v »bolj tradicionalnih« zahodnih demokracijah, zaradi liberalne tradicije in navzočnosti razprav v smeri multi-kulturalizma kot kritične paradigme takšnega stanja ne bi bilo mogoče opaziti. Toda Will Kymlicka na tem mestu bistroumno opozarja, da pozornost, ki jo EU namenja Romom v postkomunističnih državah, ni človekoljubne narave, saj hkrati, ko opozarja na stanje in položaj Romov v teh državah, ne pokaže iste zaskrbljenosti glede katastrofalnega stanja položaja Romov v starih članicah, denimo v Španiji, Grčiji in še posebej Italiji (Kymlicka 2007: 220). Kymlicka nadaljuje:

Zaskrbljenost EU izvira iz tega, da bodo Romi, če bodo ostali v takem neugodnem položaju v postkomunističnih državah, množično emigrirali na Zahod ali kot begunski upravičenci, ilegalni migranti ali (ko se bodo postkomunistične države pridružile EU) s pravico svobode gibanja v EU.

To so bili resnični razlogi za »skrb« za »romske pravice« v teh državah. Evropski center za romske pravice (ERRC) v svojih četrletnih publikacijah ugotavlja vedno znova:

Romi (Cigani) so še danes najbolj prikrajšana etnična skupina v Evropi. Njihove temeljne pravice so ogrožene skoraj vsepovsod. V zadnjih letih so se pojavili skrb zbujajoči primeri rasiističnega nasilja proti Romom. Diskriminacija se Romom dogaja pri zaposlitvi, izobraževanju, zdravstvenem varstvu, upravnih in drugih službah; to je skupno številnim družbam. Sovražni govor proti Romom povečuje negativne stereotipe, ki prežemajo evropsko javno mnenje. (*Roma rights*, 2003, št. 1–2.)

»Negativno razpoloženje« do Romov ugotavlja tudi Ciril Ribičič (v Klopčič 2007: 10) v Sloveniji v predgovoru knjige Vere Klopčič *Romi in Gadže*:

Drugi pogled, izdatno zastopan med ljudmi in v delu slovenske politike, poudarja pomen

varovanja večine pred neprilagojeno romsko manjšino, če je treba tudi z represijo, in šteje za sebi enakega samo tistega pripadnika manjšine, ki se asimilira, opusti navade svojega naroda, se odpove izročilom in sprejme način življenja slovenskega naroda. Med njimi jih je precej, ki ostro protestirajo proti asimilacijskim pritiskom zoper Slovence na avstrijskem Koroškem, v svojem okolju pa se zavzemajo za asimilacijo Romov.

ROMI KOT SLOVENSKI DRŽAVLJANI: ANALIZA SPREJETEGA ZAKONA O ROMSKI SKUPNOSTI (ALI ROMSKI PROBLEMATIKI?) V REPUBLIKI SLOVENIJI

V Sloveniji je bila sprejeta odločitev, da bodo Romi zaščiteni z usmerjenimi manjšinskimi pravicami. V intervjuju za časopis *Delo* (2. 11. 2006) je tedanji minister za šolstvo (in takrat še predsednik komisije za zaščito romske etnične skupnosti) Milan Zver dejal:

Lahko rečem, da nobena država v Evropi nima tako dobro urejenega normativnega okolja, ki rešuje *romsko problematiko* [poudarila J. S.]. Pri nas se z njo ukvarja enajst področnih zakonov, zdaj pripravljamo krovnega, ki bo ravno tako unicum.

Podobna dikcija je bila uporabljena tudi v predlogu Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (2007), za prvo obravnavo v Državnem zboru dne 23. 11. 2006 (Poročevalec Državnega zbora):

Pomembno je poudariti, da nobena od 25 držav članic Evropske unije tega področja nima urejenega s posebnih zakonom. Slovenija je na tem področju prva in za zgled drugim. Romska skupnost je večinoma obravnavana z drugimi manjšinami v skupnem manjšinskem zakonu.

V nadaljevanju te obravnave sledi primerjalni pregled zakonodajnih rešitev po različnih evropskih državah. Pri vsaki državi je na prvem mestu poudarek, da ta država nima posebnega zakona o Romih in da je zaradi tega manjšinska zaščita Romov na nižji ravni kot v Sloveniji.

V teh stališčih je mogoče najti vsaj dve problematični točki. Najprej, da so Romi tudi v razpravi o tem zakonu obravnavani kot »problematika«. Zdi se, da je bil zakon sprejet predvsem zato, da bi to »problematiko« uredil. Romi so v nasprotju z madžarsko in italijansko skupnostjo v Sloveniji, ki imata status avtohtonosti, zreducirani na probleme, za katere potrebujemo zakon, da bi jih rešili. Druga problematična točka pa je raba diskurza o »multikulturalizmu«, ki je daleč od kritične paradigme in veliko bliže novi mitologiji. Multikulturalizem je tukaj predstavljen kot evropska vrednota, Slovenija pa kot država, ki menda najbolje uresničuje načela, zajeta v tej »vrednoti«. To se potrjuje tudi v odstavku Poročevalca Državnega zbora:

Treba se je zavedati, da pri tej tematiki ne moremo in ne smemo iskati vzornika v drugih državah članicah Evropske unije, saj nobena tega področja nima dejansko urejenega, povsod so z vprašanjem urejanja položaja romske skupnosti še vedno velike težave. Vsaka država članica Evropske unije, pa tudi Evropska unija kot celota, se trudijo to tematiko obravnavati in urediti po svoje, vsem pa naj bi bil vendarle skupen cilj izboljšati položaj romske skupnosti kot take. Na to naravnost v svoji mednarodno priznani knjigi o Degesih (Romih, ki živijo v vzhodnoslovaški pokrajini Svinija) opozarja tudi avstrijski esejist in kritik Karl-Markus Gauss, ki poudarja, da *romsko vprašanje* [poudarila J. S.] ni notranjeslovaški, temveč vseevropski problem, pri katerem ne gre za pripisovanje krivde temu ali onemu, temveč za dolgoročni politično izobraževalni projekt, na katerem se bo preizkusila humanistična naravnost Evropske unije kot celote.

Toda kakšna je ta »humanistična« naravnost Evropske unije, se kaže že s tem, da se lahko uporablja dikcija »romsko vprašanje«, kar je direkten prevod *Zigeunerfrage*, ki ga je hkrati z *Judenfrage*² oblikovala nacistična ideologija iztrebljanja.

² Tukaj se ne nanašamo na Marxovo judovsko vprašanje, temveč na to, kar je *Judenfrage* pomenil v nacistični ideologiji. S *Zigeunerfrage* se podrobno ukvarja v svoji knjigi Michael Zimmerman (1996).

Diskurz o multikulturalizmu se v nadaljnji argumentaciji v prvi obravnavi zakona pomakne v smeri huntingtonovskega »trka civilizacij«:

Pomembno se je zavedati, da ta zakon ne more in ne bo čudežno rešil oziroma odpravil vseh težav, ki se kažejo skozi različne dogodke nasilja in nestrupnosti ter nesožitje med pripadniki romske skupnosti in večinskim prebivalstvom. Omenjene težave naj bi bile posledica nedoslednega in neučinkovitega izvajanja veljavnih zakonov in drugih predpisov ter ne nazadnje tudi posledica tega, da pripadniki romske skupnosti *ne spoštujejo vrednot večinskega prebivalstva* [poudarila J. S.] (npr. lastninske pravice), pa tudi tega, da okolica, kjer živijo Romi, ne spoštuje in ne razume romske kulture in načina življenja. (Poročevalec Državnega zbora.)

Iz citiranega vidimo, da diskurz o multikulturalizmu manjšino postavi v manj ugoden položaj. Lahko bi rekli, da je razprava upoštevala Taylorjevo »politiko priznavanja«, saj s tem zakonom daje romski kulturi tudi določeno vrednost. Vendar pa je s tem, da je kultura priznana, hkrati že tudi esencionalizirana in homogenizirana, nespremenljiva enota, kakršne so Wolfove biljardne krogle (Wolf 1998–1999). Romi so spet obravnavani kot problematična kulturna kolektivnost (ker ne spoštujejo lastninske pravice), saj se niso pripravljene ukloniti vrednotam večinske kulture. Iz tega sledi razlaga, da večinsko prebivalstvo romske kulture »ne razume«. Čeprav takšna dikcija deklarativno obravnava Rome, pa jih hkrati postavlja v podrejen položaj, saj lastnosti njihove kulture (kakor jo vidi predlagatelj zakona) niso sprejemljive.

Zakon o romski skupnosti je Državni zbor RS 30. 3. 2007 sprejel po drugi obravnavi. Zakon naj bi urejal »položaj in posebne pravice romske skupnosti v Republiki Sloveniji« (1. člen), kot je bilo to določeno v Ustavi RS. V zakonu je problematičen predvsem 3. odstavek 5. člena, ki govori o »urejanju prostorske problematike romskih naselij«:

Vlada lahko sprejme odločitev iz prejšnjega odstavka in druge potrebne ukrepe za ureditev razmer v primeru, ko pravna in komunalna neurejenost romskih naselij v samoupravni lokalni skupnosti privede do hujšega ogrožanja zdravja, *dalj časa trajajočega motenja javnega reda in miru* [poudarila J. S.] ali trajnega ogrožanja okolja.

V drugi obravnavi zakona je predstavnik zakonodajnopravne službe Državnega zbora RS mag. Samo Kutoš opozoril, da je merilo »dalj časa trajajočega motenja javnega reda in miru« sporno, saj ni omenjeno v Zakonu o urejanju prostora (2002) in Zakonu o prostorskem načrtovanju (2007) in je veljavno zgolj za romsko skupnost v Sloveniji. To pomeni, da je tudi diskriminatorski (a ne v smislu pozitivne diskriminacije, v duhu katere naj bi nastal celoten zakon). Iz predstavljenega sledi, da Zakon o romski skupnosti (2007) še zdaleč ne pomeni takšne zakonodajne ureditve, po kateri bi se bilo vredno zgledeovati tudi v drugih državah, saj v nekaterih členih prav uzakonja negativno diskriminacijo.

ZGLEDNO REŠENO ROMSKO VPRAŠANJE V PREKMURJU?

O položaju romske skupnosti v Sloveniji pričajo nekateri podatki, ki jih navaja Vera Klopčič na podlagi popisa prebivalstva iz leta 2002. Prvi tak podatek je shema starostne porazdelitve celotnega prebivalstva, ki je v obliki kroga, kar pomeni, da je najmanj zelo mladega in zelo starega prebivalstva, pri Romih pa ima starostna »piramida« obliko pravilno obrnjene piramide (s starostjo upada število ljudi). To kaže, da so Romi v Sloveniji zelo mlado prebivalstvo (Klopčič 2007: 128). Vendar pa je možno iz tega tudi izpeljati sklep, da imajo Romi ne samo večjo rodnost, temveč da je zaradi razmer, v kakršnih živijo, njihova povprečna življenjska doba veliko krajša kot življenjska doba povprečnega prebivalca Slovenije. Tudi izobrazbena struktura pripadnikov romske skupnosti je izrazito nizka, saj več kot 65

odstotkov tistih, ki so se opredelili za Rome, nima končane osnovne šole; to je predvsem značilno za romske ženske. V Sloveniji je brezposelnih približno 85 odstotkov Romov, brezposelnost med celotnim prebivalstvom v Sloveniji pa je približno 14-odstotna (Klopčič 2007: 132).

Vendar kljub takšnemu celostnemu pregledu, kot ga je podala Vera Klopčič, velikokrat lahko naletimo na trditev, da je biti Rom v Prekmurju veliko bolje kot biti Rom na Dolenjskem.

Ko v medijih govorijo o razlikah med prekmurskimi in dolenjskimi Romi, razglabljajo tudi o tem, da se morajo dolenjski Romi naučiti strpno živeti z večinskim prebivalstvom, kot naj bi bilo to značilno za prekmurske Rome. Večinsko prebivalstvo je torej v obeh primerih neproblematično. Za primer neproblematičnega skupnega bivanja se navadno omenja naselje Pušča. Da med večinskim prebivalstvom in Romi ni prav zgledega sožitja, ugotavlja tudi socialna antropologinja Alenka Janko Speizer, ki je svoje terensko delo opravljala v Pušči. V svojem delu *Vedel sem, da sem Čigan – rodil sem se kot Rom* (2002) opisuje značilne stereotipizacije, ki jih imajo Prekmurci o Romih. Med te sodi tudi mnenje, da imajo Romi poseben vonj kože, tudi ko so čisti. Alenka Janko Speizer je bila ob ugotovitvi domačinov, da imajo Romi drugačen vonj kože, zmedena, saj sama ni zaznala drugačnega vonja. Prekmurci pa so jo odpravili z »argumentom«, da tega ne more zaznati, saj ni domačinka in nima razvitih pravih vohalnih sposobnosti (Janko Speizer 2002).

Ali je Romom res toliko bolje v Prekmurju, kot to poskušajo prikazati različni mediji? Če vzamemo za vzorčni primer romsko naselje Kamenci (občina Črenšovci), ugotovimo, da je življenjska doba Romov veliko krajša od življenjske dobe večinskega prebivalstva v občini. V tem naselju so bili samo 4 % prebivalcev starejši od 60 let (sicer je v občini Črenšovci starejših od 60 let 18 % prebivalstva).

Prav tako je anketa³ pokazala, da je izobrazbena struktura Romov zelo nizka. Med anketiranimi ni bilo niti enega s srednješolsko, višješolsko ali visokošolsko izobrazbo. Skoraj 30 % anketiranih Romov ni imelo dokončane osnovne šole in v generaciji starejših (zlasti žensk) je precej nepismenih (med njimi je tudi visok odstotek izbrisanih). Nekaj romskih mladostnikov se sicer izobražuje na srednjih šolah, vendar med njimi ni niti enega gimnazijca. Večina Romov v Kamencih (kakor tudi v Prekmurju) je bila po tej anketi še vedno brezposelna in se je preživljala s sredstvi državnih socialnih transferjev in s priložnostnimi deli (zbiranje starega železa, pomoč v kmetijstvu). Velika večina romskih gospodinjstev v Kamencih (romsko gospodinjstvo v povprečju šteje 6 članov) ima hišice z 2 do 3 prostori (skupne velikosti do ok. 50 m²); romski otroci večinoma nimajo svojih sob; precej jih nima niti svoje postelje, ampak jo delijo še z brati in sestrami ali celo starši. Kopalnice in školjke na izplakovanje ima le približno tretjina gospodinjstev.

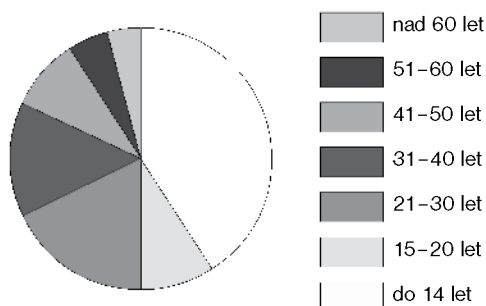
Starostna struktura anketiranih romskih družin v občini Črenšovci (romsko naselje Kamenci in zaselek Trnje) je vidna iz grafa 1.

Vidimo, da so otroci do 14. leta starosti v strukturi anketirane romske populacije zastopani kar s 40 %, delež starejših od 60 let pa je le 4 %. Celotna romska populacija, stara nad 40 let, je v strukturi anketiranih romskih družin zastopana le z 18 %.

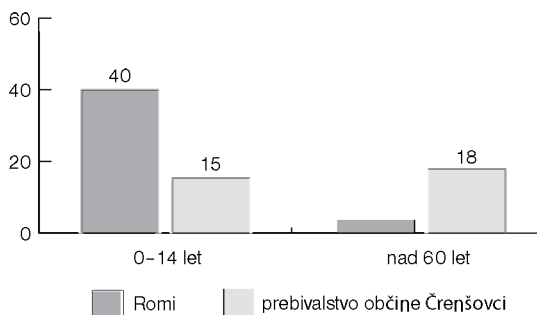
Prikazani podatki se po eni strani ujemajo z vseslovenskimi podatki Vere Klopčič o povprečno skoraj trikrat večji rodnosti romske populacije

³ Anketo v romskem naselju Kamenci (iz nje izhajata v članku uporabljena grafa) je izvedla avtorica v sklopu projekta »Romski most«, sofinanciranega v okviru PHARE CBC (2003). Na tem mestu je treba poudariti, da sta bili anketa in študija o položaju Romov v romskem naselju Kamenci izvedeni preliminarno, torej pred začetkom izvajanja projekta, da bi na podlagi tega lahko ugotovili, kakšni so interesi romske skupnosti za udeleževanje v projektnih dejavnostih in kakšen je njihov dejanski položaj. Do leta 2009 se je njihov položaj po zgoraj navedenih kazalcih izboljšal prav zaradi različnih projektnih dejavnosti (več zaposlenih, izboljšanje izobrazbe ipd.), za natančno primerjavo pa bi bilo treba izvesti še eno študijo. G. I. Sardelić, Sardelić (2003).

Graf 1: Starostna struktura anketiranih Romov.

Graf 2: Primerjava deležev oseb do 14 leta starosti in oseb, starih nad 60 let, anketirane romske populacije s celotno populacijo matične občine.

v primerjavi z večinskim prebivalstvom, po drugi strani pa kažejo na prav tako znano dejstvo, da je življenjska doba romske populacije občutno krajša. Od 135 anketiranih Romov je bila le ena oseba starejša od 70 let.

Zgolj za ponazoritev primerjajmo v grafu 2 struktura deleža oseb do 14. leta starosti in deležev nad 60 let med romsko populacijo z obravnavanega območja s strukturalnim deležema oseb celotnega prebivalstva občine Črenšovci (tj. matične občine večjega dela anketiranih romskih družin).

Izobrazbena struktura anketiranih Romov je bila v povprečju izjemno nizka. Le 8 % respondentov, starejših od 15 let, je končalo poklicno izobraževanje. Med anketiranimi ni niti enega Roma s srednješolsko, višješolsko in visokošolsko izobrazbo. Skoraj 3/10 anketiranih ni imelo dokončane osnovne šole, v strukturi tistih 6/10 Romov z dokončano osnovno šolo pa je približno polovica takih, ki so končali osnovno šolo s prilagojenim programom. V generaciji starejših Romov (zlasti

romskih žensk, starejših od 50 let) pa je bila večina nepismenih.

Po vseh navedenih podatkih je domnevno boljše stanje Romov v Prekmurju zelo vprašljivo. Zdi se, da gre bolj za utrjeno ideologijo, ki skriva resnična razmerja in prikriva, da nekdo zaradi svoje nacionalne pripadnosti (ki se razlikuje od nacionalnosti večinskega prebivalstva) živi življenje pod minimumom običajnega standarda. A hkrati prav na romsko skupnost v Prekmurju letijo očitki, češ, zakaj sploh potrebujejo poseben zakon s pozitivno diskriminacijo, če se njihove eksistenčne razmere ne razlikujejo od razmer večinskega prebivalstva. Mit o idiličnem stanju in sožitju v Prekmurju je torej še eden izmed diskurzov izključevanja Romov.

SKLEP

Ob kritičnem pogledu na položaj romske manjšine v Evropi lahko ugotovimo, da tisto, kar prinaša druga moderna po Becku ali pozna moderna po Giddensu, še zdaleč ne zadeva celotne sfere prebivalstva v Evropi. Od družbenih oblik iz prejšnjih obdobij se osvobajajo zgolj »večinsko« prebivalstvo (po Baumanu samo elite, množice pa ostajajo ujete v krog komunalističnih ideologij), ki sodi v kategorijo prej omenjenega »normalnega« državljana liberalne paradigme.

Kot je na to bistroumno opozoril tudi Kymlicka, še pred njim pa Taylor, takšna formulacija pozicije državljana ni nevtralna, temveč prinaša določene predispozicije, s katerimi oblikuje polje drugega, ki pa ne uživa v celoti pravice državljana, saj ni rojen v hegemonistično večinsko kulturo in še posebej jezik. Zaradi tega se hkrati pokaže tudi upravičenost zahtev multikulturnih pravic za manjšine. Veliko družbenih analitikov, ki se potemtakem ukvarjajo s teorijami modernizacije, ima pred seboj samo določene sloje prebivalstva. Vendar pa hkrati zaobidejo številne druge, med katere sodijo tudi Romi. Tem namreč zaradi njihove etnicizirane stigme (kot pravi Judith Okely) in materialnega položaja (kot pravijo številne terenske raziskave), pripade mesto drugega.

Prav to dokazuje, da Giddensova predpostavka o pozni moderni, v kateri se svet več ne deli na kategorije »mi« in »drugi«, ne drži. Ob opazovanju položaja Romov lahko ugotovimo, da prej drži Baumanova teza o tekoči moderni, ki govori o dveh nogah moderne, saj je poleg liberalističnih ideologij izumila tudi komunalistične, katerih žrtve pa so velikokrat manjšine, med katere sodijo tudi Romi.

VIRI

- AUDINET, J. (2004), *The Human Face of Globalization: From Multicultural to Mestizaje*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- BALIBAR, É. (2007), *Mi državljani Evrope?: Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- BAUMAN, Z. (1997), »Searching for a Centre that Holds«, v: Featherstone, M., Lash, S., Robertson, R. (ur.): *Global modernities*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage (140–154).
- (2002), *Tekoča Moderna*. Ljubljana: Založba/*cf.
- BECK, U. (2001), *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Chicago cultural studies group (1997), »Critical Multiculturalism«, v: Goldberg, T. (ur.), *Multiculturalism: A Critical Reader*. Cambridge, Ma., Oxford: Blackwell (114–140).
- GIDDENS, A. (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- (1992), *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- HUNTINGTON, S. (2000), »The Clash of Civilizations«, v: Lechner, F. J., Boli, J., *The Globalization Reader*. Oxford: Blackwell (27–33).
- JANKO SPREIZER, A. (2002), *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.
- KLOPČIČ, V. (2007), *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KOMAC, M., MEDVEŠEK, M. (ur.) (2004), *Percepcije slovenske integracijske politike: Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KYMLICKA, W. (ur.) (2002), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?: Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- (2005), *Sodobna politična filozofija: Uvod*. Ljubljana: Krtina.
- (2007), *Multicultural odysseys: Navigating the new international politics of diversity*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- NASTRAN ULE, M. (2000), *Sodobne identitete: V vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- OKELY, J. (1996), *Own or Other Culture*. London, New York: Routledge.
- Poročevalec Državnega zbora. [Http://www.dz-rs.si/index.php?id=374&o=80&unid=PUB|BF86D340D7373210C125723C0042E445](http://www.dz-rs.si/index.php?id=374&o=80&unid=PUB|BF86D340D7373210C125723C0042E445).
- Roma Rights, Quarterly Journal of the European Roma Rights Center*, 2003, št. 1–2, Budimpešta: ERRC.
- SARDELIČ, J., SARDELIČ, A. (2003), Identifikacija potreb in želja romske populacije za nadaljnje izobraževanje/usposabljanje (raziskovalna študija v okviru projekta »Romski most« – PHARE CBC SLO-HU) (neobjavljeno).
- TAYLOR, C. (1994), »Politics of Recognition«, v: Gutmann, A., *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press (25–73).
- VIDMAR HORVAT, K. (2004), *Uvod v sociologijo kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.
- (2006), *Globalna kultura*. Ljubljana: Študentska založba.
- WOLF, E. (1998–1999), *Evropa in Ljudstva brez zgodovine*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost.
- Zakon o prostorskem načrtovanju (2007). *Ur. l. RS*, št. 33/2007 (ZPNačrt).
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (2007). *Ur. l. RS*, št. 33/2007 (ZRomS-1).
- Zakon o urejanju prostora (2002). *Ur. l. RS*, št. 110/2002.
- ZIMMERMANN, M. (1996), *Rassenutopie und Genozid: Die Nationalsozialistische »Lösung der Zigeunerfrage*. Hamburg: Christians.

Majda Hrženjak

ROMI V LJUBLJANI

NEUREJENOST PRAVNIH STATUSOV KOT EDEN

IZMED VZROKOV RADIKALNE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI

UVOD

Raziskava *Romi v Ljubljani – različnost perspektiv*¹ je prva študija o Romih na območju Mestne občine Ljubljana. Ker na tem območju razen družine Strojan, ki tam prebiva od leta 2007, prebivajo zlasti priseljeni Romi, gre za eno redkih študij o priseljenih Romih v Sloveniji (Dedic 2003, Peric 2001). Priseljeni Romi namreč do zdaj niso bili dovolj obravnavani niti v okviru raziskovanja niti v okviru politik zaščite romske etnične skupnosti v Sloveniji. Poleg raziskave o položaju Romov v Ljubljani je bil namen študije tudi preusmeritev pozornosti od dominantnega diskurza o Romih na to, kako Romi sami definirajo svoj položaj in predloge za izboljšanje.

Dominanti diskurz o Romih se osredotoča zlasti na možnost kulturnega udejstvovanja Romov ter na problematiko izobraževanja in zaposlovanja, Romi pa kot eno od temeljnih težav pri vključevanju v slovensko družbo prepoznajo nepodeljevanje dokumentov oz. probleme s pravnimi statusi – bodisi zato, ker jih kot priseljenci brez dokumentov in zavrjnjeni prosilci za azil zaradi restriktivne zakonodaje ne morejo dobiti, bodisi zato, ker bi zaradi pomanjkanja kulturnega in socialnega kapitala potrebovali pomoč pri urejanju administrativnih postopkov. Neurejenost pravnih statusov pa onemogoča dostop do socialnih pravic in politične udeležbe in vodi v radikalno socialno izključenost.

V članku predstavimo kompleksnost pojavljanja težav, ki jih imajo Romi v Ljubljani z urejanjem pravnih statusov, in ugotavljamo, da je po eni strani (ne)možnost Romov za pridobitev pravnih statusov vpeta v širši slovenski politični kontekst, po drugi strani pa je prav neurejenost pravnih statusov pogosto razlog za kopičenje prikrajšanosti (Dragoš, Leskošek 2003) na drugih področjih, kot je zaposlovanje. V sklepnem delu predstavimo nekaj uspešnih primerov, kako je mogoče pristopiti k problemom urejanja pravnih statusov za Rome.

METODOLOGIJA

Romi v Ljubljani so nevidna, lahko bi rekli tudi skrita družbena skupina, zato podatki, ki o njih obstajajo v uradnih statistikah, niso zanesljivi in ne morejo biti podlaga za oblikovanje politik. Romi se v popisih prebivalstva in pri navajanju podatkov o etničnosti večinoma ne prepoznavajo kot Romi, pa tudi javne službe v Sloveniji praviloma ne vodijo evidenc o etničnosti in zato ne razpolagajo s potrebnimi kvantitativnimi podatki o svojih uporabnikih po narodnostnem načelu.

Dodaten razlog za nevidnost Romov v statističnih podatkih je neurejenost njihovih pravnih statusov, zaradi katerih številni Romi v Ljubljani simbolno in tudi administrativno sploh ne obstajajo. Tradicionalne kvantitativne metode zbiranja podatkov z reprezentativnimi vzorci pri raziskovanju Romov zato ni mogoče uporabiti, saj sociodemografske značilnosti Romov v Ljubljani niso znane vnaprej (Švab, Kuhar 2006). Zato se tudi v družboslovju kot primernejši

¹ Raziskavo je financirala Mestna občina Ljubljana v obdobju 2007–2008, izvedla pa sta jo Mirovni inštitut in Fakulteta za socialno delo.

instrument uveljavlja kvalitativni pristop k analizi družbenih skupin na marginah družbe, obrobju ekonomije in mejah legalnosti.

V raziskavi smo se odločili za uporabo različnih instrumentov kvalitativne metodologije, kot so: polstrukturirani in odprti intervjuji, fokusne skupine in biografske naracije. Ti instrumenti omogočajo raziskovanje težko dostopnih družbenih skupin z uporabo manjših vzorcev in bolj poglobljeno analizo pojavov. Osrednji izziv pri organiziranju terenskega dela sta bili vzorčenje in vzpostavitev odnosa zaupanja z respondenti, da so se lahko počutili dovolj varno in so odkrito spregovorili o svojem življenju. Zaupanje je odločilno za vsak pogovor s skrito in obrobno družbeno skupino, saj so ljudje po navadi zadržani pri pojasnjevanju svojih neformalnih dejavnosti, nelegaliziranih statusov in eksistenčnih problemov.

Prednost pri raziskovanju skritih družbenih skupin je, da se vpletene osebe po navadi med seboj poznajo. To omogoča raziskovalcem uporabo vzorčenja po metodi snežne kepe ali metodi sledenja povezav (Spren 1992). Metoda sledenja povezav temelji na predpostavki, da je člane skrite ali težko dostopne skupine možno locirati prek socialnih mrež, v katere so vključeni, ali povedano drugače, da imajo respondenti začetne skupine stike, prek katerih je omogočen dostop do posameznikov ciljne populacije.

Slabost te metodologije pa je, da morebiti ne more locirati izoliranih posameznikov, ki niso povezani s socialno mrežo ali pa pripadajo manjšim, tesno zaprtim mrežam (priseljenci brez papirjev, Romi z družbenim ugledom, Romi, ki se nočejo identificirati kot Romi). Poleg tega se lahko zgodi, da s to metodo dosežemo respondente iz ene same dostopne socialne mreže. Po drugi strani pa te slabosti lahko presežemo s povečevanjem vzorca. Da bi se omenjenemu tveganju izognili, se je treba lotiti več mrež iz različnih krajev (npr. zajeti vsa romska naselja v Ljubljani, ne samo Koželjevo, pač pa tudi naselje na Litijski cesti in družine, ki prebivajo na Rakovi Jelši, Fužinah ipd.), sicer lahko rezultati odslkavajo izkušnje samo ene mreže ali pa je lahko ena vrsta izkušnje preveč poudarjena.

Pogovori s predstavniki romskih društev v Ljubljani so nam omogočili vpogled v socialno in etnično strukturiranost romske populacije v Ljubljani. To je bila osnova za teoretično oblikovanje vzorca. Glede na to, da Romi v Ljubljano prihajajo zlasti z območij nekdanje Jugoslavije in predstavljajo prvo, drugo ali tretjo generacijo priseljencev s Kosova, iz Makedonije, Bosne in Hercegovine ter Srbije, smo oblikovali vzorec ne samo po socialnih spremenljivkah spola in starosti, pač pa tudi po matični državi.

Doseči pa smo hoteli tri cilje:

- pridobiti uravnoteženo število respondentov in respondentk po spolu: moške in ženske;
- vključiti tri starostne skupine: mlade, srednjih let, starejše;
- pridobiti respondente in respondentke po spolu in starosti za vsako etnično skupino posebej.

Predstavnike romskih društev smo prosili tudi za pomoč pri vzpostavljanju stikov z respondenti in respondentkami na terenu. To je bil en način dostopa na teren. Drugačen način pa smo uporabili v naselju na Koželjevi cesti. Tu smo poskušali pridobiti respondente in respondentke brez posredovanja informatorja. To je bilo precej težavneje. Od načina dostopa na teren je bilo odvisno, kako so se Romi in Rominje odzvali na povabilo k intervjuju. Kjer smo prišli na teren prek informatorjev, smo k sodelovanju pritegnili respondente in respondentke, ki se ne spopadajo tako intenzivno s problemi Romov v Ljubljani in ki do svojega položaja niso izrazito kritični. Informatorji so selektivno pritegnili respondente in respondentke iz svoje socialne mreže.

Bolj »skriti« in problematični vidiki položaja Romov v Ljubljani pa so ostali nevidni. Zato smo respondente kljub sodelovanju informatorjev iskali tudi sami. Na Koželjevi pa je bilo prav nasprotno. Velika večina prebivalcev in prebivalk naselja sploh ni hotela sodelovati z nami, izpostavili pa so se zlasti tisti respondenti in respondentke, ki se zares spopadajo z izjemno težavno življenjsko situacijo, saj so od nas pričakovali pomoč.

Organizirali smo dve fokusni skupini v individualnih domovih Romov in Rominj v Ljubljani: eno v individualni hiši v romskem naselju na Litijski cesti in drugo v garsonjeri na Fužinah.

Poglavitni namen raziskovanja s fokusnima skupinama je bil dobiti vpogled v stališča, občutke, izkušnje in odzive sodelujočih, ki jih z drugimi metodami zbiranja podatkov ne bi mogli dobiti. Metodološko je to primerna metoda za raziskovanje izkušenj diskriminacije in intersekcij med posameznimi diskriminacijami, saj teh pogosto ni mogoče kvantitativno ovrednotiti.

Nameravali smo organizirati tudi fokusno skupino na Rakovi Jelši in predvsem na Koželjevi, vendar so respondenti in respondentke sodelovanje zavrnili. Da bi kljub temu pridobili verodostojne informacije o položaju Romov tudi iz teh dveh območij Ljubljane, smo si prizadevali pridobiti toliko več individualnih biografskih intervjujev. Informatorji na Litjski cesti in na Fužinah so k sebi domov povabili 5 do 6 oseb. Prosili smo jih, naj zberajo skupino, ki bo heterogena po spolu in starosti. Skupini sta bili heterogeni tudi po matičnih državah, iz katerih so Romi in Rominje prišli v Slovenijo, kot tudi po priseljskem stažu. Vključevali sta Rome in Rominje prve, druge in tretje generacije priseljencev. Pogovori so potekali po metodi polstrukturiranega skupinskega intervjuja. Intervjuje smo v celoti posneli in transkribirali.

Za podrobnejšo informacijo o raznolikosti Romov v Ljubljani in o tem, s kakšnimi problemi se srečujejo v vsakdanjem življenju, smo opravili petintrideset poglobljenih individualnih biografskih intervjujev. Vanje smo vključili respondente in respondentke, ki so že sodelovali v fokusnih skupinah, iskali pa smo tudi druge. Pri individualnih intervjujih smo se odločili za metodo odprte biografske pripovedi, ki smo jo vpeljali s predstavitvijo projekta in dveh ključnih vprašanj, ki sta bili namenjeni predvsem temu, da pripoved steče, ne pa pridobivanju konkretnih informacij: »Od kje, kdaj in zakaj ste prišli v Ljubljano?« in »Kako ste se v Ljubljani znašli glede dokumentov, stanovanja, zaposlitve, šolanja otrok, prijateljev ... Kaj so bili največji problemi?«

Odprt biografski intervju je način zbiranja in pojasnjevanja podatkov, ki raziskovalcem omogočajo dostop do izkušenj in stališč članov in članic raziskovanih družbenih skupin (še posebej manjšin in drugih težko dostopnih družbenih

skupin). Omogoča ugotavljanje, kako določeni zgodovinski poteki, makro razmere in politični ukrepi vplivajo na individualni življenjski potek in na kolektivne izkušnje. Implicirajo razumevanje večplastnosti učinkov procesov, dogodkov in politik na različne posameznike in družbene skupine in omogočajo primerjati normativno, programsko in tekstualno orientirano evalvacijo politik z njihovim empirično izkustvenim učinkom (Apitzsch, Kontos 2008).

POMANJKLJIVI STATISTIČNI PODATKI

Romi v Ljubljani vsekakor so, zelo težko pa je verodostojno povedati, koliko jih je. V Popisu prebivalstva (2002) se je na območju Mestne občine Ljubljane za Rome opredelilo 218 ljudi, od tega 111 moških in 107 žensk. Kot smo že omenili, je to številko treba jemati z rezervo, saj se večina Romov v popisih ne deklarira kot Romi, pač pa se tisti, ki so rojeni v Sloveniji, deklarirajo kot Slovenci, tisti, ki prihajajo iz republik nekdanje Jugoslavije, pa se identificirajo glede na matično državo.

Razlogov za tako etnomimikrijo je veliko. Poudariti je treba, da tako osebna kot kolektivna identiteta nista nekaj prirojenega, zasebnega in stabilnega, temveč sta predvsem večrazsežnostni in dinamični simbolni izraz družbenih procesov. Ključni vpliv na oblikovanje identitet ima družbeni kontekst, v katerem se identitete oblikujejo. Romi tako pri samoopredeljevanju srečujejo številne dejavnike, ki jih ne morejo nadzorovati: njihovo javno podobo, ki jo lahko ponotranjijo, stereotipe, rasizme in druge oznake (Loseke Donileen 2007). Zato njihova samoopredelitev ni preprosto stvar »avtentičnosti« ali »prave podobe«, ampak je bolj odgovor na javno podobo. Kot je povedala ena od respondentk: »V Ljubljani je lažje biti Čefur kot Rom.«

V položaju ljubljanskih Romov sovpadata dve marginalizirani družbeni identiteti: priseljska in romska. Romi v Ljubljani s tem kažejo po eni strani fluidnost svoje identitete, ki ni trdno fiksirana v nekakšni večni tradicionalni romski etnični identifikaciji, pač se prilagaja okolju, v katerem se je znašla, po drugi strani pa gre za

strateško identificiranje – v diskriminacijskem okolju je bolje biti Nerom. Poleg tega kažejo notranjo raznovrstnost in variabilnost romskih identitet, ki med ljubljanskimi Romi v veliki meri izhajata iz njihovega imigrantskega ozadja.

Evidenca Zavoda za zaposlovanje za avgust 2007 npr. obsega 272 Romov, prijavljenih kot brezposelne osebe na območju Mestne občine Ljubljana, od tega 140 žensk. Ta številka je že večja od števila Romov, ki so se v popisu prebivalstva iz leta 2002 opredelili kot Romi. Po uradnih podatkih je torej brezposelnih Romov v Ljubljani več kot je sploh deklariranih Romov. To kaže na nezanesljivost obstoječih statistik. Sami Romi ocenjujejo, da jih v Ljubljani živi okoli 1200, številke sežejo pri najbolj velikopoteznih tja do 3000 in čez. Predstavniki Mestne občine Ljubljana je na sestanku s predstavniki romske skupnosti in predstavniki četrtne skupnosti Golovec dejal, da je po njegovem mnenju v Ljubljani od 600 do 800 Romov. Hkrati je izjavil, da je njihova številka premajhna, da se v prestolnici preprosto izgubijo, zato Mestna občina Ljubljana realno s tem ne bo imela nikoli problema (zapisnik sestanka, 15. 4. 2008).

Majhno število Romov v Ljubljani, izraženo v uradnih statistikah, tako konstruira položaj Romov v Ljubljani kot »majhen, neviden problem«. Na številke se torej ne moremo zanešati, kajti številke so že politika: polje boja za priznanje oz. nepriiznanje. Statistični podatki namreč ne odslikavajo resničnosti, pač pa jo v procesih kategorizacije in kvantifikacije v veliki meri konstruirajo.

MIGRACIJE IN IZBRIS KOT RAZLOGA ZA ODSOTNOST DOKUMENTOV

Rome v Ljubljani sestavljajo prva, druga in zdaj že tretja generacija priseljencev zlasti s Kosova, iz Makedonije, Bosne in Hercegovine ter južnega dela Srbije. Prvi val priseljavanja se je začel v 60. letih, ko so Romi prihajali kot ekonomski in delovni priseljenci, ker v svojem okolju niso mogli dobiti službe, v Sloveniji, ki je bila v Jugoslaviji gospodarsko nekoliko uspešnejša, pa so brez težav dobili delo in stanovanje. Ko so se ustalili, so poskrbeli tudi za

združitev družine, torej za prihod svojih soproig in otrok, včasih tudi širšega sorodstva. Prva generacija priseljenih Romov so bili fizični delavci, motivirani za integracijo v okolje, in kot poročajo v intervjujih, so si v Sloveniji lahko ustvarili dobro življenje. Ni pa jih malo, ki so dobro življenje izgubili leta 1992 z izbrisom, ki je po osamosvojitvi Slovenije doletel številne prebivalce republik nekdanje Jugoslavije.

Pozneje so migracije potekale zaradi politične krize na Kosovu in vojn v Jugoslaviji. V nasprotju s prvim valom priseljencev so bili to politični priseljenci, vojni begunci in prosilci za azil. To niso bile več migracije v okviru Jugoslavije, pač pa v novo, nacionalno zelo zavedno državo Slovenijo, ki je izjemno zaostрила vstopne pogoje za prebivalce republik prej skupne države. Migracije Romov v Ljubljano iz držav nekdanje Jugoslavije zaradi vzorca endogannih porok, združevanja romskih družin in prošenj za azil še vedno potekajo.

Eden od ključnih dejavnikov, ki, kot se je pokazalo v intervjujih, brez dvoma vpliva na stopnjo socialne vključenosti Romov v Ljubljani, je, kdaj oziroma zakaj so prišli v Slovenijo. Romi, ki so prišli v 60. in 70. letih kot delovni priseljenci, so bolj socialno vključeni in zadovoljni s svojim življenjem kot Romi, ki so prišli v Ljubljano v 80. in 90. letih kot politični in ekonomski priseljenci, begunci in prosilci za azil. Delno je to mogoče pojasniti z daljšim obdobjem bivanja v Ljubljani in večjo motivacijo ekonomskih priseljencev za integracijo v okolje. Pa tudi z boljšim sprejemom, ki so ga bili deležni priseljenci v obdobju obstoja Jugoslavije. Kot so povedali sami, ni bilo težav pri iskanju niti stanovanja niti zaposlitve. Pogosto jih je že matični zavod za zaposlovanje napotil v Slovenijo na vnaprej določeno delovno mesto.

Tudi strpnost do priseljencev iz drugih republik Jugoslavije je bila v obdobju, ko je bila Slovenija še jugoslovanska republika, nekoliko večja. Priseljenci, ki so prihajali v obdobju vojn v Jugoslaviji, pred njimi in po njih, in tudi tisti, ki še prihajajo, so se srečevali in se še srečujejo s precej bolj zaostrenimi vstopnimi pogoji, ki se kažejo predvsem v težavnosti pridobivanja statusa, viz in delovnih dovoljenj, pa tudi v težavah pri zaposlovanju in najemanju stanovanj.

To je odsev predvsem višje stopnje nacionalizma in nestrpnosti večinske populacije tako do priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije kot tudi do Romov nasploh ter odsev neobstoja integracijske infrastrukture na lokalni ravni. Romi so v tem položaju dvakrat spregledani: kot Romi, ker so priseljenci iz držav nekdanjih jugoslovanskih republik in torej niso t. i. »avtohtoni« »slovenski« Romi, in kot priseljenci, ker so priseljenci v Ljubljani na splošno spregledani.

Avtorji študije *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo* (Komac, Medvešček 2005: 5) ugotavljajo:

Dosedanje izkušnje kažejo, da je mesto politično, ideološko, sistemsko in institucionalno nepripravljeno na izvajanje aktivne imigrantske politike. Eden od indikatorjev je v tem, da tako državne kot mestne oblasti socialno-ekonomske situacije imigrantov ne zaznavajo kot problematične.

Tudi naša študija kaže, da sta med najbolj žgočimi problemi Romov v Ljubljani skrajno restriktivna azilna politika Slovenije in pomanjkanje oziroma nezadostnost integracijskih programov za priseljence. Restriktivna politika je problem, ker je zaradi nje precej Romov v Ljubljani brez dokumentov, pomanjkanje integracijskih programov pa je problem, ker prihajajočim Romom (zlasti šoloobveznim otrokom) onemogoča integracijo v družbo.

VZOREC SKLEPANJA ZAKONSKE ZVEZE IN ZDRUŽEVANJE DRUŽIN KOT DEJAVNIKA MIGRACIJ IN ODSOTNOSTI DOKUMENTOV

Veliko ljubljanskih Romov ima že precej »evropskih« migrantskih izkušenj. Številni so že prebivali v različnih evropskih državah, npr. na Nizozemskem, v Nemčiji, Belgiji ipd. Marsikdo ima svoje sorodstvo razpršeno po Evropi in Ameriki. Videti je, da revščina, diskriminacija in vojna tradicionalno razširjene romske družine v sodobnem svetu razbijajo na bolj mobilne jedrske družine (Varsa 2005).

Značilno je, da večina priseljenih Romov ne čuti želje po vrnitvi v matično državo. Poleg

negotovega političnega in gospodarskega položaja v matičnih državah in sovražnosti večinskega prebivalstva do Romov je poglavitni razlog ta, da tam nimajo nikogar več. Želijo si ostati v okolju, v katerem živi večina njihovega sorodstva, saj je sorodstvo zanje osnovna podporna mreža.

Vzorec sklepanja zakonskih zvez se v odnosu do večinske populacije kaže kot ena izmed redkih kulturnih posebnosti, nemara celo edina. Več respondentov, zlasti moških, je povedalo, da se poročajo zelo mladi, večinoma še pred polnoletnostjo, dekleta v starosti od 14 do 17 let, fantje kakšno leto pozneje. Po nevesto, ki mora biti Rominja in »devica«, gredo po navadi v matično državo. Večinoma so poroke vnaprej dogovorjene. Kadar poroka ni endogamna, je to lahko razlog za občutek krivde. Eden izmed respondentov ga je takole izrazil:

Ja, poroka je romska, čeprav jaz kot edini sin sem zafrknil, ker je moja žena Bosanka in ni Ciganka. Manjšo sramoto sem naredil družini.

Nadzor skupnosti nad porokami in vztrajanje pri endogamni poroki je mogoče razumeti tudi v luči prizadevanja za ohranitev romske skupnosti v položaju, v katerem so se Romi prisiljeni asimilirati v raznovrstna večinska okolja in dezintegrirati svojo skupnost in kulturo (Balibar 2007).

Kot kaže, sta pravili endogamnosti in zgodnje poroke za ženske nekoliko manj strogi kot za moške. Zato se druga generacija Rominj v Ljubljani poroča nekoliko pozneje, po končani šoli ali po nekaj letih delovnih izkušenj. Nekatere se poročajo tudi eksogamno, tako da so poroke po ženski liniji izvor etnično mešanih zakonov. Vsekakor pa zgodnja poroka, ki je povezana tudi z zgodnjim starševstvom, prinaša mladim Romom in Rominjam precej praktičnih izzivov: prekinitev šolanja, iskanje zaposlitve, urejanje stanovanja, usklajevanje delovnega in družinskega življenja.

Ta vzorec je lahko posebej problematičen za mlado dekle, saj jo zgodnje rojevanje iztrga iz izobraževanja in ji hkrati omeji dostop do trga dela. Tako postane povsem odvisna od partnerja in njegove družine. Ker vzorec sklepanja

zakonske zveze od Romov zahteva, da nevesto pripeljejo iz matične države, so dekleta zato priseljenke prve generacije in ne obvladajo jezika in niso integrirana v okolje, v katero se omožijo. Ločitev je v romski populaciji izjemno malo (med 35 respondenti in respondentkami je bil ločen samo en respondent). To je lahko pozitivno, v primeru nerazumevanja med partnerjema ali celo družinskega nasilja pa je lahko precej problematično, spet predvsem za ženske. Mladost, nedokončana izobrazba, majhni otroci, brezposelnost in neobvladovanje jezika dekletom otežujejo integracijo, tudi urejanje dokumentov zase in za svoje otroke.

Hkrati pa tak vzorec sklepanja zakonske zveze pomeni nenehen dotok romskih priseljenk v Ljubljano. Zaradi vsega tega so mlada romska dekleta v Ljubljani, zlasti priseljenke prve generacije, posebej ranljiva družbena skupina in bi ji bilo treba nameniti posebno pozornost tako v raziskovanju kot tudi pri oblikovanju podpornih programov in družbenega vključevanja na področju urejanja statusov, jezikovnega usposabljanja, šolanja, zdravstvenega varstva in vključevanja na trg dela.

Na nenehno priseljivanje Romov v Ljubljano poleg vzorca sklepanja zakonske zveze, ki je zavezujoč predvsem za mlade romske fante, vpliva tudi združevanje družin. Romi, ki so se preselili v Ljubljano kot delovni priseljenci v 60. in 70. letih, so svoje družine že preselili k sebi. Romi, ki so prihajali v 90. letih in pozneje, pa svoje družine še združujejo. V Ljubljano tako z družinskimi vizami prihajajo soproge in otroci iz Bosne in Hercegovine, s Kosova, iz Makedonije in Srbije. Srečujejo se s problemom iskanja stanovanja, saj romske družine, še posebej z dvema, tremi ali petimi otroki, niso dobrodošli podnajemniki. Zato se srečujejo s težavami pri urejanju naslova stalnega bivališča, posledica tega pa so problemi s statusom.

Ker je treba plačevati najemnino za stanovanje, otroke vključiti v šole in vzdrževati vso družino, se mora v Ljubljani zaposliti tudi žena. To je spet precejšen problem zaradi neurejenega statusa, neobvladovanja jezika, diskriminacije pri zaposlovanju, varstva otrok ipd. Zato precej romskih žensk v Ljubljani dela na območju

sive ekonomije, zlasti kot čistilke. Zaradi tega so izpostavljene zlorabam, dobivajo majhno plačilo, delajo v neurejenih delovnih razmerah, grozi jim nenadna odpoved dela, poleg tega pa so socialno in zdravstveno nezavarovane. Neobvladovanje jezika in torej nerazumevanje obrazcev za urejanje družinskih in delovnih viz, dovoljenj za bivanje in stalno bivališče ter diskriminacijsko vedenje javnih uslužbencev so nepremostljive ovire pri urejanju statusa. Romi so pri tem prepuščeni sami sebi, njihovi problemi s statusom so individualizirani, pomoč pa je odvisna od sorodniških solidarnostnih mrež.

NEPISMENOST KOT DEJAVNIK NEPODELITVE DOKUMENTOV

Da je neobvladovanje jezika ali celo nepismenost lahko hud problem pri urejanju pravnih statusov, dokazuje konkreten primer. V neki družini je mož makedonski Rom brez državljanstva. Poročen je z Rominjo, slovensko državljanjo. Ob poroki je dobil dovoljenje za bivanje, a je že zdavnaj poteklo. Ker je nepismen in brezposeln, si državljanstva ne more urediti, saj, kot pravi, obrazcev za državljanstvo sploh ne bi znal izpolniti, pa tudi sredstev nima, da bi si državljanstvo lahko plačal. Brez njega pa ne more dobiti dela. Ko jima povemo za možnost pridobitve osebnega delovnega dovoljenja, se pokaže, da te možnosti ne poznata (tudi če bi jo poznala, je pot za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja dolga in zahteva med drugim tudi pridobitev dovoljenja za stalno bivanje, dokazilo o trajnem viru preživljanja ipd.), hkrati pa še enkrat poudarita, da je problem v izpolnjevanju obrazcev, saj jih mož zaradi nepismenosti ne zna izpolniti.

POLITIČNI KONTEKST NEUREJENIH PRAVNIH STATUSOV ROMOV V LJUBLJANI: DELITEV ROMOV NA AVTOHTONE IN NEAVTOHTONE TER IZBRIS

Pred sprejetjem Krovnega zakona o romski skupnosti (2007) priseljeni Romi, bodisi ekonomski priseljenci bodisi prebežniki z vojnih

in politično nestabilnih območij nekdanje Jugoslavije, ki so živeli zlasti v urbanih območjih Velenja, Jesenic, Maribora in Ljubljane, niso imeli pravic kot pripadniki romske etnične skupnosti, pač pa so bili po slovenski zakonodaji tujci. Pravice so pripadale samo t. i. avtohtonim Romom (*Zaščita manjšin v Sloveniji* 2002).

Priseljeni Romi, ki so pravzaprav v še posebej težavni situaciji, saj so imigranti in Romi hkrati, so bili pred veljavnostjo krovnega zakona o Romih obravnavani v treh kategorijah: kot neavtohtona (»priseljenska«, migrantska) manjšinska etnična skupnost oziroma kot »novodobna etnična manjšina«; kot priseljenci (imigranti), ki niso državljani Republike Slovenije, imajo pa na njenem ozemlju stalno ali začasno bivališče, zato so bili obravnavani kot »neavtohtoni« Romi v Sloveniji s tujskim statusom; kot Romi, ki nimajo nobenega statusa in jim v primeru, da jih odkrijejo, v skladu z veljavnimi predpisi grozi izgon iz države (Žagar 2002: 145, 146). Krovni zakon o romski skupnosti te distinkcije sicer ukinja, vendar sprejetje tega zakona ni hkrati pomenilo tudi sistematičnega urejanja pravnih statusov prej »neavtohtonih« Romov.

Drugi vzrok za to, da Romi nimajo dokumentov, je izbris. Ta je, kot navaja Dedić (2003), prizadel Rome bolj kot katerokoli drugo etnično skupino. Nekateri Romi, ki so se priselili v Slovenijo pred letom 1991, so po osamosvojitvi Slovenije sicer pridobili slovensko državljanstvo po 40. členu Zakona o državljanstvu (1991) po posebnem poenostavljenem naturalizacijskem postopku. Številne med njimi, ki so v 60. in 70. letih prišli kot delovni priseljenci v Slovenijo, pa je doletel izbris. Zanje je začel veljati Zakon o tujcih (1999), po katerem so postali tujci, ki nezakonito bivajo na ozemlju Republike Slovenije (Dedić *et al.* 2003: 85).

Eden izmed izbrisanih Romov v Ljubljani je povedal svojo izkušnjo o tem, kako sta izbris in z njim povezana neurejenost pravnega statusa vplivala na njegovo življenje. Izbrisan je bil leta 1992. Pred tem je imel podjetje, v katerem se je ukvarjal s prodajo konfekcije in s prevozništvom. Z izbrisom se je njegovo življenje popolnoma spremenilo:

Sem izgubil pravico do dela, pravico do socialnega zavarovanja, do svobodnega gibanja. Kar sem doživel, ne bi privoščil nobenemu na svetu. Izgubili smo pravico do socialnega zavarovanja. Moj sin, ki je rojen v Sloveniji, mlajši, ni dobil pravice do šole, ni mogel hoditi v redno šolo. On je rojen tu. Prezgodaj rojen, ima zdravstvene težave, vsak obisk pri zdravniku je bil drag. Jaz sem moral prodati hišo v Rožni dolini, da sem preživel, saj sem bil takrat premožen. Potem pa čez noč izgubil vse! 13 let nisem imel pravice do dela. Novo podjetje sem registriral. Zahteval sem delovno dovoljenje, a ga nisem dobil 5 let. Obup! Potem je prišlo do tega, da smo se začeli organizirati z gospodom Todorovičem, takratnim predsednikom društva za izbrisane, pa z gospodom Krivcem. Sem poklical predsednika EU za pravico narodnosti, gospod je prišel v Ljubljano na pogovor, o katerem so slišali tudi na Ministrstvu za notranje zadeve. Najprej sem dobil humanitarno prebivanje, kar je nedopustno, saj nisem bil begunec, ampak sem imel urejen status. Torej, najprej sem dobil humanitarno prebivališče za dobo 10 mesecev, potem sem dobil stalno prebivališče, leta 2003 pa slovensko državljanstvo. Nato so nastopile zdravstvene težave zaradi živcev in ker sem zelo trpel, imam danes angino pectoris. Zdaj prejemam socialno podporo, na robu revščine sem. (Išrenski dnevnik, 15. 4. 2008.)

To pomeni, da je na območju Ljubljane več kot desetletje živelo veliko Romov brez dokumentov. Romi, ki so se v Slovenijo preselili po letu 1991, pa so slovensko državljanstvo lahko dobili le po rednem naturalizacijskem postopku in izpolnjevanju vseh zakonskih pogojev. To je za Rome velik problem in zato je v Ljubljani tudi danes veliko Romov brez dokumentov, za katere bi bilo treba urediti legalno bivanje. Sistematično odrekanje dokumentov namreč Rome vodi v velike bivanjske stiske in jih kriminalizira.

Kot ugotavlja Kymlicka (2005: 504), imeti skupine z dolgim naselitvenim stažem, ki ne morejo postati državljani, krši idejo demokracije. Demokratičen sistem namreč omogoča, da imajo ljudje, ki se podredijo politični oblasti,

pravico sodelovati pri odločanju te oblasti. Imeti ljudi na območju mesta ali države, ki so podrejeni oblasti, vendar ne morejo voliti, ker nimajo pravnega statusa, pomeni ustvarjati nekakšen kastni sistem (Taylor 2007).

Delitev na t. i. avtohtone in neavtohtone Rome (kot tudi izbris), ki se je uveljavila v slovenskem strokovnem in političnem diskurzu na začetku 90. let, je mogoče tematizirati z vidika prebujene nacional(istič)ne zavesti nove države Slovenije, ki je svojo pravico do suverenosti in samoodločbe utemeljevala ne toliko na državljanstvu kot na etnično nevtralnem političnem merilu, pač pa bolj na nacionalizmu, ki opredeljuje državljanstvo s pripadnostjo določeni etničnosti (Zorn 2007, Mudde 2005, Sibley 1995).

Kot pravi Balibar (2007: 14), je neogibna posledica preoblikovanja ljudstva v nacionalno državo nastanek sistemov izključevanja: razslojevanja na »večine« in »manjšine«, na prebivalstvo, ki velja za avtohtono, in prebivalstvo, ki velja za tuje, drugačno, ki je rasno in kulturno stigmatizirano. Zato je vprašanje, komu je mogoče podeliti avtohtonost in na njej utemeljeno državljanstvo, temeljno za ustanovitev nove politične skupnosti. Tak koncept državitvornosti vodi v oblikovanje izrazito izključevalnih in restriktivnih politik do priseljencev. To zadeva tudi številne Rome in Rominje v Ljubljani.

PRIMER UČINKA RESTRIKTIVNE POLITIKE (NE)PODELJEVANJA AZILA

Družina Š. je s petimi otroki s Kosova prišla v Ljubljano leta 2005.² Enajst mesecev so preživeli na Viču v azilnem domu, potem so zaprosili za bivanje zunaj azilnega doma. Od takrat živijo v Štepanjskem naselju, plačujejo

najemnino, otroci hodijo v šolo. Kot tujeji nimajo pravice do dodatka za otroke niti do socialne podpore. Delovno dovoljenje je mož dobil samo leta 2005 za tri mesece, potem pa ne več, čeprav ga vsako leto znova poskušata dobiti oba. Država jim podaljšuje dovoljenje za bivanje zunaj azilnega doma, onemogoča pa jim stalno bivališče in delo. S tem jih sili v delo na črno in kriminalizira. Kot pravijo, tako ne morejo niti živeti niti umreti. Respondent pravi:

Policiji sem rekel, naj mi dajo delovno dovoljenje, da nočem ničesar od njih, samo delal bi rad. Jaz nisem prišel sem zato, da dobim od njih kaj. Samo delal bi rad, bi zaslužil normalno, če bi oba delala, bi lahko normalno živela. Samo Slovenija nam ne pomaga. Pravijo, da ne smemo delat. Od česa naj živimo? Nas situacija sili v to, da krademo! Meni ne more sestra iz Nemčije ali pa stric iz Maribora vsak mesec poslati denarja in mi pomagati. Ravno tako ima otroke, vnuke, snaho. Ne smem delati, tako da spim, jem, gledam televizijo, cel dan spimo. Takšno je življenje. [...] Normalno, da delajo na črno. Če te ujamajo, te azilni dom ne zaščiti, ampak ti dajo lisice in te odpeljejo v Center za tujce. In te takoj odpeljejo na Kosovo. To je zakon. Zato mi ne smemo delati in ne delamo. Sedaj čakamo. Evo, dvakrat nam je policija podaljšala za dva meseca. Izkaznica velja za šest mesecev in z njo se lahko gibljem po celi Sloveniji. V tujino ne moremo iti. Po zakonu, kolikor vem, ne smemo iti ven. To je samo za policijo, če nas ustavijo na cesti, da jih pokažemo in da oni javijo na policijsko postajo. To je to. Evo, to je izkaznica. (Terenski dnevnik, 19. 5. 2008.)

Družina je preživela po zaslugi individualne iznajdljivosti ter zelo velike pomoči sorodniške in skupnostne mreže. Starejša otroka ob šoli poskrbita še za mlajše bratce in sestrice, starša pa sta na lovu za delom in zaslužkom.

² »Mi smo iz Kosova, Đakovice. Pobegnili smo zaradi Albancev, ki niso hoteli nas, Romov. Problem je, ko smo prišli, smo prišli na črno. Pet dni in šest noči smo bili v gozdu. Mojemu najstarejšemu sinu, imel je 13 let, so ozeble roke. Ko smo prišli sem, je izgubil prste. Tudi majhen sin, ki ima zdaj 3 leta in pol, on je bil takrat star 1 mesec, ko smo prišli sem ... on je bolan, ima epilepsijo, ne govori.« (Terenski dnevnik, 19. 5. 2008.)

UČINKI NEPODELJEVANJA DOKUMENTOV NA (NE)MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA

Nepodeljevanje dokumentov in neurejenost pravnih statusov Rome kriminalizirata,

osebam brez urejenih pravnih statusov pa je onemogočen zakonit dostop do trga dela. Izključenost iz trga dela je toliko večji problem, ker socialne politike evropskih držav dostop do osnovnih socialnih pravic vse bolj omejujejo na udeležbo na trgu dela (Schierup *et al.* 2006: 17, Ahmad Nobil 2008).

Romi z neurejenimi statusi so zato prisiljeni v prekerno zaposlovanje (ženske predvsem kot čistilke, moški pa na področjih gradbeništva in nelegalnega zbiranja odpadnih surovin) v sivi ekonomiji. So brez socialnega in zdravstvenega varstva ter posebej ranljivi za izkoriščanje in zlorabe. Kot priča izbrisani respondent, ki je bil dvanajst let brez osebnega pravnega statusa:

Ja, moraš delat [...] Na črno vse. Dvanajst let sem bil na črno. Absolutno nikjer nisem bil prijavljen ne nič. [...] Ko sem imel osemnajst let, me je prijavil ta privatnik v Savi Kranj in to je bilo to. Pol od takrat absolutno nič. Vse na črno. Nikjer nič. Nič nisem imel, ni zdravstveno. Če sem bil bolan [...] od žene bratranec, sem rekel, daj mi tvojo zdravstveno izkaznico, in sem šel k zdravniku. In enkrat bi mogel tudi na operacijo in pol nisem šel samo zaradi tega, ker sem mogel še doplačati in tako naprej. Nič, tko je ostalo. (Terenski dnevnik, 23. 4. 2008.)

V nasprotju s stereotipnim prepričanjem, da se Romi izogibajo delu, da nimajo delovnih navad in da so pasivni prejemniki socialnih transferjev, zgodbe Romov in Rominj iz Ljubljane kažejo drugačno podobo: Romi nimajo dostopa do spodobne zaposlitve zaradi slabe izobrazbe, diskriminacije pri zaposlovanju in neregularnosti področja, na katerem delajo (npr. zbiranje odpadnih surovin). Velikokrat pa je to tudi posledica neurejenih pravnih statusov, ki Rome in Rominje prisili, da so fizični delavci in delavke v negotovih razmerah na področju sive ekonomije in da delajo za slabo plačilo in brez socialne varnosti. To jim omogoči golo preživetje, v ničemer pa ne pripomore k njihovi socialni vključenosti in povečanju možnosti, da se izkopljejo iz socialne in kulturne prikrajšanosti, ki se povečuje že več generacij.

PRIMERI SPOPRIJEMANJA Z NEUREJENIMI PRAVNIMI STATUSI

Pravno-informacijski center (PIC) je nevladna organizacija, ki deluje v Ljubljani od leta 1997. S podporo in zagovorništvom ranljivih družbenih skupin in organizacij civilne družbe pomaga izboljševati njihov položaj. V centru na podlagi soglasja Ministrstva za pravosodje ponujajo brezplačen prvi pravni nasvet v skladu z Zakonom o brezplačni pravni pomoči (2001). Pravno podporo ponujajo zlasti tujcem, beguncem in proslcem za azil. Tudi v prihodnosti bi bilo smiselno podpreti in še okrepiti to dejavnost Pravno-informacijskega centra, saj se je s svojimi pozitivnimi učinki še posebej izkazal pri urejanju pravnih statusov izbrisanih. Treba pa je dodati, da bi bilo smiselno med upravičenci posebno pozornost nameniti Romom, ne glede na njihov državljanski status, in postopek za pridobivanje napotnice za brezplačno pravno pomoč zanje tudi administrativno poenostaviti.

V intervjujih se je kot zelo dragocena pokazala ambulanta s posvetovalnico za osebe brez zdravstvenega zavarovanja ProBono v Ljubljani, saj imajo številni Romi in Rominje zaradi neurejenih pravnih statusov omejen dostop do zdravstvenega varstva. Ambulanto so leta 2002 ustanovili Mestna občina Ljubljana, župnijska Karitas Štepanja vas, Zdravstveni dom Ljubljana in Slovenska filantropija. Prvotno je bila zamišljena kot kratkoročni projekt, v letih delovanja pa se je pokazalo, da vse več ljudi izpade iz sistema zdravstvenega zavarovanja, zato se je pokazala kot dolgoročno zelo potrebna institucija. V ambulanti so tri osebe zaposlene s polnim delovnim časom (socialna delavka, medicinska sestra in čistilka), 38 zdravnikov pa dela prostovoljno. V splošni in številnih specialističnih ambulantah izvajajo zdravstvene storitve za brezdomce, tujce, izbrisane, slovenske državljane brez stalnega prebivališča, Rome in druge osebe brez zdravstvenega zavarovanja na območju ljubljanske občine. Socialna delavka uporabnikom pomaga pri urejanju bivališča, statusa, zavarovanja in socialne pomoči. Poleg ambulante delujejo tudi posvetovalnice, in sicer splošna, otroška, za nosečnice in diabetike

(Dekleva, Razpotnik 2008). Romom in njihovim družinam z neurejenim pravnim statusom ta ustanova omogoča edini dostop do sicer dragih zdravstvenih storitev.

Podporni projekt pri pridobivanju pravnih statusov »Dajte nam možnost, da vam pove-
mo, kdo smo«, ki so ga izvedli v Romuniji, v okrožju Prahove, se problema loteva na sistematičen način s terenskim delom.³ Projekt je izvedla Fundacija Tudor v sodelovanju z prefekturo, lokalnim svetom in krajevnim šolskim inšpektoratom. Nosilci projekta so si zastavili ambiciozne cilje: ozaveščanje romske populacije iz Prahove o pomembnosti osebnih izkaznic in ureditev/legalizacijo statusa za 1000 Romov, ki obsega pridobitev osebnih izkaznic in rojstnih listov ter pomoč pri pridobivanju poročnih listov. Dejavnosti so v projektu potekale na terenu v romskih naseljih in so obsegale: identificiranje Romov brez osebnih izkaznic in rojstnih listov, akcije ozaveščanja romske populacije o pomembnosti ureditve pravnega statusa, mobilne kampanje znotraj skupnosti, da bi se lokalno prebivalstvo fotografiralo za uradne dokumente v terenskih skupinah, sprožitve postopkov za pridobitev rojstnih listov pa tudi urejanje legalizacije gradnje nekaterih hiš.

V projektu so torej na izrazito aktivističen in nebirokratski način pristopili k urejanju pravnih statusov Romov in Rominj. Pri tem jim je bilo v veliko podporo močno institucionalno okolje, v katerem delujejo Romska nacionalna agencija, Romske okrožne pisarne in Nacionalni svet za boj proti diskriminaciji, pri tem pa v teh agencijah sodelujejo kot strokovnjaki tudi Romi sami. Hkrati za področje romskih vprašanj uporabljajo mednarodne finančne

programe, kot so: Programi PHARE, Romunski sklad za socialni razvoj, Romski sklad za izobraževanje in Evropski strukturni skladi. Zavedajo se pomena mobilizacije romske civilne družbe, zato so pri projektu angažirali tudi Civilno zvezo romunskih Romov – glas romske skupnosti (*Roma ethnics*).

POLITIČNA REŠITEV: LIBERALIZACIJA PRAVICE DO BIVANJA IN DELA

Položaj Romov v Ljubljani se torej ne kaže kot nekakšen »problem socializacije povsem drugačne tradicionalne kulture«, pač pa sovpade s sodobnimi globalnimi urbanimi situacijami, kot so migracije (brez dokumentov) iz ekonomsko in politično ogrožajočih regij v bogatejše in varnejše ter nezaščitenost in izkoriščenost priseljenih delavcev in delavk. Čeprav so ljubljanski Romi po zakonu opredeljeni kot manjšinska etnična skupnost, se spopadajo s problemi, značilnimi za priseljene delavce in imigrante brez dokumentov, ki so v aktualnem sistemu v povsem brezpravnem položaju, nezaščiteni pred izkoriščanjem in diskriminacijo, brez dostopa do političnih pravic, ki bi jim omogočale boj za izboljšanje svojega položaja.

Posebej žgoč je položaj Romov v Ljubljani, kadar gre za prosilce za azil ali za zavrnjene prosilce za azil. Zakonodaja zavrnjenim prosilcem za azil ne omogoča delovnega dovoljenja, omogoča pa jim bivanje zunaj azilnega doma z dovoljenjem za zadrževanje. Ta položaj jih prisili v delo na črno in kriminalizira. V primeru razkritja ilegalizirane dejavnosti so seveda izpolnjeni pogoji za izgon iz države. Pri tem so, kot kažejo intervjuji, v tak položaj ujete celotne romske družine, tudi majhni in šoloobvezni otroci. Na izboljšanje položaja Romov v Ljubljani kot tudi drugod po Evropi bi v tem primeru, kot meni Balibar (2007), hkrati z zakonodajo za zaščito manjšinskih skupnosti in ustvarjanjem multikulturnih družb lahko vplivala le odločna liberalizacija njihovih pravic do bivanja in dela na podlagi evropskega državljanstva.

³ Primer podpornega projekta so predstavili predstavniki Okrožnega urada za Rome v okrožju Prahove Lucian Gaman, sodelavec na področju sodelovanja z romsko skupnostjo v mestu Ploiești Ilie Tudorache, predsednik Fundacije Tudor v okrožju Prahove Tudor Gheorghe in programska koordinatorica OSI Romunija Mona Prisacariu. Projekt so predstavili na mednarodnem posvetu »Politike vključevanja in izključevanja Romov v urbanih okoljih«, ki ga je 13. novembra 2008 v Ljubljani organiziral Mirovni inštitut s finančno podporo programa East–East Across the Borders.

VIRI

- APIZSCH, U., KONTOS, M. (ur.) (2008), *Self-Employment Activities of Women and Minorities: Their Success or Failure in relation to Social Citizenship Policies*. Wiesbaden: Vs Verlag.
- AHMAD NOBIL, A. (2008), The Labor Market Consequences of Human Smuggling: »Illegal« Employment in London's Migrant Economy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34: 6, 853–874.
- BALIBAR, É. (2007), *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
- DEDIĆ, J. (2003), The Erasure: Administrative Ethnic Cleansing in Slovenia. *Roma Rights Quarterly*, 3: 17–25.
- DEDIĆ, J., JALUSIČ, V., ZORN, J. (2003), *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DEKLEVA, B., RAZPOTNIK, Š. (2008), *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KOMAC, M., MEDVEŠČEK, M. (ur.) (2005), *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo: Analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Krovni zakon o romski skupnosti (2007), *Ur. l. RS*, št. 33/07.
- KYMUŁKA, W. (2005), *Sodobna politična filozofija: Uvod*. Ljubljana: Krtina.
- LOSEKE DONILEEN, R. (2007), The Study of Identity as Cultural, Institutional, Organizational, and Personal Narratives: Theoretical and Empirical Integrations. *The Sociological Quarterly*, 48: 661–688.
- MUDE, C. (2005), Racist Extremism in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 19: 161–184.
- PERIĆ, T. (2001), »Insufficient: Governmental Programmes for Roma in Slovenia«. *Roma Rights Quarterly Journal of the European Roma Rights Center*, št. 2–3. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1704> (30. 6. 2009).
- Popis prebivalstva (2002). http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_obcine_prebivalstvo_dz.htm.
- SIBLEY, D. (1995), *Geographies of Exclusion*. London, New York: Routledge.
- SPREEN, M. (1992), Rare Populations, Hidden Populations and Link-tracing Designs: What and Why? *Bulletin Methodologie Sociologique*, IV, 36: 34–58.
- SCHIERUP, C.-U., HANSEN, P., CASTLES, S. (2006), *Migration, Citizenship, and the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- ŠVAB, A., KUHAR, R. (2006) *Neznosna lahkost intimnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- TAYLOR, C. (2007), Politika priznavanja. V: Jeffs, N. (ur.), *Zbornik postkolonialnih študij*. Ljubljana: Založba Krtina (291–337).
- VARSA, E. (2005), Class, Ethnicity and Gender – Structures of Differentiation in State Socialist Employment and Welfare Politics, 1960–1980. V: Schilde, K., Schulte, D. (ur.), *Need and Care – Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare*. Opladen: Barbara Budrich Publishers (197–217).
- Zakon o brezplačni pravni pomoči (2001). Ljubljana: *Ur. l. RS* št. 48/2001.
- Zakon o državljanstvu (1991). *Ur. l. RS*, št. 1/91.
- Zakon o tujcih (1999). Ljubljana: *Ur. l. RS* št. 61/99, 87/2002.
- Zaščita manjšin v Sloveniji. Spremljanje pridruževanja EU* (2002). Budimpešta: Open Society Institute.
- ZORN, J. (2007), »Mi, etno-državljani, etno-demokracije« – nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 228: 17–33.
- ŽAGAR, M. (2002), Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, 1990, 41: 137–171.

Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan

PRAVICA DO MESTA

PRIMER NASELJA NA KOŽELJEVI V LJUBLJANI

UVOD

V ljubljanskem barakarskem naselju na Koželjevi ulici¹ živi približno petsto ljudi. Naselje je nastalo v sedemdesetih letih, potem ko je leta 1976 Samoupravni stanovanjski sklad Ljubljana kupil barake od gradbenega podjetja Gradis, ki so bile do tedaj namenjene njihovim delavcem. Naselje zaznamujejo barake, romsko prebivalstvo in slaba infrastrukturna urejenost (v naselju ni asfaltnih cest, ulične razsvetljave, zelenic, samo dva poštna naslova za celotno naselje, električna in vodovodna napeljava sta nezadostni). Večinsko prebivalstvo v omenjenih treh determinantah vidi potrditev svojih predsodkov in stereotipov, kajti označevanje določene skupine ljudi kot različne je povezano tudi s prostorom, v katerem živijo (Sibley 1995: 3).

Kako torej urejenost prostora, kjer živimo, vpliva na našo samopodobo: na to, kako nas vidijo drugi in kako vidimo sami sebe? Ali je infrastrukturna opremljenost bivalnega okolja privilegij ali pravica? Tu nas bo zanimalo naselje na Koželjevi, ki je stigmatizirano tako zaradi romskih prebivalcev kot zaradi slabe infrastrukture in barakarskega tipa bivališč. Iz teh vprašanj izhaja še eno, in sicer, kako prostor in njegovi pomeni vplivajo na sam raziskovalni proces? Članek temelji na terenski raziskavi, ki

jo je naročila Mestna občina Ljubljana (več o tem gl. Hrženjak v tej publikaciji). Uporabljeni metodi sta bili polstrukturirani intervjuji in udeležba z opazovanjem v vsakdanjem življenju družin. V naselju na Koželjevi je bilo med marcem in julijem 2008 opravljenih 14 daljših pogovorov, v krajše pogovore pa je bilo zajetih več oseb.

PREGLED STANJA

Družine bivajo v barakah na podlagi odločb Javnega stanovanjskega sklada Ljubljana (JSS). Odločbe omogočajo uporabo bivalne enote, vendar ne ustvarjajo najemnega razmerja: prebivalci plačujejo za bivanje uporabnino, ki znaša 20 evrov na mesec (poravnati morajo še stroške komunalne in električne oskrbe). Večina barak ni bila primerna za bivanje, zato so jih prebivalci obnovili in dogradili s svojimi sredstvi. Neurejeno infrastrukturo, azbestne kritine in druge neprimerne bivanjske razmere na JSS pojasnjujejo predvsem z argumentom, da gre za začasno naselitev, ki je prostorski načrt ne vključuje.² Zaradi neprimerne infrastrukture se naselje že po zunanem videzu loči od okolice, poleg tega pa imajo takšne razmere tudi neposreden učinek na zdravje prebivalcev (prostori so premajhni za bivanje, slabo izolirani ipd.).

¹ Članek sva avtorici napisali poleti 2009. Jeseni 2009 je bila načrtovana preselitev stanovalcev barakarskega naselja na Koželjevi in konec oktobra 2009 se je res začela. Vsi stanovalci so bili preseljeni v nadomestna bivališča. Članek objavlja kot dokument o desetletja dolgem bivanjskem položaju ljudi, ki so živeli na Koželjevi ulici, in o izkušnji raziskovalk ob vstopu v naselje.

² Ti podatki so povzeti po pogovoru na Javnem stanovanjskem skladu MOL, 12. 6. 2008; gl. tudi: Barakarsko naselje pri Žalah bodo podrl v manj kot dveh letih, *Dnevnik*, 4. 6. 2008 (Milena Ule).

Leta 2008 je Mestna občina Ljubljana (MOL) v javni razgrnitvi urbanističnega načrta objavila novico, da je področje naselja na Koželjevi namenjeno širjenju pokopališča na Žalah, se pravi, da predvideva selitev vseh sedanjih prebivalcev naselja (Strateški prostorski načrt MOL). To pa tako za občino kot za prebivalce pomeni problem, saj gre za občutljivo temo pravice do doma in stanovanja.

Z informacijo o rušenju se je odprla vrsta problemov. Prvi je slaba informiranost ljudi. Iz njihovih vprašanj in komentarjev je bilo mogoče razbrati, da so jim bile rešitve predstavljene v smislu »vzemi ali pusti«, ne pa v smislu sodclovanja in graditve skupne strategije za selitev. Predlagani možnosti sta bili nadomestna lokacija na obrobju Ljubljane, kjer naj bi bila možnost prostora za zbiranje odpadnih materialov (kup odpadnega železa je tudi v naselju na Koželjevi), in potegovanje na razpisih za stanovanja z neprofitno najemnino. Prva možnost se je mnogim (ne pa vsem!) sogovornikom in sogovornicam zdela slaba, ker naj bi tak način bivanja – v smislu romskega naselja z goro odpadnega materiala – utrjeval stereotipno podobo o Romih, predvsem pa ohranjal ločenost od preostale populacije. »Mi bi raje, da bi živeli vsak za sebe, v svoji družini, ne pa vsi na kupu,« so govorili nekateri. Poleg tega so se ljudje spraševali, za kakšne nastanitvene objekte naj bi šlo – kontejnerje, manjše hiše ali kaj tretjega.

Druga možnost se jim je prav tako zdela slaba: neprofitne najemnine so ocenjevali kot predrage za njihove družinske proračune (o možnosti prejemanja subvencije za plačevanje najemnine niso bili obveščeni), izidi kandidiranja na razpisih negotovi, stanovanja pa so večinoma namenjena zgolj nuklearnim družinam. Poleg tega so nekateri navajali tudi problem lastništva: najemno razmerje praviloma ne ustvarja lastniškega razmerja in tako kljub porabljenim sredstvom »nikoli ne bi imeli nič svojega, nič, kar bi pustili otrokom«.

Številni so v pogovorih o prihodnji selitvi izražali občutke negotovosti in nezadovoljstva. Ne le individualna deložacija, tudi kolektivna,

vnaprej napovedana (prisilna) selitev lahko povzroči nepopravljivo psihološko škodo, saj gre, kot piše Darja Zaviršek (1999), za travmatični dogodek. Zaradi psihičnega pritiska in stresa, ki ju ljudje doživljajo, pa selitev učinkuje, še preden se zares zgodi.

Poleg tega Arthurson (2004) na primeru Avstralije pokaže, da so naselja, za katera je predvideno rušenje, v medijih pogosto prikazana kot nevarna, njihovi prebivalci pa kot socialno disfunkcionalni; v očeh javnosti se krepi patološka podoba naselja in njenih prebivalcev. To legitimira neinvestiranje v naselje ali izselitev prebivalcev in rušenje – hkrati pa povečuje travmo prebivalcev. To velja tudi za naselje na Koželjevi.

Neredki prebivalci naselja pa se spopadajo še z eno ključno težavo, ki povečuje njihovo ranljivost in negotovost. Vsi namreč niso državljani; tu živijo tudi osebe, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva, priseljenci, prosilci za azil, bosanski begunci ipd., skratka, ljudje z različnimi pravnimi statusi in tudi brez dovoljenj za bivanje (več o vprašanju izbrisa in osebnih pravnih statusov gl. Hrženjak v tej publikaciji). Slovenska stanovanjska politika pa temelji na statusu državljan; na primer, Stanovanjski zakon (2003) določa, da je pogoj za pridobitev neprofitnega stanovanja državljanstvo Republike Slovenije.

Dodatni problem je, da izbrisani praviloma nimajo odločbe o uporabi stanovanjske enote, zato so se spraševali, ali bodo tudi tokrat ostali brez vsega (brez nadomestnega stanovanja v novem »romskem« naselju ali stanovanja z neprofitno najemnino).

VSTOP RAZISKOVALK V NASELJE

Kot je natančneje pojasnjeno v članku Majde Hrženjak (v tej publikaciji), sva se na teren podali po naročilu raziskave pri Mestni občini Ljubljana. Zapisali sva že, da borna infrastruktura v kombinaciji z romsko etnično pripadnostjo generira stigmatizacijo, in to je vplivalo tudi na odnos prebivalcev tega naselja do raziskovalk. To lahko ponazoriva s primerom. Za namen raziskave smo raziskovalke sestavile kratek

okviren vprašalnik za biografski intervju.³ V skladu z vprašalnikom sva eno od informatork vprašali, ali morda ve, od kod izvira njen priimek. Vprašanje je bilo mišljeno kot spodbuda za pripovedovanje o njeni primarni družini. Odgovorila je, da nihče iz njene družine nikoli ni imel nobenih problemov s policijo in da je njen priimek pri policiji dobro zapisan. Ko je bil pri njih policist in mu je skuhalo kavo, ji je povedal, da ve, da nihče iz njene družine ni nikoli povzročal nobenih problemov (terenski dnevnik, 11. 6. 2008). Ocenjujeva, da gre za obrambno držo kot odgovor na vsenavzočnost predsodkov o Romih. O svojem priimku namreč ni povedala nič drugega.

Informatorji so se pogosto branili pripisanih stereotipov o Romih (da so umazani, necivilizirani, da odklanjajo delo ipd.), ne da bi jih o tem karkoli spraševali. Očitno sta za obrambni položaj zadostovali že sama navzočnost raziskovalk in družbena razdalja med njima in informatorji. Na primer, eden od informatorjev je to izrazil takole:

Mi tukaj kar v redu živimo. Imamo lepo urejeno. Veste, Romi smo zelo različni med sabo. Mi tu v naselju smo muslimani. Nismo kot slovenski Romi, oni so (zmaje z glavo). Važno nam je, da imamo v redu oblačila, ja, sto evrov daš za kavbojke, nekaj moraš dati nase. Ne prenesem smradu in svinjarije. Enkrat sem šel z nekom v Kočevje in je tako naneslo, da sem tam prespal. To je bilo stanovanje v bloku – ampak, a veste, kako je tam smrdelo? Oni so klali prašiča v stanovanju. To je bil obupen smrad. Jaz sem si dal majico čez usta, ko sem vstopil v stanovanje. Smradu ne prenesem, na bruhanje mi gre. Tudi osebna higiena je zelo pomembna, ne moreš kar smrdeti.

[...] Midva z mojo ženo nimava službe, če bi čakala na socialo, ne bi imeli kaj jesti. Moraš delati (klepet je potekal med njegovim delom, nalaganjem odpadnega železa na kamion).

³ Načrtovani vprašanja sta bili: 1) od kod, kdaj in zakaj se je vaša družina preselila v Ljubljano; podvprašanje: ali veste, od kod izvira vaš priimek? 2) kako ste se v Ljubljani znašli glede dokumentov, stanovanja, zaposlitve, šole za otroke, prijateljev ipd.?

Vidim pa ljudi, ki fehtajo, tudi tu v naselju imaš vse sorte ljudi. Bogat moški, s kravato, njegova žena pa fehta. Pa mladi fehtajo. Jaz bi take poslal v zapor, če so mladi, naj delajo. (Terenski dnevnik, 11. 6. 2008.)

Pogosto poudarjanje, da Romi niso homogena populacija, da se med sabo zelo razlikujejo, je tudi strategija ravnanja s stigmo. Podobno kot se »Goffmanovi« pacienti zunaj bolnišnice ne družijo z drugimi psihiatričnimi pacienti, so romski informatorji poudarjali stereotipne, negativne lastnosti Romov, ki so jih pripisovali drugim romskim skupnostim (na podeželju) ali drugim družinam v naselju. Predvsem pa so poudarjali notranjo urejenost svojih bivališč (v nasprotju z zunanjo podobo naselja) oz. njihovo razlikovanje od »Ciganov«, ki krađejo, so umazani ipd. Informatorji so se zavedali rasističnega diskurza, ki je uperjen proti njim kot Romom, niso pa mogli vedeti, s kakšnimi predstavami o Romih prihajajo v njihovo naselje raziskovalke.

Poleg obrambnih strategij pred stigmatizacijo je vstop na teren zaznamovalo tudi pomanjkanje skupnih javnih prostorov in dejavnosti. Zato se kot raziskovalki nisva mogli nikamor umestiti in sva potencialne informatorje srečevali kar na ulici. Najin položaj opiše beseda deplasiranost, občutek, da sva v naselje »vdrli« (cf. Bourdieu 2003). Ta deplasiranost je po mnenju Bourdieuja povezana z učinki kraja. Avtor ugotavlja, da je najbolj neznosna fizična bližina ljudi, ki so si družbeno oddaljeni. Izhaja iz podmene, da prilaščanje fizičnega prostora lahko deluje kot nekakšna spontana simbolizacija družbenih razmerij. Hierarhizacija fizičnega prostora odslkava družbeno razdaljo: na primer, bahava poraba prostora je oblika bahanja z močjo, nasprotno pa so geta kraji zapuščenosti, odsotnosti države in vsega, kar iz nje izhaja, policije, šole, zdravstvenih ustanov, društev, socialnih služb, vrtcev ipd. Naslednji primer ponazarja deplasiranost raziskovalk.

Na ulici v naselju me je mlajša ženska vprašala, koga iščem. Povedala sem, da gospo Vero (psevdonim), ampak da je ni doma. Rekla

sem ji, da delamo raziskavo o tem, kako ljudje tu živijo, in jo prosila za pogovor. Ko sva se usedli pred njeno barako, mi je bilo žal, ker sem se počutila nelagodno in nisem vedela, kaj naj rečem, da ne bi izpadlo preveč vsiljivo – imela sem občutek, da sem vsiljiva. Na moja vprašanja mi je v petih minutah odgovorila sledeče: rodila se je v Ljubljani, kjer je končala sedem razredov osnovne šole s prilagojenim programom. Z mamo in očetom so prej živeli v drugi baraki. Sedaj pa že več let živi z možem in dvema otrokoma. Ta baraka je občinska, celo naselje je občinsko. »Kdo bi tu hotel živeti? Podgane so. V tridesetih letih ali pa vsaj, od kar se jaz spomnim (informatorka je stara približno dvajset), niso niti enkrat prišli očistiti dimnika, niti ene lesenitke ni nihče prinesel, nič.« Na centru za socialno delo se niso dobro razumeli. Rekla je, da je bila socialna delavka zoprna. Prosila me je, če ji lahko dam kaj denarja. Nisem ga imela s sabo. Pokazala mi je položnico za okoli osemdeset evrov elektrike. (Terenski dnevnik, 29. 5. 2008.)

Pogosteje kot občutek vsiljivosti sva doživljali, da so naju mnogi sami nagovorili in prosili za pomoč v zvezi s pridobivanjem njihovih osebnih pravnih statusov, denimo: »Vi ste za papirje, a ne? Jaz nimam državljanstva, kako bi ga lahko dobila?« Ali pa: »Moj mož nima nobenega papirja, pa že vrsto let živiva skupaj. Zakaj mu ga ne dajo?« To je bil najbolj značilen način, kako sva z informatorji, zlasti pa informatorkami začeli pogovor, ki je ostal nestrukturiran in večinoma ni bil podoben biografskemu intervjuju. Tudi tako vzpostavljanje stika kaže na depasiranost raziskovalk, torej nekoga, ki ni od tam, ki prihaja od drugod, fizično in simbolno, in zato naj bi imele njune dejavnosti (pomoč pri urejanju dokumentov) večjo moč.

RAZISKOVANJE KOT SIMBOLNO/ SUBTILNO NASILJE

Tema, ki je bila predmet raziskave (izkušnje diskriminacije, transgeneracijske prikrajšanosti), je izjemno občutljiva. Po mnenju nekaterih informatorjev je očitno, kako ljudje v naselju

živijo (»Saj vidite, kako živimo!«). Neurejena infrastruktura jih določa in stigmatizira – vsak obiskovalec lahko vidi blato na ulici (ker ni asfalta) in (nehote) vzročno poveže »umazanijo« in romsko etnično pripadnost. Tega se stanovalci zavedajo in so zato pogosto v obrambnem položaju.

Tradicionalno dejavnost romske skupnosti, zbiranje starega železa in drugega odpadnega materiala, je opaziti tudi med prebivalci naselja na Koželjevi. Ta dejavnost je vidna navzven, saj je ob naselju nepregleden kup odpadnega materiala. Zaradi povezave med odpadnim materialom in naseljem na Koželjevi večinska družba Rome zlahka poveže z umazanijo, odpadki, kaosom in tako je krog stigmatizacije sklenjen. To, da imajo muslimanski Romi visoke standarde čistoče in močne policijske tabuje, ki jih vzdržujejo kljub slabi infrastrukturi, pa v širši družbi ni relevantno (Sibley 1995).

Težavne bivanjske razmere in občutljiva vprašanja negativne diskriminacije Romov niso nujno oteževalna okoliščina raziskovanja, ampak postaneta to takrat, ko sta odsotni mobilizacija in s tem povezana pozitivna identiteta skupnosti. Skupine ali skupnosti v boju ali družbene razrede v Marxovem pomenu je namreč treba šele usvariti s političnim delom, v »družbeni realnosti« jih ni (Bourdieu 2003: 84). Šele proizvodnja določene vizije družbenega sveta in prizadevanje za legitimnost te vizije sta izvora simbolne moči, ki lahko postane konstitutivna oziroma politična moč, to je

moč, ki ohranja ali spreminja sedanje spolne, nacionalne, verske, starostne in statusne klasifikacije, in sicer z besedami, ki so v rabi za označevanje ali opisovanje individuov, skupin ali institucij. (*Op. cit.*: 94.)

Rečeno preprosteje, le skupnost v boju za pravice in priznanje bi raziskovalcu lahko ponudila odprta vrata, identificirane občutljive teme pa bi v takem primeru lahko pomembno pripomogle k politični mobilizaciji. V zdajšnjih okoliščinah individualiziranih družin, s posamezniki, ki se istovetijo z večinskimi predsodki in normami – tudi v lastno škodo – je bila raziskava, ki ni pripomogla k emancipaciji vseh udeleženi, zgolj

še en dejavnik v vrsti (subtilnega) simbolnega nasilja nad prebivalci naselja na Koželjevi ulici.

Temu sta botrovala odsotnost mandata raziskovalk za dolgotrajno udeležnost v skupnosti in pomanjkanje razpoložljivih informacij oziroma storitev, ki bi pomagale zagotoviti zaupanje do »prišlekov« (denimo pomoč pri urejanju osebnih pravnih statusov), pridobivanje informacij in formuliranje zahtev glede napovedanega rušenja naselja, torej povečanje vpliva v odnosu do mestnih oblasti. Ker je bila raziskava mišljena zgolj kot zapisovanje problemov romskega prebivalstva, so nama informatorji zaupali podatke, ki so bolj ali manj očitni vsakomur (neustrezna infrastruktura, revščina), zgolj površinski in so bili večinoma znani vnaprej (pomanjkanje osebnih pravnih statusov, patriarhalna družinska razmerja, slaba izobrazbena struktura).

Zdi se nama, da večina informatorjev v »abstraktni« raziskavi ni videla smisla. Ta primanjkljaj sva poskušali odpraviti s socialnim delom študentk socialnega dela: v okviru prakse, pod strokovnim vodstvom učiteljice na Fakulteti za socialno delo in mentorstva mentorice društva Mozaik, sva spodbudili sodelovanje in skupno učenje z otroki v naselju. To je bil naš prispevek skupnosti na Koželjevi »v zameno« za informacije in sodelovanje pri raziskavi.

PROSTORSKA SEGREGACIJA IN POMANJKANJE SKUPNOSTNEGA KAPITALA

Zapisali sva, da je prostorska segregacija v naselju na Koželjevi ulici predvsem posledica neurejene javne infrastrukture. Ta zapušenost je skrajna in vpliva tako na zdravje (informator je npr. poročal, da je njegovega otroka med spanjem ugriznila podgana) kot na samopodobo stanovalcev (stalno zavedanje tega, da živijo v barakarskem naselju, poudarjanje urejene notranjosti bivališča v nasprotju z zunanjim videzom).

Napovedano rušenje naselja in status »večne začasnosti« pomaga ohranjati *status quo* in je uporabno opravičilo, da naselje nima asfaltiranih cest in javne razsvetljave, dimnikarji ne pridejo, tudi popisovalci električnih števecov ne pridejo ali pa zelo redko. V naselje redno prihajajo

zgolj poštar, patronažna sestra iz bližnjega zdravstvenega doma in osehje nevladne organizacije Mozaik. Tej organizaciji je leta 2004 v naselju uspelo postaviti kontejner; v njem organizirajo učenje in različne delavnice za otroke.

Na splošno v naselju ni zaznati povezanosti v smislu pozitivne identifikacije in delovanja za skupne cilje: skupni sta jim predvsem izključnost in revščina. Naselje simbolno degradira tiste, ki v njem živijo, in obrnjeno, zaradi svoje etnične pripadnosti in pomanjkanja kulturnega in drugega kapitala ga tudi stanovalci simbolno degradirajo. Bourdieu (2003: 74) poudarja, da to, da se na istem kraju zbira homogenizirana razlaščenca populacija, podvaja razlastitev, še zlasti kulturno in tisto, ki zadeva kulturne prakse:

Pritisk na ravni razreda ali šolske ustanove ali na ravni mesta najbolj prikrajšanih ali tistih, ki so najbolj oddaljeni od zahtev, ki so konstitutivne za »normalno« življenje, učinkuje kot vlečenje navzdol, torej kot nivelacija in ne dopušča nobenega drugega izhoda kakor beg drugam (ta pa zaradi pomanjkanja sredstev najpogosteje ni mogoč).

Nekateri prebivalci so »vlečenje navzdol« omilili z vpadljivo dragimi avtomobili (te visoko vrednoti tudi večinska družba). To pomeni, da so zunaj naselja lahko videni v povsem drugačni luči. Ne preseneča odgovor večine prebivalcev, da bi – ko bodo naselje porušili in bo občina morala najti ustrezna nadomestna bivališča – raje živeli vsak zase, v okviru svojih družin, in ne kot lokacijska preslikava obstoječih razmer. Izjema temu prevladujočemu mnenju so redke starejše ženske, ki so ostale brez družin in jih je strah izolacije in osamljenosti.

Srečo Dragoš in Vesna Leskošek (2003) pokažeta na primeru več ljubljanskih lokalnih skupnosti povezavo med socialnim kapitalom in družbeno neenakostjo. S pomočjo terenske raziskave pokažeta, da je izguba javnih skupnostnih prostorov vplivala na razpad skupnosti kot mesta skupnega delovanja. Odsotnost skupnih prostorov pomeni manj priložnosti za skupne akcije, to pa pomeni, da se ljudje med sabo redkeje povezujejo. Razpad skupnosti ali to, da se skupnost sploh nikoli ni ustvarila, se kaže v

slabši informiranosti prebivalcev. V naselju na Koželjevi ni oglasnih desk ali informacijskih točk, ni niti lokalne gostilne, ki bi opravljala funkcijo skupnega javnega prostora. Neinformiranost je ovira za družbeno udeležbo in torej povečuje družbeno neenakost:

Povzroča pomanjkanje vpliva na razvoj skupnosti in izgubo nadzora nad dogajanjem, ki bistveno vplivajo na vsakdanje življenje ljudi. (*Op. cit.*: 48–9).

Socialnega kapitala torej ne ustvarjajo zgolj družinske, prijateljske in poslovne socialne mreže, ampak je to tudi kapital, ki se ustvarja s skupnostnim delovanjem (v lokalni skupnosti, romski skupnosti ipd.). V naselju na Koželjevi takega skupnostnega delovanja in občutka pripadnosti skupnosti ni bilo opaziti, saj tudi ni nobenega prostora, kjer bi skupne dejavnosti lahko potekale. To pomeni tudi pomanjkanje priložnosti za družbeno udeležbo (na primer vpliv na mestno politiko, vpliv na socialne službe ipd.), kajti fizični in socialni prostori so med seboj povezani.

Nan Lin (2001) socialni kapital opredeli kot vire, vložene v socialno strukturo, ta pa je dostopna oziroma se mobilizira z namensko akcijo. Socialni kapital je torej kolektivna dobrina in je najbolj vreden takrat, ko je koristen za celotno skupnost.

Merilo koristnosti je realizacija skupnostnih ciljev in večja dostopnost do družbenih resursov, tako simbolnih kakor fizičnih.« (Dragoš, Leskošek 2003: 60.)

Simbolni viri so pozitivne družbene identitete (priznanje romske skupnosti, vzpostavitev skupnosti kot aktivne v mestni politiki), fizični viri pa so denimo skupni prostori in urejena bivanjska infrastruktura. Obojega pa v naselju na Koželjevi primanjkuje.

Neurejena infrastruktura ustvarja prostorsko ločevanje, to pa povečuje družbeno razdaljo med prebivalci naselja in preostalimi občani. Na primer, otroci barakarskega naselja večinoma ne vabijo k sebi domov sošolk, sošolcev. Socialno razdaljo smo zaznale raziskovalke, ko so nas ljudje večkrat vprašali, »koga iščemo« ali

»od kod smo«, saj so nas takoj prepoznali kot nekoga, ki ni iz naselja in je tam le z določenim, službenim namenom.

PRAVICA DO VKLJUČENOSTI IN PRAVICA DO STANOVANJA

Stanovanjske razmere so ključni del kakovosti življenja in blaginje prebivalstva. Skupna politika Evropske unije, predvsem strategija boja proti revščini in socialni izključenosti (Lizbonska strategija) opozarja na tri teme – problematičnost soseske, negotovost stanovanja in brezdomstvo – ter zahteva reševanje teh problemov (Mandič, Cirman 2006). O preučevanju naselitvenih vzorcev migracijskih skupnosti in še zlasti načrtovanju naselitve za najranljivejše skupine prebivalstva, kakršni so Romi, je treba razmišljati v smeri etnične integracije in stran od socialno-prostorske segregacije (Ooi, Phua 2007).

Čeprav se včasih zdi, da je etnična segregacija prostovoljna, pa natančnejši pogled in razmislek pokažeta, da gre za situacije brez izbire, saj gre za družine z nizkim ekonomskim statusom in pomanjkanjem socialnega kapitala. Torej »socialno mešanje« in multikulturalnost nista (nujno) spontani, ampak načrtni dimenziji poselitve.

Nekateri avtorji so identificirali pozitivne učinke »socialnega mešanja«, kot so: standard ranljivejših se v novem okolju izboljša, zaposlitvene možnosti in aktivno iskanje zaposlitve se izboljšajo, zahteve skupine z boljšim standardom ohranjajo in povečujejo kakovost storitev za celotno področje, povečajo se socialna stabilnost, participacija, kohezija (Blasius, Friedrichs 2007: 755).

Podobno Uitermark, Duyvendak in Bolt (v Heylen 2006: 6) poudarjajo pomen družbenega mešanja zaradi promocije socialne mobilnosti in socialne vključenosti socio-ekonomsko šibkejših skupin. Arthurson (2006: 6) meni, da je socialno mešanje nujni pogoj za zmanjševanje stigmatizacije in da ga je mogoče doseči na več načinov: z načrtovanjem mešanih skupnosti v novih stanovanjskih objektih, z nakupom in uporabo stanovanjskih enot za neprofitno

oddajo stanovanj v uveljavljenih mestnih četrtih, z urbanističnim načrtovanjem zasebnega sektorja v naseljih z neprofitnimi stanovanji.

Socialno mešanje je pogosto povezano tudi s konceptom »primernosti za bivanje« (*liveability*) (Heylen 2006: 3). Na primer, na Flamskem in Nizozemskem koncept »primernosti za bivanje« pogosto interpretirajo s štirih vidikov: kakovost bivalne enote/zgradbe, kakovost fizičnega okolja (tudi kakovost dostopnih javnih storitev), kakovost socialnega okolja, varnost soseke (v okoljskem, socialnem pogledu) (*ibid.*).

V nasprotju s tem pa velja splošno mnenje, da so Romi zadovoljni s svojim stanovanjskim stanjem, da je »takšen pač njihov način življenja« ali da ne potrebujejo boljšega standarda bivanja, saj so že vajeni na težavne razmere in nanje tako rekoč prilagojeni (Delepine 2006). V vseh evropskih državah Romi v povprečju živijo v najslabših stanovanjskih razmerah⁴; v mestih pogosto v obliki getoizirane naselitve (gl. npr. primer Budimpešte, Kocsis 2004). Stanje na področju zagotavljanja možnosti za bivanje kot ene izmed temeljnih človekovih pravic se je v Srednji in Vzhodni Evropi še posebej poslabšalo v času tranzicije in po njej, ko sta se financiranje novih gradenj za socialna stanovanja in vzdrževanje starih dramatično zmanjšali: to je oblikovalo razred *housing poor*, ljudi, ki so nezmožni najemati ali kupovati na nepremičninskem trgu ali vzdrževati svoje nepremičnine (Fearn 2004: 9).

Tudi v Ljubljani je velik del stanovanjskega fonda v zasebni lasti (to pomeni, da ni na voljo dovolj neprofitnih in socialnih stanovanj, predvsem pa, da so najemniki prisiljeni v najem na trgu nereguliranih, komercialnih najemnin, ki so seveda visoke). Temu trgu so prepuščene prav najbolj ranljive osebe, tudi osebe, ki nimajo urejenega državljanjskega statusa. Osebe brez državljanstva pa nimajo možnosti za kandidiranje za neprofitna stanovanja niti za druge oblike pomoči v zvezi s stanovanjem. Revščina je (po svetu in pri nas) najpogosteje poglobilni razlog za prikrajšan dostop do sta-

novanja ali primerne stanovanja, ki velja za temeljno človekovo potrebo, v okviru potrebe po preživetju.

Komac in Medvešek (2005: 328) v analizi etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana zapišeta, da so marginalizirane skupine na stanovanjskem trgu še posebej ranljive tudi zato, ker nimajo dostopa do informacij in se srečujejo z diskriminacijskimi praksami: te so lahko odkrite (eksplicitne in formalne ovire, zaradi katerih prosilci niso upravičeni do pravic – na primer status nedržavljana) oz. prikrite (predsodki, stereotipi).

Prav zaradi večkratne diskriminacije in posebej neugodnega položaja Romov v Evropi je na ravni Evropske unije izšlo nekaj dokumentov, ki poleg splošnih direktiv in deklaracij o pravicah do primerne stanovanja navajajo priporočila za vključitev Romov kot posebej marginalizirane in diskriminirane skupine (npr. Delepine 2006, Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi, Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing 2000). Dokumenti pozivajo države članice tudi k ureditvi stanovanjskih razmer. Pri nas poteka urejanje razmer na ruralnih področjih (npr. Kerinov grm), kot primer situacije urbanih Romov pa navajava primer Češke (Lux 2004).

V mestu Ostrava naj bi stalno ali občasno živelo od 2000 do 4000 Romov. Tam so k reševanju bivanjske situacije Romov pristopili s pomočjo metod socialnega dela in udeležbe pri gradnji bivanjskih enot. Da bi lokalna oblast izboljšala medetnične odnose, se je odločila za projekt skupnostnega bivanja (*community housing*), ki je vključil romsko populacijo v obnovo in izgradnjo stanovanjskih stavb, temu pa je sledilo oblikovanje najemnih razmerij. Kot v številnih drugih evropskih mestih je bil tudi za Ostravo značilen proces (prisilne) migracije romskega prebivalstva iz mestnega jedra na obrobja, ki so preraščala v geta. Na preseljevanje vplivata predvsem zaostajanje v plačevanju najemnin in privatizacija občinskih stavb. Deležirani so si pogosto našli gostiteljsko romsko

⁴ V podobnem položaju so tudi priseljenci in iskalci azila; gl. Komac, Medvešek 2005.

družino in se preselili v njihovo stanovanje. Da bi ustavili getoizacijo, je mesto Ostrava s pomočjo državnih sredstev in drugih donatorjev zasnovalo projekt »kohabitacijska vas« s ciljem zgraditi 35 družinskih hiš za najem. Pogoji za pridobitev najemne pogodbe je bilo sodelovanje pri gradbenih delih. Na ta način so za romsko populacijo obnovili tudi več kot 100 stanovanj, hiše pa danes naseljuje 15 romskih, 15 čeških in 15 etnično mešanih družin (Lux 2004).

SKLEP

Tisto, kar na obeh straneh (med prebivalci in na ravni mesta) najbolje opisuje bivanjski status prebivalcev Koželjeve, je »začasnost«. Kaže, da je trajanje »začasnosti« najdaljše pri najbolj marginaliziranih skupinah. Oblast argumenta začasnosti uporablja kot poglobitveni razlog za to, da v naselje in bivanjske razmere prebivalcev ne investira, da njihovega bivalnega okolja ne izboljšuje ali sanira, pri prebivalcih pa je začasnost nekaj, kar povzroča negotovost in stres.

Čeprav je naselje na Koželjevi v glavnem mestu, v katerem je praviloma nakopičenost različnih vrst kapitalov najgostejša, pa je za omenjeno naselje značilna odsotnost tako ekonomskega, družbenega kot simbolnega kapitala. Kot smo pokazali, tak položaj vpliva na utrjevanje stereotipov o Romih, samopodoba Romov, s tem pa tudi na interakcije z raziskovalkami. Koncept (skupnostnega, socialnega) kapitala sva v članku uporabili prav za ponaazoritev paradoksa infrastrukturne zapuščenosti v glavnem mestu ter usodnosti takih razmer za življenje družin in skupnosti.

Za naselje na Koželjevi velja (to izhaja tudi iz teorij o socialnem kapitalu): bolj kot so ljudje oddaljeni od pomembnih mrež ter socialno vrednih vlog in položajev, večja je njihova marginaliziranost in težavnejše je njihovo vsakdanje življenje. Stigmatizacija in izključnost negativno vplivata na duševno in fizično zdravje številnih Romov, to pa še dodatno povečuje njihovo pasivnost in nezaupanje.

Tu se lahko strinjava s teorijo Charlesa Taylorja (2007) o povezavi med priznavanjem

manjšine, v tem primeru Romov, in samopodobo oziroma identiteto. Identiteta in s tem povezan simbolni kapital se vsaj delno oblikujeta na podlagi priznavanja ali pomanjkanja priznavanja in tudi »napačnega« razumevanja z vidika drugih:

Na ta način, po zaslugi takšnega izkrivljanja lahko nekateri posamezniki ali skupine utrpijo resnično škodo, ki izvira iz dejstva, da jim soljudje ali družba, v kateri živijo, ponuja njihovo omejeno, ponižujočo ali zaničevanja vredno podobo. Nepriznavanje ali popačeno priznavanje lahko torej povzroči resne poškodbe; v njem lahko vidimo obliko zatiranja, obliko zapiranja oseb ali skupin v napačen, izkrivljen in omejen način bivanja. (Taylor 2007: 291.)

Primer naselja na Koželjevi kaže potrebo po terenskem socialnem delu in socialni politiki na ravni mesta, ki bo sposobna pretrgati začaran krog stigmatizacije, infrastrukturne zapuščenosti in socialne neenakosti. Rešitev vidiva v skupnostnem socialnem delu in stanovanjski politiki, ki bi temeljila na načelih »socialnega mešanja« in multikulturalnosti ter ne bi diskriminirala nedržavljanov. Strinjava se s Samom Černačem (2000), ki v svojem urbanističnem predlogu za naselje, sicer namenjeno Romom na Kočevskem, načrtuje tudi rekreacijske površine, parkirišča, prostor za prireditve in povezavo naselja v omrežje pešpoti, učnih poti, kolesarskih stez, tekaških prog in jahalnih poti. Če že obstajajo romska naselja, naj bodo vgrajena v širšo celoto naselja, načrtujejo naj se mešana sosodstva, javni prostori za vse, parcele za romsko populacijo pa naj omogočajo delo na domu in širitev družin (*ibid.*). Avtor tudi opozarja, da gradnja ne bi smela biti intervencijska oz. začasna, pač pa racionalna in funkcionalna ter v skladu s požarno varnostjo, objekti bi morali dosegati predpisane infrastrukturne standarde. Po vzoru omenjenega pozitivnega primera mesta Ostrave bi za sodelovanje pri gradnji lahko vključili romske družine; to bi omogočilo priučitev preprostih gradbenih del, prevzemanje odgovornosti in občutek vključenosti.

Nekateri strokovnjaki sicer pišejo, da se bodo getoizirane oblike bivanja oblikovale vedno znova. Zato je toliko pomembneje, da mestne oblasti in relevantne javne službe dejavno pristopijo k oblikovanju modelov bivanja. Kjer se pojavlja getoizacija, strokovnjaki priporočajo korake v socialni politiki:

- poiskati in definirati je treba vse plati etnične ali rasne diskriminacije in si prizadevati za odpravo diskriminacije;
- obveščati in razpravljati je treba o tekočih načrtih s prebivalci naselja, da bi tako ocenili njihove potrebe in zbudili zanimanje za sodelovanje;
- razviti je treba rešitve, ki bodo zagotovile udeležbo romske populacije (npr. pri načrtovanju selitve, pri obnovi njihovih domov);
- poiskati in sodelovati je treba s »prevajalci« med Romi in občinskimi oblastmi;
- pomagati je treba nevladnim organizacijam, da delujejo v naselju, in se povezati z društvi, v katerih so Romi dejavni;
- individualno je treba sodelovati z družinami v stiski (terensko socialno delo, socialne in pravne svetovalne službe);
- treba je omogočiti in uvesti v naselje socialne, zdravstvene in svetovalne storitve kot tudi storitve, ki pomenijo skrb za otroke. (Frištenská v Lux: 2004.)

Za naselje na Koželjevi je v tem hipu ključno predvsem to, da imajo Romi sami možnost sodelovati pri načrtovanju svoje naselitve – naj ne bo edini ukrep informiranje stanovalcev, kajti informiranje, kot opozarja Boškič (2002), pomeni tudi podcljevanje moči. Potrebni sta aktivna vključitev Romov že v sam postopek načrtovanja njihovih prihodnjih domov in natančna ocena njihovih potreb.

VIRI

- ARTHURSON, K. (2004), From Stigma to Demolition: Australian Debates about Housing and Social Exclusion. *Journal of Housing and the Built Environment*, 19 (3): 255–270.
- (2006), »A lot of people don't notice who they are, but I do!«: Stigma and mixed tenure communities. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: Theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.
- BLASIUS, J., FRIEDRICHS, J. (2007), Internal Heterogeneity of a Deprived Urban Area and Its Impact on Residents' Perception of Deviance. *Housing Studies*, 22/5: 753–780.
- BOŠKIČ, R. (2002), Krepitev moči na stanovanjskem področju: Nemoč in tveganja. V: Mandič, S., Filipovič, M. (ur.), *Stanovanjske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (21–43).
- BOURDIEU, P. (2003), *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba / *cf.
- ČERNAČ, S. (2000), *Urbanistična in arhitekturna zasnova romskega naselja v Željnah: Prispevek k socializaciji*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo (diplomska naloga).
- DELEPINE, S. (2006), *Housing of Roma in Central and Eastern Europe: Facts and Proposals*. Svet Evrope. http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/documentation/housing/HousingofRomaMay2006_en.asp (11. 10. 2009).
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FEARN, J. (ur.) (2004), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI(9–13).
- HEYLEN, K. (2006) Liveability in social housing: Three case-studies in Flanders. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: Theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.
- KOMAC, M., MEDVEŠEK, M. (ur.) (2005), *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo. Analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (zaključno poročilo).
- KOCIS, J. B. (2004), »The Housing Poor in Budapest, Hungary: Situation and Perspectives«, v: Fearn, J. (ur.), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI (67–96).
- LIN, N., COOK, K. S., BURT, R. S. (ur.) (2001), *Social capital: Theory and research*. New York: Aldine de Gruyter.
- LUX, M. (2004), »Housing the Poor in the Czech Republic: Prague, Brno and Ostrava«, v: Fearn, J.

- (ur.), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI (23–66).
- MANDIČ, S., CIRMAN, A. (ur.) (2006), *Stanovanje v Sloveniji 2005*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing (2000). Svet Evrope: MG-S-ROM (2000)3. [Http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/Sources/documents/mgsrom/Housingreport\(99\)1Macura_en.pdf](http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/Sources/documents/mgsrom/Housingreport(99)1Macura_en.pdf) (28. 2. 2010).
- OOI, G. L., PHUA K. H. (2007), Urbanization and Slum Formation. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 84, 1: i27–i34.
- Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi. Sprejel Odbor ministrov, 23. februarja 2005. [Http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10312-1.doc&url=/res/dokument/10312-1.doc&title=priporocilo_res_2005_4_odbora_ministrov_.doc](http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10312-1.doc&url=/res/dokument/10312-1.doc&title=priporocilo_res_2005_4_odbora_ministrov_.doc) (28. 2. 2010).
- SIBLEY, D. (1995), *Geographies of exclusion: Society and difference in the West*. London, New York: Routledge.
- Stanovanjski zakon (SZ-1) (2003). *Ur. l. RS*, 69/2003 (16. 7. 2003).
- Strateški prostorski načrt MOL (2008). [Https://urbanizem.ljubljana.si/index](https://urbanizem.ljubljana.si/index) (12. 10. 2008).
- TAYLOR, C. (2007), Politika priznavanja, v: Jeffs, N. (ur.) *Zbornik postkolonialnih študij*. Ljubljana: Založba Krtina.
- ZAVIRŠEK, D. (1999), Ranljivost žensk na področju stanovanj, v: Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja. Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

POGOJEVANJE PREJEMANJA DENARNE SOCIALNE POMOČI ROMOM KOT OBLIKA INSTITUCIONALNEGA RASIZMA

UVOD

Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva (2006) za obdobje 2006–2010 v primarnih ciljih, ki jih morajo nosilci tega programa uresničevati, določa tudi cilj »doseči večjo učinkovitost pri dodeljevanju denarne socialne pomoči ter izboljšati kakovost storitev in programov ter hkrati povečati njihovo ciljno usmerjenost in učinkovitost.« Med šestimi strategijami, ki naj bi omogočile doseganje tega cilja, je tudi »krepitev vključevanja uporabnikov socialnega varstva v aktivno reševanje lastnih stisk in težav ter sooblikovanje strategij za izboljšanje življenjskih možnosti«.

Predstavili bova, kako in koliko se uresničujejo cilji krovnih dokumentov na ravni posameznika, uporabnika socialnovarstvenih storitev, kateri so odločilni dejavniki, ki jih centri za socialno delo upoštevajo pri dodeljevanju denarnih socialnih pomoči romski

etnični skupini, in kaj to pomeni v sistemu pomoči¹ na mikro ravni.

Večina odraslih Romov, s katerimi delava kot prostovoljki v enem od slovenskih krajev, v katerem živi večja romska skupnost, prejema denarno socialno pomoč (polnoletnih je 113 ljudi), nekateri pa prejemajo tudi druge socialne transferje (npr. nadomestilo za invalidnost). Pogosto se zgodi, da so njihove vloge za denarno socialno pomoč zavržene oziroma jim vsoto zmanjšajo zgolj na podlagi domnev centra za socialno delo, da se Romi preživljajo z nezakonitimi dejavnostmi. Argumente za to trditev bova v analizi zavrnilnih odločb centra za socialno delo navedli pozneje. Prav tako se odraslim Romom pogojuje prejemanje denarne pomoči z obiskovanjem šole za odrasle Rome ter rednim obiskovanjem osnovne šole za njihove šoloobvezne otroke.

Za pisanje prispevka sva se odločili predvsem zato, ker sva pri svojem delu naleteli na številne kršitve človekovih pravic in diskriminacijske izjave. Najina vloga prostovoljk nama omogoča in nalaga dolžnost opozarjati na kršitve ter na pomanjkljivo napisano zakonodajo, ki kršitve omogoča. Ena od najinih vlog je torej kritična refleksija o obstoječem stanju, hkrati pa sva tudi v vlogi aktivistk, saj konkretno podpirava »žrtve« institucionalnega rasizma. Najino delo temelji na konceptu krepitve moči

¹ Na spletni strani Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve (http://www.mdds.gov.si/si/delovna_podrocja/sociala/denarna_socialna_pomoc) je upravičenost do denarne pomoči opredeljena z besedami: »Do denarne socialne pomoči so *upravičene osebe, ki nimajo dohodkov ali pa so ti pod zgornjo višino*. Če dohodkov sploh nimajo, prejmejo navedeni znesek v celoti, sicer pa v višini razlike med lastnimi dohodki in navedenimi zneski. Poleg tega cenzusa je pri presoji upravičenosti *pomembno zlasti, ali ima posameznik oziroma družina premoženje, s katerim bi se lahko preživljala*, ali je uveljavljala vse druge pravice (socialna pomoč je namreč zadnja v sistemu vseh pravic, ko so že bile izčrpane vse druge možnosti za preživetje) in ali je oseba sama aktivna pri reševanju svojega problema. Slednje je pomembno zlasti za vse, ki lahko delajo in morajo biti zato prijavljeni na Zavodu RS za zaposlovanje, se vključevati v ponujene programe aktivne politike zaposlovanja ter biti tudi sami aktivni pri iskanju zaposlitve.«

Romov (informiranje o pritožbenih postopkih, podpora pri postopku, opozarjanje pristojnih inštitucij na kršitve ipd.).

POGOJEVANJE PREJEMANJA DENARNE POMOČI KOT IZRAZ INSTITUCIONALNEGA RASIZMA

Institucionalni rasizem – škodovanje uporabnikom skozi prizmo črke zakona

Javni socialnoskrbstveni sistemi v Evropi (tudi v Sloveniji) se vse bolj krčijo, saj zahteve po cenejši delovni sili omejujejo dostopnost socialnovarstvenih storitev. V tem kontekstu postane rasizem pripomoček za to krčenje, saj ga je mogoče uporabiti za to, da se dostop do javnih socialnoskrbstvenih storitev onemogoči določenim, zlahka prepoznavnim kategorijam ljudi (Dominelli 1995: 183).

Institucionalni rasizem je rutinska praksa systemskega izključevanja na način, da so deprivilegirani državljani (v našem primeru Romi) izključeni na številnih področjih, ki jih ureja država, pri tem pa je ključni socialni nadzor nad njimi. Takšno ravnanje izhaja iz potrebe po asimiliranju – deprivilegirani državljani bodo postali polnopravni člani družbe samo, če bodo opustili svojo kulturo in tradicijo ter sprejeli kulturo in tradicijo države, v kateri živijo. Torej: *Accipe quale datur, si cupis esse satur* (če hočeš biti sit, sprejmi to, kar se ti daje). Seveda pa za nekatere skupine niti asimiliranost ne pomeni sprejetosti. Drug način, na katerega se država spoprijema z deprivilegiranimi skupinami, je integracija. To pomeni, da se drugačna kultura sicer tolerira, vendar se predpostavlja, da je dominantna kultura belcev še vedno najboljša. To pomeni tudi, naj deprivilegirane skupine ne bi spreminjale obstoječih družbenih razmerij.

Pomembno se je zavedati, da je v zvezi z deprivilegiranimi skupinami treba razumeti celovit obseg in manifestacije zatiranja. Thompson (1995: 275) je poudaril nekaj skupnih predpostavk in ovir napredku antidiskriminacijske prakse v socialnem delu. Naj letnica prispevka ne zavede – številne od teh

predpostavk in ovir so v 21. stoletju še vedno zelo aktualne in nanje bova opozorili:

- *Socialni kontekst*. Thompson navaja, da so tradicionalne oblike socialnega dela »slepe za strukturo«, se pravi, da se osredotočajo na posameznika, zanemarjajo pa širši kontekst, npr. razrednih socialnih razlik, oziroma ne upoštevajo pomembne vloge, ki jo imajo pri nastajanju uporabnikovih problemov socialni dejavniki, npr. revščina, zatiranje ipd. Tak primer je sklepanje pogodb o aktivnem reševanju socialne problematike, o katerih bova pisali.
  - *Moč*. Thompson poudarja, da se s poudarjanjem posameznika pogosto spregleda razmerje moči oziroma to, da imajo izvajalci socialnega skrbstva že sami po sebi položaj moči, se pravi, da v govorici profesionalizma problematika moči pogosto ostane prikrita.
  - *Zatiranje*. Thompson upošteva, da imajo socialni delavci moč in s tem tudi potencial za zatiranje uporabnikov, torej za zlorabo moči. Moč lahko uporabijo za spopadanje z rasizmom ali pa pripomorejo k zatiranju. Ta konkretna moč se kaže v diskrecijski pravici socialne delavke, ki ta mehanizem lahko uporabi za povečanje moči svojih uporabnikov ali pa za poglobljanje izključevanja.
- Najpogostejše strategije delovanja socialnih delavcev, na katere sva naleteli tudi pri svojem delu z Romi in ovirajo antidiskriminacijo, so (Dominelli 1995, Thompson 1995):
- *Spregledovanje*. Socialni delavci pogosto rečejo, da v njihovi organizaciji ni rasizma. To izhaja iz predpostavke, da je vsak rasizem odkrit in osebni. Pri tem pa zanemarjajo potrebe deprivilegiranih državljanov kot deprivilegiranih državljanov in jim ni mar, da njihova praksa ne omogoča storitev v skladu s potrebnimi teh uporabnikov.
  - *Zanikanje*. Protagonisti mislijo, da v njihovem osebnem vedenju ni rasizma, hkrati pa sprejemajo, da obstaja pri drugih ljudeh. Problem takega pristopa se pokaže predvsem, ko socialna delavka živi in deluje v izrazito odklonilni družbi do npr. Romov, pri tem pa ne pomisli, da ima položaj pripadnice dominantne skupine in da gredo prošnje Romov za denarno pomoč skozi njene roke.

- *Barvna slepota.* Težava izvira iz poklicne ideologije o »enaki obravnavi«. Problem je, ker pristop socialnim delavcem omogoča, da ne upoštevajo potreb deprivilegiranih ljudi kot ljudi, ki so deprivilegirani. »Enaka obravnavi« lahko povzroči še večjo izključenost, saj ne upošteva neenakega izhodiščnega položaja uporabnikov.
- *Projekcija.* Pojavi se, ko so vzroki za zatiranje pripisani drugim, npr.: »Romi izkoriščajo državo, saj jim ta izplačuje velike vsote denarnih pomoči na račun drugih, poštenih državljanov (Slovencev), ki si z lastnim delom služijo za preživljanje«. Tako je problem individualiziran, osrednja vloga moči pa zanemarjena.

Pri najinem delu, ki zajema tako zagovorniško vlogo kot vlogo posrednikov med institucijami in Romi, sva se srečali z izrazito univerzalistično prakso strokovnih delavcev, ki temelji na predpostavki, da t. i. pozitivna diskriminacija izzove in povečuje predsodke pri večinskem prebivalstvu in bojzani socialnih služb pred očitki lokalne javnosti o podeljevanju posebnih privilegijev določenim skupinam. To Zaviršek (2000) imenuje hierarhični obrat. Druga plat univerzalistične prakse je legalistična naravnost. Osnovno vodilo strokovnih delavcev pri delu z Romi je pravna podlaga, ki določa, kako naj v posameznih primerih ravnajo. Temu po hierarhični lestvici smernic za reševanje problema sledi vprašanje, kaj pravi stroka, in šele na koncu lestvice je vprašanje, kaj želi in potrebuje uporabnik.

Tipske odločbe centrov za socialno delo

Odločbe centra za socialno delo so tipske, se pravi, da vse vsebujejo osnovne podatke o uporabniku, odločitev o upravičenosti do pomoči, obrazložitev in pravni pouk. Vsaka odločba vsebuje tudi podatke o uporabnikovem premoženjskem stanju (lastništvo vozil, katastrski dohodki, evidence geodetske uprave ipd.).

Večina uporabnikov prejema denarno socialno pomoč tudi za družinske člane. To pomeni, da negativno rešena vloga vpliva na celotno družino, ne samo na prosilca. Tako lahko ena

odločba o zmanjšanju denarne socialne pomoči vpliva tudi na sedem ljudi, odvisno od števila družinskih članov. Tipske odločbe imajo z računalniškim programom določeno obliko, se pravi, da onemogočajo upoštevanje individualnih okoliščin uporabnika. Strokovna delavka pri pisanju odločbe pregleda relevantne uradne evidence, do katerih ima dostop, in na podlagi podatkov iz evidenc izda odločbo. To pomeni, da lahko npr. tovorni avto, pa čeprav dovolj star, da se ne upošteva kot premoženje, na podlagi diskrecijske pravice socialne delavke pomeni sredstvo, ki omogoča preživetje (zbiranje odpadnih kovin), in hkrati podlago za ukinitvev ali zmanjšanje denarne pomoči. Ironija celotne situacije je v tem, da številnim Romom zmanjšujejo denarno pomoč prav zaradi tega, čeprav jim Zakon o varstvu okolja (oz. Uredba o ravnanju z odpadki) prepoveduje zbiranje odpadnih kovin, ker ne izpolnjujejo zakonskih pogojev za to delo. Vse skupaj precej spominja na Hellerjev *Kavelj 22*.

Strinjava se, da so strokovni delavci vsekakor zavezani spoštovati zakone, vendar omenjeni primer kaže na določene hude pomanjkljivosti obstoječega sistema, ki uporabnikom ne povečujejo kakovosti življenja, temveč jim, nasprotno, življenje samo otežujejo. Sklep socialne delavke, ki izhaja iz predpostavke o nezakonitem ravnanju uporabnika, je sicer legalen, nikakor pa ne legitimen.

Pogojevanje prejetanja denarne socialne pomoči oz. pogodba o aktivnem reševanju socialne problematike

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (MDDSZ) je januarja 2009 vsem centrom za socialno delo poslalo okrožnico, ki jim nalaga, da na osnovi 32. čl. Zakona o socialnem varstvu (2007) s skupinami prejemnikov denarne socialne pomoči, ki imajo šoloobvezne otroke, sklenejo pogodbo o aktivnem reševanju socialne problematike, čeprav sam zakon k temu centrov ne zavezuje.

V direktivi je zapisano, da center za socialno delo lahko določi obveznost rednega obiskovanja

pouka šoloobveznih otrok kot pogoj, ki vpliva na redno prejetanje denarne socialne pomoči. V kraju, kjer delava z Romi, vse romske družine prejemajo denarno socialno pomoč.

Zakon o socialnem varstvu (2007) v 3. členu določa, da pravice iz socialnega varstva po tem zakonu obsegajo storitve in ukrepe, namenjene preprečevanju in odpravljanju socialnih stisk in težav posameznikov, družin in skupin prebivalstva ter denarno socialno pomoč, namenjeno tistim posameznikom, ki si sami materialne varnosti ne morejo zagotoviti zaradi okoliščin, na katere ne morejo vplivati. Denarna socialna pomoč je torej namenjena reševanju materialne ogroženosti posameznikov, ki si zaradi različnih okoliščin, na katere ne morejo vplivati, sami ne zmorejo priskrbeti dovolj prihodka, da bi se vzdrževali. Materialna ogroženost se nanaša na osnovne življenjske potrebe, npr. po hrani, obleki, stanovanju. Denarna pomoč je torej namenjena preživljanju družine, ne pa šolanju.

Sankcije za neobiskovanje šole šoloobveznih otrok ureja Zakon o osnovnih šolah (2007). Predpisuje denarne kazni v višini od 500 do 1000 evrov za starše, ki svojih otrok ne pošiljajo redno v šolo (ZOsn, 102. člen, *Ur. l. RS*, št. 102/2007). To direktivo MDDSZ postavlja v novo luč. Ker obstaja zakonodaja, ki predpisuje kazen za neobiskovanje osnovne šole, bi se bilo treba vprašati, čemu je potem okrožnica namenjena? Najnižja kazen, predvidena za nepošiljanje otrok v šolo, je enaka denarni socialni pomoči, ki jo prejema veliko romskih družin in je v večini primerov njihov edini vir prihodka.

Pri delu z Romi opažava, da se pojavljajo velike težave pri starejših otrocih (10–15 let), ki so vpisani v nižje razrede ali še nikoli niso hodili v šolo. Starejši otroci, na pragu pubertete, namreč ne morejo biti vpisani v isti razred kot precej mlajši otroci. Starejši romski otroci pa ne morejo obiskovati npr. šole za odrasle Rome, ker morajo po zakonu otroci do 15. leta redno obiskovati osnovno šolo, tako da se starši teh otrok ne izognejo kazni zaradi izostajanja njihovih otrok od pouka.

Če center za socialno delo upošteva direktivo MDDSZ, so starši tako dvojno kaznovani.

Center jim ukine ali zmanjša denarno pomoč, poleg tega pa so po Zakonu o osnovni šoli dolžni plačati visoko kazen zaradi neobiskovanja šole, to pa brez denarne pomoči težko storijo. To pomeni, da so še bolj izključeni, potisnjeni na rob, s še manj možnostmi do dostopa do zdravstvenega varstva, zaposlovanja, izobraževanja, v še slabših življenjskih razmerah. Z reševanjem tega problema bi se morala ukvarjati tako Ministrstvo za šolstvo in šport kot tudi zakonodajalec in poiskati rešitev, ki v nobenem pogledu ne bo diskriminacijska.

Druga težava, ki se pojavlja pri sklepanju pogodb o aktivnem reševanju socialne problematike, so pogodbe, ki jih center za socialno delo sklene s tistimi odraslimi Romi, ki so zavezani hoditi v šolo za odrasle Rome. Številni Romi namreč z njo niso zadovoljni. Menijo, da tam ne dobijo kakovostnega in uporabnega znanja, obstajajo pa celo primeri, da se ljudje po koncu takšne šole ne znajo niti podpisati. To sproža vprašanje o kakovosti omenjenega programa (*Zapisnik terenskega obiska*, 18. 6. 2009). Večina Romov je tudi funkcionalno nepismena, zato težje urejajo formalne zadeve v vsakdanjem življenju.

Pogodbo o aktivnem reševanju socialne problematike z odraslimi Romi podpiše tudi zavod za zaposlovanje in potem tudi preverja obiskovanje šole. Šola o neobiskovanju obvesti zavod za zaposlovanje, ta pa podatek vnese v bazo podatkov, ki je na voljo tudi centrom za socialno delo. Podatek o neobiskovanju je podlaga za zmanjšanje ali odvzem denarne socialne pomoči. Tak način pogojevanja denarne pomoči je glede na rezultate in mnenje uporabnikov (Romov) povsem neprimeren, diskriminacijski in povečuje izključenost te etnične skupine, saj ji ne omogoča alternative v pomenu pomoči pri iskanju zaposlitve.

Analiza zavrnilne odločbe

V zavrnilnih odločbah centrov, ki se najpogosteje pojavljajo pri delu z Romi, je podlaga za zmanjšanje ali ukinitvev denarne socialne pomoči domneva, da se Romi ukvarjajo z zbiranjem in prodajo odpadnega materiala in da

naj bi si tako zagotavljali sredstva ali določen delež sredstev za preživljanje. Poleg teh navedb so pogoste tudi odločbe, v katerih se denarna socialna pomoč ukine zaradi neobiskovanja šole za odrasle Rome.

V kratki analizi želiva prikazati prepad med dejanskim stanjem (na osnovi lastnih dnevniških zapisov) in obrazložitvami odločb centrov za socialno delo, ki so osnova za zavrnitev ali zmanjšanje denarne socialne pomoči.

Šestčlanska romska družina je julija 2009 na center za socialno delo vložila vlogo za denarno socialno pomoč. Oba starša sta brezposelna in edini vir prihodka, ki ga je družina do te vloge prejela, je bila denarna pomoč za otroke in otroški dodatki. Starša nista prejela denarne socialne pomoči in znesek je bil premajhen za preživetje vse družine.

Iz odločbe centra za socialno delo je vidno, da je znesek denarne socialne pomoči zmanjšan za cno odraslo osebo.

V odločbi je navedeno, da ima družina dve vozili (eno se ne upošteva) in letni katastrski dohodek v višini 1,41 evra na osebo. V obrazložitvi piše, da ima oče družine preživetje zagotovljeno na drug način, in sicer z zbiranjem in prodajo kovinskih odpadkov, ter da »ima s tem zagotovljeno 100 % celotne oskrbe«.

Družina ve, da sta zbiranje in preprodaja odpadnega materiala prepovedana. O tem smo jih obvestile prostovoljke Fakultete za socialno delo. Ena je vsem Romom sporočila, da od 22. 4. 2008 velja Uredba o ravnanju z odpadki (2008), ki je bila sprejeta na podlagi Zakona o varstvu okolja. Informacijo je dobila na inšpektoratu za okolje in prostor. Prostovoljka jih je tudi obvestila, da je za zbiranje ali predelavo odpadkov potrebna odločba resornega ministrstva o vpisu v evidenco zbiralcev odpadkov. Povedala je, da so zagrožene kazni zelo visoke, od 1200 do 4100 evrov.

V obrazložitvi odločbe je zapisano, da ima družina dve vozili, tovorno in osebno, da sta obe sicer starejši in manjše vrednosti, vendar dveh avtomobilov zagotovo ne potrebuje. Glede na navedeno denarna socialna pomoč znaša 498,72 evrov, zmanjšana za oskrbo/bivanje, ki znaša 158,76 evrov denarne pomoči, ki bi sicer

pripadla očetu družine, in zmanjšana za 0,24 evrov letnega katastrskega dohodka obeh odraslih članov družine. Družina je tako namesto 657,72 evrov prejela 498,72 evrov.

V družini je šest članov, trije od otrok so mladoletni. Družina živi v izjemno slabih bivanjskih razmerah (občina je romsko naselje, v katerem družina biva, elektrificirala šele decembra 2009). To vpliva na zdravje celotne družine. Če enega od staršev ni doma, otroka pa je treba odpeljati k zdravniku, je drugi avto nujen. Enako velja za opravljanje kateregakoli drugega opravka, ki je povezan z vsakodnevnim ritmom družine. Če družina proda avto, ki se upošteva in je ocenjen na približno 1400 evrov, jim ostane vozilo, ki je starejše od 20 let, se pravi, da vsak hip obstaja možnost, da bodo ostali brez prevoznega sredstva, saj je avto dotrajan.

V obrazložitvi je še navedeno, da je centru znano, da se oče družine ukvarja z zbiranjem in prodajo kovinskih odpadkov, in zato ocenjuje, da si s tem zagotovi sredstva najmanj za lastno preživetje. Ima tudi registrirano tovorno vozilo, se pravi, da ga uporablja za ta namen.

V odločbi za te trditve niso navedeni nobeni konkretni (pisni) dokazi, temveč je denarna socialna pomoč zmanjšana na podlagi sklepanja (diskrecijske pravice), da se oče družine preživlja na nezakonit način, ker pač družina živi v romskem naselju, v katerem so Romi občasno zbirali odpadne kovine, tega pa brez sankcij ne morejo več početi, saj okoljska inšpekcija naselja redno obiskuje. Poleg tega je tržna cena železa pet centov za kilogram, to pa pomeni, da se s tovrstnim delom nikakor ni mogoče preživljati. Tovorno vozilo pa se lahko uporablja tudi za razne druge namene (npr. prevoz drv, gradbenega materiala za popravila barak ipd.).

V obrazložitvi omenjene odločbe je tudi navedeno, da je iz katastra stavb vidno, da ima družina stanovanjsko hišo z zemljiščem in da tam ne biva. Zato je center odločil, da se družini dodeli denarna socialna pomoč, zmanjšana za drugo odraslo osebo.

Družina ima res v lasti zazidljivo zemljišče, ne drži pa, da ima tudi stanovanjsko hišo, saj

je ta šele v gradnji in nikakor ni primerna za bivanje, zato tam tudi ne biva. Ilišo gradijo, ker želijo živeti v boljših bivanjskih in življenjskih razmerah kot zdaj. V romskem naselju, v katerem bivajo zdaj, do decembra 2009 torej ni bilo elektrike, družina pa v naselju biva že deset let. To pomeni, da uporaba različnih gospodinjskih aparatov (pralni stroj, hladilnik) ni bila mogoča, to pa je močno oteževalo vsakdanja gospodinjska opravila in vzdrževanje čistoče. Prav tako naselja nimajo urejene kanalizacije niti kopalnice. To je velika težava pri vzdrževanju osebne higiene vse družine in vpliva na zdravje. Iliša pomeni boljšo prihodnost predvsem za otroke, saj so trenutne bivanjske razmere popolno zanikanje osnovnega človeškega dostojanstva.

Družina je ne glede na skromne prihodke zbrala dovolj moči in poguma za korak k izboljšanju kakovosti življenja, vendar je zaradi diskrecijske pravice socialne delavke, ki objekta v gradnji nikoli ni videla in ni upoštevala tega koraka družine kot samoaktivacijo pri reševanju svojega problema, takoj naletela na težavo. Socialna delavka je seveda zavezana upoštevati podatke iz uradnih evidenc, vendar ji prav diskrecijska pravica omogoča odločitev, ki bi pripomogla k hitrejšemu reševanju problema družine in izboljšanju kakovosti njihovih življenj. Še posebej, ker vrednost objekta v evidenci ni bila določena.

V nadaljevanju bova pozornost namenili pravni utemeljivosti diskrecijske pravice in njeni problematičnosti v smislu zlorab, ki se kažejo kot poslabšanje življenjskega standarda in poglobljanje socialne izključenosti na mikro ravni, torej na ravni posameznikov in njihovih družin.

Diskrecijska pravica oz. pravica do odločanja po prostem preudarku, ki je opredeljena v 2. odstavku 6. člena Zakona o splošnem upravnem postopku (2008), strokovnim delavcem, ki delajo na področju dodeljevanja denarnih pomoči, omogoča sklepanje, ki je temelj za izdajo pozitivne ali zavrnilne odločbe.

Zakon o splošnem upravnem postopku (2010) v 1. odstavku 214. člena določa vsebino obrazložitev odločbe, v 5. odstavku istega člena

pa zakon pristojni organ v primeru odločanja po prostem preudarku zavezuje k navajanju razlogov za svojo odločitev ter razlago obsega in namena prostega preudarka. V nobenem od zgoraj navedenih primerov zavrnilnih odločb takšni razlogi v obrazložitvi niso bili navedeni, prav tako teh razlogov ni bilo mogoče razbrati iz preostalih 7 odločb s podobno vsebino, s katerimi sva se srečali pri najinem delu.

V vseh teh primerih lahko instančni organ odpravi prvostopenjski akt in izniči prosti preudarek. Po 252. členu Zakona o splošnem upravnem postopku lahko organ druge stopnje odpravi odločbo organa prve stopnje in sam reši stvar, če ugotovi, da so se pri uporabi prostega preudarka zgodile kršitve. Prav zato je treba še enkrat poudariti dolžnost upravnega organa, da obrazloži izdano odločbo, saj je obrazložitev pomemben vir informacij, ki omogočajo odkrivanje kršitev v upravnem delovanju in s tem možnost posameznika, da se ustrezno zaščiti (Jerovšek, 1996: 1108).

Pri delovanju uprave po prostem preudarku ima zunanje okolje zelo velik pomen. Korektna in profesionalna uporaba diskrecijske pravice vpliva na boljši odnos do upravne službe in ohranja zaupanje javnosti (Peak, 2000: 243). Navedeno trditev potrjujejo tudi najine izkušnje iz prakse. Za Rome, s katerimi delava, je transparentno delo, najino prizadevanje, da bi razumeli svoje odločbe in pravna sredstva, ki so jim na voljo, pomenilo aktivacijo in začetek zavedanja o možnosti za vpliv na lastno življenje.

Podzakonski akt, ki natančneje opredeljuje merila za ugotavljanje premoženja prosilcev za denarno pomoč, je Pravilnik o ugotavljanju prihrankov in premoženja ter o vrednosti zagotovljene osnovne oskrbe v postopku za dodelitev denarne socialne pomoči (2007). Pravilnik v 1. členu opredeljuje svoj namen, med drugim tudi razloge, zaradi katerih se denarna socialna pomoč ne dodeli ali se dodeli v nižjem znesku, in način ugotavljanja teh razlogov. Ti razlogi so opredeljeni v 9. členu Pravilnika:

Šteje se, da upravičenec živi z osebami oziroma mu pri preživljanju pomagajo osebe, ki niso družinski člani po predpisih o socialnem

varstvu (v nadaljnjem besedilu: druga oseba), kadar upravičenec deli gospodinjstvo z drugo osebo ali osebam ali mu druga fizična oseba na kakršen koli brezplačen način nudi bivanje oziroma prehrano.

Šteje se, da je preživetje upravičenca zagotovljeno na drug način, kadar je upravičencu v celoti zagotovljeno preživljanje na podlagi pogodbe o dosmrtnem preživljanju ali na podlagi drugega pravnega naslova.

Pri konkretnih primerih zavrnilnih odločb Romov, ki so bile utemeljene s tem, da prosilcu druga oseba (v večini primerov starši) zagotavlja bivanje oz. hrano, je upoštevanje tega člena samo po sebi sporno in neetično. Družine prosilcev, ki naj bi svojim članom zagotavljale popolno ali delno oskrbo glede bivanja ali hrane, so vse prejemnice denarnih pomoči, pogosto tudi zmanjšanih, bodisi ker naj bi člani družine (upravičenci, navedeni v odločbi) imeli *zagotovljeno oskrbo z zbiranjem in prodajo odpadnega materiala*, bodisi ker naj bi določeni člani zavračali šolanje v šoli za odrasle Rome. Drugi odstavek 9. člena Pravilnika določa, da je preživetje upravičenca zagotovljeno na drug način na podlagi pogodbe o dosmrtnem preživljanju ali na podlagi drugega pravnega naslova. Zbiranje in prodaja odpadnega materiala, ki sta nezakonita, potemtakem pomenita pravni naslov, pa čeprav nelegalen in ugotovljen na podlagi predvidevanj, za predvidevanje pa je dovolj že to, da ima prosilec osebno vozilo, ki se niti ne upošteva kot premoženje.

Po besedah ene od odgovornih oseb domneve centra, ki izdaja takšne odločbe, temeljijo na osnovi terenskih obiskov romskih naselij. Center dosledno upošteva Zakon o socialnem varstvu (2007), pri pisanju odločbe preveri uradne evidence in na podlagi podatkov izda odločbo. Diskrecijska pravica pa je mehanizem, ki socialnemu delavcu daje moč, s katero lahko poveča moč svojega uporabnika ali pa jo zlorabi v njegovo škodo. Na odločanje vsekakor lahko vplivajo tudi predsodki in neupoštevanje položaja družbene izključenosti.

Z vidika stroke socialnega dela je neizpodbitno sporno, da socialna delavka brez konkretnih

materialnih dokazov, samo na podlagi domneve o nezakonitih dejavnostih uporabnika izda uradni dokument. Ker gre za zelo hudo obtožbo, bi morala taka odločba vsekakor vsebovati konkreten materialni dokaz, v tem primeru npr. kopijo poročila okoljevarstvene inšpekcije in kopije izdanih kazni za prekrške konkretni osebi. To bi bil neizpodbiten dokaz, da gre za nezakonito dejanje oz. pridobivanje prihodka, in šele to bi upravičilo ukinitve ali zmanjšanje denarne pomoči.

Na tem mestu ne moreva mimo Kodeksa etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998) in Kodeksa etičnih načel v socialnem varstvu (2002). Primeri, ki kažejo na etične dileme v socialnem delu, opominjajo na nujnost reflektirane prakse, ki bo čim bolj onemogočala povečevanje stisk uporabnikov zaradi strokovnih delavcev.

Prvi kodeks v 6. členu jasno opredeljuje antidiskriminacijsko ravnanje, ki socialnim delavkam in delavcem prepoveduje izključevanje, omejevanje ali zapostavljanje na podlagi rase, barve kože, spola, narodnostnega ali etničnega porekla, gmotnega in družbenega položaja, življenjskega sloga, spolne, verske ali idejne usmerjenosti, morebitne socialne označenosti, zmanjšanih duševnih oziroma telesnih sposobnosti.

Drugi kodeks pa v 17. členu vsebuje pomembno sporočilo, ki je temelj sodobnih konceptov socialnega dela:

Pomoč v socialnem varstvu temelji na medsebojnem zaupanju, ki je pomemben vir obojestranske moči. Uporabnik, ki čuti, da se delavka/delavec kot človek in kot strokovnjak resnično zavzema zanj, bo lažje zbral moč za rešitev težav.

Zaupanje je dragocenost, ki omogoča vero v mogoče, izvedljivo, rešljivo, v nujnost prizadevanja za reševanje lastnih težav in s tem prevzemanje odgovornosti za lastno življenje.

Kratka analiza zavrnilne odločbe centra za socialno delo je pokazala, da je pri dodeljevanju socialnih transferjev na prvem mestu upoštevanje obstoječe zakonodaje, podprto z diskrecijsko pravico socialne delavke, ki

dodeljuje denarno pomoč. Zakon je za vse enak in po besedah odgovorne osebe na centru za socialno delo omogoča enako izhodišče.

S to predpostavko se ne moreva strinjati, saj nekdo, ki biva v slabih bivanjskih razmerah (brez elektrike, urejene kanalizacije, dokumentacije o lastništvu zemljišča ipd.), ki je brez možnosti za zaposlitev (deloma zaradi pomanjkanja formalne izobrazbe, deloma zaradi predsodkov delodajalcev) in je funkcionalno nepismen, nima enakih možnosti politične udeležbe, nikakor ne more biti v enakem izhodiščnem položaju kot nekdo, ki je sicer prejemnik denarne socialne pomoči, a so mu osnovne dobrine, npr. elektrika, samoumevne, in ki ga na pogovoru za zaposlitev ne zavrnejo zaradi »napačnega« priimka.

Strogo legalistična praksa, brez upoštevanja položaja družbene izključenosti določene etnične skupine in brez etnične občutljivosti, ki je pri delu z Romi nujna, vodi v sistemsko izključevanje in odrinjanje na rob družbe, zato je pomembno, da socialno delo upošteva strukturo in vlogo socialnih dejavnikov pri nastajanju ali povečevanju uporabnikovih problemov. Strinja se s Špelo Urh (2005: 62), ki meni:

Delo socialnih delavk/delavcev pogosto temelji na predpostavki, da je denarna pomoč Romom zadosti, zato jim je kot uporabnikom onemogočena izbira storitve, ki jo sami prepoznajo kot najbolj potrebno in možno.

Opis vpliva zavrnilne odločbe na uporabnikovo življenje

Neposredne posledice zmanjšanja ali ukinitve denarne socialne pomoči družini ali posamezniku so slabše finančno stanje, še večja izključenost in zato večja stiska. Poslabšanje finančnega stanja vpliva na več platí uporabnikovega življenja, tudi na povečanje nezaupanja institucijam, saj se zaradi njih povečuje njegova izključenost. Pomembno je opozoriti, da gre za etnično skupino, ki je izključena kot celota, se pravi, da je morebitna pomoč, ki jo posameznik lahko črpa iz socialne mreže (socialni kapital), prav tako omejena, še posebej glede konkretne finančne pomoči.

V nadaljevanju bova opisali nekaj primerov negativnega vpliva zmanjšanja ali ukinitve denarne pomoči na uporabnikovo življenje v povezavi s slabimi izkušnjami z institucijami, s katerimi Romi največkrat pridejo v stik.

Center za socialno delo

Prav center za socialno delo zaradi različnih razlogov zmanjša ali ukine denarno pomoč. Romi ne dobijo dovolj pomoči, da bi preseгли številne psihosocialne, bivanjske in zaposlitvene ovire, z manjšimi prihodki pa se te možnosti samo še zmanjšujejo.

Štiričlanska romska družina živi na zemljišču, ki ni v občinski lasti, in zato nima pravice do vode, ki je sicer na voljo drugim romskim družinam v naselju. Očetu družine je center za socialno delo ukinitel denarno pomoč, ker je zavrnil šolanje za odrasle Rome z argumentom, da se tam ničesar ne naučijo. Z ukinitvijo denarne socialne pomoči za enega odraslega družinskega člana so se družini, ki je že tako dvojno izključena, življenjske razmere še poslabšale. Oče je nameraval kupiti cisterno, da bi bila družina preskrbljena z vodo, možnosti za nakup cisterne pa so se zaradi slabšega finančnega stanja še zmanjšale. Povedal je:

Če bi center za socialno delo pomagal glede vode, bi otroci hodili v šolo. Otroek je dobil virusni meningitis, ker se je kopal v potoku, v katerem je gnojnica. Zdaj hodimo po vodo na pokopališče. Socialna delavka je rekla, naj se otroci kopajo v potoku. (Zapisnik terenskega obiska, 9. 8. 2009.)

Socialno delo z etničnimi skupinami mora temeljiti na perspektivi moči, to pa pomeni, da socialna delavka upošteva njihove kulturne posebnosti in hkrati položaj družbene izključenosti. Socialna delavka, ki je zavezana upoštevati zakon, sicer svojo vlogo v strogo legalističnem smislu torej opravi, vendar pa se ne, kot pišeta Urh in Žnidarcc Demšar (2005: 328),

... ukvarja z vprašanji, kako jim olajšati dostop do resursov v skupnosti in zvečati socialni kapital, kako jih podpreti v procesih soddločanja na občinski lokalni ravni, kako jih podpreti pri prevzemanju cenjenih vlog v lokalni

skupnosti, kako jim pomagati pri izboljšanju bivanjskih, infrastrukturnih razmer ...

Pogosto gre za ohranjanje pasivnega statusa, ne pa za povečevanje moči Romov. Konkretno težavo smo rešile prostovoljke »od spodaj navzgor«, saj je oče družine sam definiral rešitev problema, me pa smo mu priskrbele potrebne informacije, do katerih sam ni mogel priti. Družina si je tako priskrbelo vodo tako, da ji jo pripelje komunalna služba (to informacijo smo priskrbele prostovoljke), otroci so imeli zaradi tega boljše razmere za življenje in tudi lažje so obiskovali šolo, to pa lahko posredno vpliva tudi na očeta otrok, saj bo zaradi uspehov otrok v izobraževanju morda zmogel najti smisel učenja tudi zase.

Zdravstveni dom

S 1. 1. 2009 je začela veljati novela Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki vsem prejemnikom denarne socialne pomoči poleg osnovnega zdravstvenega zavarovanja krije tudi dodatno zdravstveno zavarovanje.

Zakonca iz romskega naselja sta konec januarja 2009 prejela odločbo centra za socialno delo o zmanjšanju denarne socialne pomoči za eno odraslo osebo (nosilca vloge), ker naj bi bila lastnika tovornega vozila. Center je sklepal, da oče družine s tem vozilom zasluži za preživetje. V resnici je družina avto prodala že prej, vendar novi lastnik še ni opravil prepisa, zato je bil avto v evidenci zaveden kot njuna last.

Februarja 2009 je oče družine skupaj z ženo obiskal zdravstveni dom, s seboj je imel odločbo centra za socialno delo, da je družina prejemnik denarne pomoči, vendar je zdravstveno storitev kljub temu moral plačati – to je pomenilo tretjino celotne mesečne denarne pomoči družine. Žena je povedala, da sta se sklicevala na novelo zakona,

... vendar je sestra rekla, da je to nič ne zanima in da morava plačati. Sestra je rekla še, da naj bi novela zakona veljala samo za tiste, ki so si prej plačevali dodatno zavarovanje sami, za tiste, ki pa niso, pa to ne velja. (Zapisnik terenskega obiska, 7. 3. 2009.)

Pozneje je žena prostovoljki povedala, da je sama skušala urediti zadevo, vendar ji nihče ni znal ničesar povedati, pošiljali so jo od vrat do vrat.

Če pustimo ob strani, da zdravstvena delavka ni upoštevala obstoječe zakonodaje, čeprav je imela na voljo dober mesec dni, da se pouči o noveli, zmoti predvsem odnos, ki ga je pokazala do uporabnikov. Iz opisanega primera je možno razbrati, da gre za nereflektirane predsodke do Romov, pa čeprav je šlo za pravice, ki jim po zakonu pripadajo. Zelo pomembno je tudi, da zakoncev pri vlaganju vloge za denarno pomoč na centru za socialno delo niso opozorili na nujnost odpisa tovornega vozila. Posledica tega je bilo namreč zmanjšanje prihodka družine.

Zavedanje svojega položaja dominantne skupine nujno pomeni zavedanje o družbeni strukturi moči. To po mnenju Rommelspacher (2003: 208) vodi do spoznanja, da je posploševanje lastnega stališča močno povezano z lastnim družbenim položajem, vendar so naivni predsodki pogosto udobnejša izbira.

Eno od pomembnih življenjskih področij, na katero vpliva negativno rešena vloga za denarno pomoč, je tudi zaposlitev. Nihče od pripadnikov romske etnične skupine, s katerimi sodelujeva, ni zaposlen (niti redno, niti začasno, niti prek javnih del ali drugih pogodb). Do sprejetja Uredbe o ravnanju z odpadki (2008) se je veliko Romov preživljalo z zbiranjem in predelavo odpadnih kovin, to pa jim je zdaj tako rekoč onemogočeno. Pri svojem delu sva se srečali tudi z odločbo centra za socialno delo o zmanjšani denarni pomoči, z obrazložitvijo, da

... je centru poznano, da se vlagateljčin partner ukvarja z zbiranjem in prodajo kovinskih odpadkov in s tem pridobiva sredstva, vsekoli pa odklanja vključitev v osnovno izobraževanje, s katerim bi si lahko izboljšal možnosti za zaposlitev. (Odločba centra za socialno delo 2008.)

Navedba strokovne delavke, da bi si uporabnik z osnovnim izobraževanjem lahko izboljšal možnosti za zaposlitev, se zdi glede na to, da gre za Roma, ki živi v okolju, ki je izrazito nestrpno

do pripadnikov romske skupnosti, in glede na to, da je večina Romov na pogovoru za delo zavržena zaradi svoje etnične pripadnosti, prav bizarna.

Navedli sva tri konkretne primere vpliva zmanjšane ali ukinjene denarne pomoči na uporabnikovo življenje, seveda pa je jasno, da negativne odločbe centra za socialno delo vplivajo tudi na družinske člane vlagatelj in možnost priskrbe vsakdanjih življenjsko pomembnih dobrin, kot so drva.

Pritožbene poti

Kot navaja Leskošek (2005: 77), je

»postopek pritožbe bistveni element krepitve moči uporabnikov, ker je edino legalno (z zakonom določeno) orodje za omejevanje moči institucij«.

Vsekakor se z Vesno Leskošek strinjava, da institucija pritožbe uporabniku storitev omogoča, da pred neodvisnim organom izrazi svoje nezadovoljstvo. Toda, kaj lahko uporabnik stori v primeru svojega nezadovoljstva s tipskimi odločbami centra za socialno delo in direktivo MDDSZ glede podpisovanja pogodb o aktivnem reševanju lastne socialne problematike?

Ne smemo namreč spregledati, da je prav MDDSZ z okrožnico vsem centrom za socialno delo naložilo, da morajo z določenimi skupinami uporabnikov skleniti pogodbo o aktivnem reševanju socialne problematike kot pogoj za redno prejemanje denarne pomoči. Komu naj se v tem primeru pritoži uporabnik? Bo instanca, ki sistemsko izključuje, odločala tudi o pritožbi uporabnika?

Leskošek (2005: 77) še piše, da mora biti pritožbena pot določena tako, da se veže na neodvisnost organov in ljudi, ki pritožbo preiskujejo in o njej odločajo. Dodaja, da moramo vnaprej preprečiti konflikt interesov, ki zmanjšuje možnosti uporabnikov. V svojem prispevku navaja, da se koristi od neodvisnih pritožbenih instanc ne vežejo samo na uporabnike storitev, temveč tudi na javnost, na uslužbenke in uslužbenke, na vodstvo in javno službo.

Seveda je nujno, da so uporabniki storitev, preden se pritožijo, informirani o svojih

pravicah in dolžnostih, o standardu storitve, načinu pritožbe in fazah pritožbenega postopka, roka za odgovor in možnih izidih. Vprašati se je treba, čigava naloga je uporabnike informirati o navedenih točkah. Bo to storila strokovna delavka na centru za socialno delo, ki vestno upošteva direktivo MDDSZ in določenim uporabnikom, ki imajo težave s pismenostjo, niti ne pomaga pri pisanju vloge za denarno pomoč?

Veliko vprašanj in malo odgovorov. Očitno je, da je težava sistemska in da potrebujemo neodvisen organ, ki bi obravnaval takšne pritožbe. Vsekakor je naloga tudi strokovnih delavcev in javnih služb, da državo opozarjajo na diskriminacijske prakse, ki se jim zaradi pravne podlage včasih ne morejo izogniti, in predvsem sodelujejo pri ustvarjanju razmer, ki bodo presegle obstoječe stanje v življenjskem svetu njihovih uporabnikov, ne pa da slepo sledijo navodilom »od zgoraj«. Vrnili se bova k Vesni Leskošek (2005: 81), ki svoj prispevek sklene z besedami, da moramo »svojo moč uporabljati tako, da ne povečujemo te ranljivosti (uporabnikov), temveč narobe, da jo zmanjšujemo«.

SKLEPI

Ob koncu prispevka se lahko še enkrat ozreva na uvod, kjer sva zapisali enega od primarnih ciljev Resolucije o nacionalnem programu socialnega varstva, ki se nanaša na večjo učinkovitost pri dodeljevanju denarne socialne pomoči in izboljšanje kakovosti storitev in programov. Lahko rečeva, da primeri, ki sva jih obravnavali, ne kažejo večje učinkovitosti pri dodeljevanju denarne pomoči, temveč, nasprotno, na univerzalistično obravnavo uporabnikov, to pa vodi k poslabšanju kakovosti njihovih življenj. Prav tako soglašava, da strogo legalistična praksa v socialnem delu sicer vodi v zadovoljevanje zapovedanih norm in zakonov, vendar pa se ne sprašuje o strukturnih problemih in socialni izključenosti, ki nastaja zaradi neupoštevanja konteksta skupin, ki so definirane kot etnične skupine. To pa vzdržuje razmerje moči med večino in manjšino.

Dejstvo je, da rasizem obstaja tako na osebni kot na kulturni in institucionalni ravni. Ni dovolj, da se socialni delavci zavestno spoprimejo s svojim lastnim rasizmom, temveč morajo, kot piše Dominelli (1995: 190),

... uporabiti svojo energijo, da identificirajo probleme, ki se jih je treba lotiti; da se povežejo z upravo in v enačbo vnesejo svoje spretnosti in prizadevanje, da zagotovijo sredstva za antirasistično socialno delo; in da preoblikujejo neenakopravna družbena razmerja.

Mojca Hribar, Danijela Gutić

VIRI

- DOMINELLI, L. (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181–193.
- JEROVŠEK, T. (1996), Pravica do prostega preudarka. *Podjetje in delo*, letnik XXII, št. 5/6: 1100–1108.
- Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu, *Ur. l. RS*, št. 59/2002.
- Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998), *Socialno delo*, 37, 3–5: 387–391. [Http://www.fsd.si/dsdds/Kodeks%20etike.htm](http://www.fsd.si/dsdds/Kodeks%20etike.htm) (29. 1. 2010).
- LESKOŠEK, V. (2005), Pritožba in pritoževanje. V: Dragoš (ur.) *Krepitev moči*. Ljubljana: FSD.
- PEAK, K. J. (2000), *Policing America: Methods, issues, challenges*. 3. izdaja. Reno: University of Nevada.
- Pravilnik o ugotavljanju prihrankov in premoženja ter o vrednosti zagotovljene osnovne oskrbe v postopku za dodelitev denarne socialne pomoči, *Ur. l. RS*, 36/2007 – neuradno prečiščeno besedilo.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva, *Ur. l. RS*, št. 39/2006.
- ROMMELSPACHER, B. (2003), Socialno delo in človekove pravice. *Socialno delo*, 42, 4: 205–209.
- THOMPSON, N. (1995), V podporo antidiskriminacijski akciji. *Socialno delo*, 34, 5: 273–280.
- Uredba o ravnanju z odpadki, *Ur. l. RS*, št. 34/2008.
- URH, Š., ŽNIDAREC DEMŠAR, S. (2005), Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov. Poročilo za spremljanje nestrpnosti. *Če ne boš priden, te bomo dali Slovincem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- URH, Š. (2005), Krepitev moči romske skupnosti. V: Dragoš (ur.) *Krepitev moči*. Ljubljana: FSD.
- Zakon o splošnem upravnem postopku, *Ur. l. RS*, 8/2010 (ZUP-G).
- Zakon o osnovnih šolah, *Ur. l. RS*, št. 102/2007.
- Zakon o socialnem varstvu, *Ur. l. RS*, št. 3/2007.
- Zakon o varstvu okolja, *Ur. l. RS*, št. 41/2004.
- Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, *Ur. l. RS*, št. 76/2008.
- ZAVIRŠEK, D. (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba */cf.

SE VAM ZDI TO ZABAVNO ALI POMEMBNO?

SOVRAŽNI GOVOR
IN NESTRPNOST NA
ŠTUDENTSKEM FORUMU
FAKULTETE ZA SOCIALNO DELO

UVOD

Na spletnem forumu Fakultete za socialno delo se je 11. 3. 2009 pojavil zapis z naslovom »Se vam zdi to zabavno ali pomembno?«. Prispevek je bil namenjen razpravi o objavi bančnega izpiska Elke Strojjan (poglavarke romske družine Strojjan, ki je postala medijsko izpostavljena ob dogodkih v Ambrusu). Problematika objavljanja podatka (in z njo povezana razprava), ki je povsem zasebne narave, seveda ni bila omejena samo na študentski forum fakultete. Bila je del širšega diskurza, ki je bil Strojjanovim večinoma nenaklonjen ali pa se je trudil biti »ohjektiven«.

Vendar naš namen ni analizirati celotnega, t. i. javnega diskurza o Romih, temveč le del, ki se je »odigral« na že omenjenem forumu. Vsebina foruma se deloma opira na stereotipe, predsodke o Romih, v večini primerov gre za negativno in nereflektirano pisanje proti Romom. Res je, da je bilo o načinih poročanja o manjšinjski (tudi romski) tematiki že veliko napisanega, vendar nas je avtorje kot študente Fakultete za socialno delo zmotilo, da so se

nekateri od naših kolegov in kolegic zelo očitno nalezli prevladujočega rasističnega govora.

Zdi se nam pomembno opozoriti na določene značilnosti in problematičnost komentarjev v tem konkretnem primeru in tako spodbuditi samorefleksijo. Raven »debate« na omenjenem forumu v določenih delih zelo nazorno pokaže določene pomanjkljivosti izobraževanja za socialno delo oziroma pomanjkanje samorefleksije študentov in študentk, zato smo se odločili, da ga analiziramo. Naš poskus analize je majhen prispevek k družbeni kritičnosti, ki je sodeč po vsebinah iz omenjene »debate« zelo primanjkuje. Kot pravita Vlatka Trketic in Perry Baumgartinger (2005: 47):

Ko nekdo ne ukrepa pri diskriminacijskem dejanju, s tem potrjuje in legitimizira diskriminacijo, pa tudi svoj privilegiran status v družbi.

STEREOTIPI, PREDSDOKI, RASIZEM, SOVRAŽNI GOVOR

Vloga socialnega dela

Lena Dominelli (2008: 63) je zapisala, da je socialno delo zavezano blaginji ljudi. Ironija pa je, da socialni delavci v praksi to zavezo spodkopavajo, ko zatirajo uporabnike služb in na številne načine reproducirajo rasistične politike in prakse v službah.

Na drugem mestu avtorica (Dominelli 1998: 43) pravi, da je socialno delo

podvrženo istim družbenim silam kot drugi elementi političnega telesa, pa če te delujejo na družbeni, politični, ekonomski, kulturni ali ideološki ravni.

Tako je zato, ker

socialno delo v mejah svoje stroke podvaja enake odnose moči, ki prevladujejo drugje v družbi. Ker imajo socialni delavci vrednote, pričakovanja in tradicije večinske družbe. (*Op. cit.*: 44).

Če se torej prihodnji socialni delavci ne naučijo ozavestiti svojega diskriminacijskega pogleda na svet, ne morejo pričakovati, da ga

bodo kdaj sposobni preseči. Dominellijeva se navezuje na rasizem in njeno pisanje je primeren uvod v razmišljanje o ravni razprave na omenjenem forumu. Tudi če na njem ne bi bilo opaziti odkritega rasizma oziroma sovražnega govora, je veliko vidikov, ki ustvarjajo drugačnost, s tem pa diskreditirajo ene družbene skupine (po navadi šibkejše) proti drugim (močnejšim). Tako vedenje je resen pokazatelj nereflektiranega odnosa do etničnih skupin in je na to treba opozoriti.

MODERNI RASIZMI

V zadnjem desetletju je opaziti, da se predvsem zaradi spreminjajoče se politične in medijske kulture tradicionalni odkriti rasizem in odkriti sovražni govor umikata t. i. modernemu prikritemu rasizmu. Ta je v resnici enako naravnan kot tradicionalni, biološki rasizem, vendar je na videz prijaznejši. Značilna sodobna oblika izražanja predsodkov je: »Nič nimam proti Romom, ampak ...«. (Ule 2005: 26.)

Soydan in Williams (1998: 8) omenjata, da je v

določenih evropskih državah [...] močna negativna konotacija termina ‚rasa‘ privedla do umika tega izraza iz javnega in formalnega diskurza.

Vendar pa se ta racionalizacija v vsakdanjem govoru še vedno uporablja. Poudarjanje etničnosti samo zaradi potreb politične korektnosti lahko vodi samo v »prakso, ki se osredotoča na posebne potrebe [...], zanemarljiva pa neenakosti, povezane s temi potrebami (op. cit.: 9). Konec koncev

to sanitiziranje jezika socialnega dela lahko vodi do distanciranja stroke od odgovornosti, povezane z antirasizmom in nasprotovanjem ksenofobiji (*ibid.*).

Druga značilnost modernih rasizmov, ki se pojavlja tudi na omenjenem forumu, je očitiranje nestrpnosti tistim, ki opozarjajo na nestrpne prakse (Leskošek 2005 a). To kaže na dvojje. Prvič, na pomanjkanje znanja o teoriji in uporabi antidiskriminacijskega dela, in drugič, na nerazumevanje vloge socialnega dela, ki je

zavezano dejavnemu nasprotovanju nestrpnosti, tako v govoru kot delovanju. Način »komentiranja«, ki se pojavlja na forumu na več mestih, ustreza definiciji nestrpnosti, ki jo poda Vesna Leskošek (op. cit.: 9). Nestrpnost označi kot

ideje in prepričanja [...], ki vključujejo podreditve drugih, ali je njihov cilj preprečiti njihovo polnopravno udeležbo v družbi, kar dosežejo tako, da jih razglasijo za neustrezne, barbarske, neumne, leni, izkoriščevalce, kriminalce, nemoralne, skratka, potencialno nevarne za večinsko prebivalstvo.

Takšno početje prihodnjih socialnih delavcev je še posebej nevarno, zlasti s stališča, ki ga omenja Lena Dominelli, namreč, da so to prihodnji imetniki moči, ki bodo na svojih položajih imeli neposreden (in velik) vpliv na življenje ljudi. Tistih ljudi, ki jih s svojim diskurzom že zdaj postavljajo v položaj drugega.

Sovražni govor in rasizem temeljita na predsodkih in stereotipih. V sodobni družbi, ki jo številni označujejo za postmoderno, se predsodki in s tem tudi rasizmi izražajo drugače. Mirjana Ule pravi, da so se zgodile »kvalitativne spremembe v izražanju predsodkov« (Ule 2005: 21). To pomeni predvsem, da se nenaklonjenost do določenih družbenih skupin izraža na načine, ki so bolj posredni (in zato manj opazni, teže zaznavni in jih je teže preganjati), a zato nič manj nevarni.

Uletova našteje nekaj primerov takega ravnanja (opaziti jih je mogoče tudi na forumu); predvsem omenja izogibanje stikom, simbolni in odklonilni rasizem. Spremenjeno izražanje predsodkov prinaša tudi nove oblike rasizmov. Moderni rasizem se kaže v izogibanju, ignoriranju in poudarjanju razlik, ki niso takoj opazne (in v zanikanju ali nepriznavanju globljih, sistemskih razlogov za obstoj teh razlik). Ali z besedami omenjene avtorice: »Moderni rasisti se nočejo izdati, celo zavedati se nočejo svojega rasizma.« (Ule 2005: 23.) Po našem mnenju je prav to značilnost številnih zapisov na forumu, značilnost, ki je še posebej problematična. Kajti nezavedanje ali celo dejavno zanikanje rasizma, ki ga zaznavamo

med študenti socialnega dela na forumu, jim namreč onemogoča delovanje, ki bi rasizem presegalo, preobrazilo v kaj koristnega, recimo v družbeni aktivizem za spremembe, ki bi omogočile družbene enakosti, ki bi obstajale hkrati z raznovrstnostjo.

NEOLIBERALIZEM

Več avtoric (Dominelli 2007, Zaviršek 2007, Leskošek 2009) omenja vedno obsežnejšo neoliberalizacijo družbe na splošno in posebej na področju socialnega dela kot pomemben katalizator povečevanja nestrpnosti. Za neoliberalno miselnost je značilno, da raje uporablja argumente moči kot moč argumentov. To se posebej kaže v poudarjanju odgovornosti posameznika za svoje življenje. Neoliberalni kapitalizem je ugodno gojišče za najrazličnejše diskriminacije in izkoriščanje.

VLOGA MEDIJEV

Ne smemo pozabiti ali prezreti vloge, ki jo imajo pri oblikovanju stereotipov, predsodkov in torej diskriminacij mediji, saj so eni od odločilnih sooblikovalcev stvarnosti, a se svoje vloge velikokrat ne zavedajo ali pa se ji želijo izogniti. Verjetno je zelo težko oporekati trditvam, da so za oblikovanje vtisa o neki družbeni skupini mediji odločilnega pomena.

Z izbiro teme, virov, žanrske predstavitve in stila (mediji) vsak dan konstruirajo in reproducirajo predstavo o »nas« kot pripadnikih večinskega naroda in »njih« kot pripadnikih manjšine.« (Erjavec *et al.*, 2000: 7.)

Poleg tega se oblikovanje javne podobe določene skupine »ne kaže le v tem, kar (mediji) povedo, ampak, pomembneje, v tistem, česar ne omenjajo« (Lazarfeldt, Merton v Erjavec *et al.* 2000: 11). Rasni diskurz o Romih je značilen primer ustvarjanja drugačnosti z navzočnostjo samo določenih tematik, z odsotnostjo glasu romske skupnosti in enodimenzionalnim poročanjem. Na družbeni kontekst medijskega poročanja velikokrat pozabljamo.

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO

Poleg omenjenih »problematik«, vezanih na diskriminacijski diskurz, se nam zdi pomembno še enkrat opozoriti, da izobraževanja za etnično občutljivo socialno delo (Urh 2009) kot odločilnega dela izobraževanja za socialno delo v učnem načrtu skoraj ni. Poleg tega je premalo tudi kritičnega analiziranja in razpravljanja o medijih in njihovem podajanju vsebin. Zato medijsko poročanje nereflektirano povzema prevladujoče (vladajoče) večinske diskurze. Lorenz zagovarja (v Williams 1998: 227):

Pedagogika ali socialno delo, ki se ne sprašuje o svojih vsebinah in ciljih, v političnem pogledu, in ki se raje zanaša na navidezno »nevtralnost«, »objektivnost« svojih vsebin in norm, ne glede na njihove politične posledice, je nenehno v nevarnosti, da postane žrtev političnih iger moči.

Politične igre moči pa se velikokrat (pogosto »s pomočjo« socialnih delavcev in delavk) odigrajo na hrbtih in plečih najbolj izključenih.

SOVRAŽNI GOVOR

Pri konceptih, ki so tako izmuzljivi (npr. rasa, rasizem, sovražni govor), imajo pa realne posledice, se vedno pojavi težava z definicijami. Se pravi težava, kako postaviti meje, da definicija ne bo preširoka (in bi vključevala recimo argumentirano nestrinjanje) ali preozka (da bi bil del definicije samo odkrito izražen rasizem). Čeprav je veliko objav o svobodi govora, sovražnem govoru, rasnih diskurzih, pa avtorji z definicijami sovražnega govora (ang. *hate speech*) niso prav radodarni. Poleg tega je v Sloveniji sodna praksa, ki bi bila lahko konkretna opora, v primeru sovražnega govora skoraj nična.

Najznačilnejši primer so izjave psihiatra Janeza Ruglja, ki je ostal brez kakršnegakoli epiloga, razen če za epilog nimamo neodzivanja institucij na razpihovanje nestrpnosti.¹

¹ Društvo ŠKUC (oziroma aktivist Brane Mozetič) je psihiatra ovadilo zaradi razpihovanja nestrpnosti. Mozetič se je skliceval na vrsto njegovih izjav, v katerih ženske, homoseksualce in muslimane imenuje zarukane, neproduktivne, nagnusne.

Pestrejša je praksa Evropskega sodišča za človekove pravice, saj so se prvi primeri sovražnega govora in omejevanja pravice do svobodnega izražanja pojavili že v 60. letih. Kovačič (2001) navaja, da so v večini primerov to

posamezniki, ki so bili v državah v kazenskih postopkih obsojeni zaradi povezave z dejavnostmi nekaterih ekstremnih desničarskih organizacij, katerih programi običajno vsebujejo ponovno uvedbo totalitarnih nacističnih ali fašističnih sistemov.

Opozarja, da se pri opredeljevanju in preganjanju sovražnega govora

spopadata dva legitimna in pravno zavarovana interesa: pravica do javnega diskurza in pravica do varovanja integritete in dostojanstva posameznika in skupine. (*Op. cit.*: 184.)

Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščinah (1994) v 10. členu vsakemu posamezniku podeljuje pravico do svobodnega izražanja, hkrati pa postavlja omejitve oziroma dolžnosti pri izražanju, med drugim tudi zaradi zavarovanja ugleda in pravic drugih ljudi.

Pri naši analizi smo za izhodišče izbrali opredelitev sovražnega govora, ki je objavljena na spletnem portalu Spletno oko (www.spletno-oko.si). Gre za portal, namenjen prav prijavljanju sovražnega govora na spletu. Definicija se glasi:

Sovražni govor je izražanje mnenj in idej, ki so po svoji naravi diskriminatorne (ksenofobične, rasistične, homofobične in podobno) in uperjene proti različnim manjšinam (etničnim, narodnim, verskim, kulturnim, spolnim in podobno). Sovražni govor torej temelji na prepričanju, da so nekateri ljudje manjvredni, ker zaradi posamezne osebne okoliščine pripadajo določeni skupini.

Roman Kuhar (2009: 8) opozarja, da sovražni govor ni samo grobo nespoštljivo, žaljivo mnenje, temveč le tisti govor, ki vsebuje določen namen, ki mora biti jasno izražen.

Gre torej za govor, ki druge podpihuje k temu, da določeno skupino ali posameznika

izključujejo, marginalizirajo, fizično ali verbalno napadejo in podobno.

V središču sovražnega govora so skupine oziroma posamezniki kot del natančno določene skupine, cilji sovražnega govora pa so razčlovečenje, ponižanje, ustrahovanje in poslabšanje družbenega položaja tistih, proti katerim je usmerjen (Petković, Kogovšek 2007). Kot je bilo omenjeno, se tisti, ki so obtoženi sovražnega govora, zatekajo k interpretiranju svojih stališč kot pravice do svobode govora, to pravico pa seveda omejujejo pravice drugih.

Če bi bila pravica do svobode govora absolutna, bi posamezniki lahko posegali v pravico do osebnega dostojanstva in varnosti ter v pravico do človekove telesne in duševne celovitosti, v pravice, ki jih kršimo s sovražnim govorom, razpihovanjem sovraštva in z opravičevanjem diskriminacije. (*Op. cit.*: 23.)

Sovražni govor je prepovedan s 63. členom Ustave Republike Slovenije, ki prepoveduje spodbujanje k neenakopravnosti in nestrpnosti in ga sankcionira Kazenski zakonik Republike Slovenije (1994), ki v 300. členu predvideva tudi zaporno kazen za taka dejanja.

Opredelitev kaznivega dejanja zburjanja rasnega, narodnostnega in verskega sovraštva je v slovenski zakonodaji med redkimi, ki so sorodne opredelitvi sovražnega govora. (*Op. cit.*: 39)

Vesna Leskošek (2005 b: 81) opozori na to, da jezik ni samo sredstvo reproduciranja, ampak tudi ustvarjanja (ali soustvarjanja) družbene stvarnosti. Opozori torej na družbeno odgovornost, ki nas zavezuje k uporabi vključujočega jezika. Kot sama najbolje pove:

Besede, katerih namen je poniževati, razčlovečiti, odvzeti dostojanstvo, postaviti v podrejen položaj [...], vplivajo na to, kakšen položaj bodo ti ljudje imeli v družbi.

Če torej prihodnji socialni delavci uporabljajo diskurz, ki izključuje, je to problematika, ki je širša od samo neodgovornega ravnanja na osebni ravni študentov. Namreč, ko se bodo ti ljudje zaposlili kot socialni delavci, bodo

s tako vrednostno usmerjenim mišljenjem in ravnanjem pripomogli k neučinkoviti socialni podpori posameznikom in družbenim skupinam. Poleg tega je sovražni govor orodje (ali orožje) zatiranja, uporaba katerega je za stroko socialnega dela skrajno neprimerna.

KVALITATIVNA ANALIZA

Diskurz na forumu kaže na nereflektirano prakso zatiranja (sovražni govor), ki pripomorejo k ohranjanju izključujočih praks do Romov. To pa je v nasprotju z etiko in poslanstvom socialnega dela. Temeljni dokument dela socialnih delavk in delavcev je Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998), ki v 6. členu določa, da mora biti socialno delo antidiskriminacijsko usmerjeno, da uporabnikov ne sme izključevati, omejevat ali zapostavljati na podlagi etničnega porekla, gmotnega in družbenega položaja, življenjskega sloga, morebitne socialne označenosti.

Poleg tega člen opozarja, da mora vsak zavrniti kakršnokoli sodelovanje v postopkih, ki niso v skladu s temi načeli. Poglavitni vidik, ki je pomemben tudi za našo analizo, pa je, da mora vsak socialni delavec opozarjati na kršitve načela zlasti svojega kolege oziroma kolegice, vodstvo ustanove, v kateri se to zgodi, po potrebi pa o tem obvesti tudi pristojno in širšo javnost.

Osmi člen socialnim delavkam in delavcem prepoveduje tudi žaljenje osebe uporabnika, njegovih stališč, vrednot ali čustvenega doživljanja. Hkrati ima vsak pravico opozarjati socialne delavke in delavce na moralne norme tega kodeksa in od njih zahtevati, da jih upoštevajo. To seveda daje moralno dolžnost tudi vsem članom oziroma članicam strokovnih organizacij s področja socialnega dela ter predstavnikom javnih in drugih socialnovarstvenih zavodov (27. člen kodeksa).

Za analizo besedila in konteksta je najprimernejša kvalitativna analiza, in sicer metoda prizemljene teorije (ang. *grounded theory*) po Glaserju in Straussu (v Mesec 1998). Gre za »teorijo iz podatkov«, saj je osnova za oblikovanje prizemljene teorije empirično gradivo – v

našem primeru pogovor na forumu Student info (2009) z dne 11. 3. 2009 z naslovom »Se vam zdi to zabavno ali pomembno?« neznanega avtorja. Pogovor je trajal do 9. 4. 2009, sodelovalo je več različnih avtorjev – nekateri kot neznani avtorji, drugi z nadimki, zato je težko natančno določiti število oseb in pripisati prispevke pravi avtorjem. Analiza je potekala po korakih: pripisovanje začetnih kod – cnote kodiranja so posamezni komentarji na omenjenem forumu; odprto kodiranje oziroma iskanje tem in podtem; izbor in definiranje relevantnih pojmov; odnosno kodiranje – pojme smo označevali kot pozitivne, negativne in nevtralne.

REZULTATI ANALIZE

Sovražni govor in diskriminacijski, rasistični diskurz

Analiza je nastala na podlagi več definicij sovražnega govora. Sovražni govor opredeljujemo kot izražanje mnenj in idej, ki so po naravi diskriminacijske, torej neutemeljeno pripisujejo negativne lastnosti posameznikom oziroma skupinam na podlagi specifičnih osebnostnih lastnosti, v našem primeru etnične pripadnosti. Posebna oblika diskriminacije, ki izhaja iz odnosa do pripadnikov etničnih manjšin, so rasizmi. Izjave, ki to ponazarjajo v pogovoru na forumu, so: »strojanka² se doma čoha po riti«; »sam kradejo, se tepejo, delajo pizdarije ob enem jih pa država plačuje zato«; »ima vsaj nekaj, če ne večina, Romov takšen način življenja že od nekdaj, mi pa imamo svojega, zato si nismo ravno kompatibilni«; »romom njihov način življenja paše in se nočjo spreminjat. nočjo delat, hočjo živet svojo kulturo«; »pri nas namreč romi še vedno živijo po gozdovih in v šotorih, ker ne marajo našega načina življenja« ipd.

Diskriminacija pomeni tudi naravnost proti različnim etničnim manjšinam. Iz izjav lahko prepoznamo predsodke do Romov (lenoba, kazniva dejanja, veliko otrok), ki so

² Vsi navedki iz foruma so avtentični, zato se v njih pojavljajo slovnične napake.

zgolj posplošena mnenja in hkrati začetek družbene kategorizacije, ki vodi v diskriminacijo. Ustvarja se binarni razločevalski govor (civilizirani Slovenci : necivilizirani Romi, socializirani Slovenci : nesocializirani Romi), v katerem gre za razločevanje med »mi« (Slovenci) in »oni« (Romi). S tem se romsko skupnost izključuje iz koncepta državljanstva in se ima Rome *a priori* za druge. V diskurzu se pojavljajo zgolj kolektivno, čeprav gre za bančni izpisek konkretne osebe Elke Strojan. Iz tega je jasno vidno posploševanje, ki ga Lena Dominelli (1995: 188) povezuje s konceptom barvne slepote.

Barvna slepota pomeni, da obravnavate ljudi, kot da so »vsi enaki«. Način, kako deluje ta pristop, temelji na asimilacionistični in integracionistični percepciji. Ljudje veljajo za homogen del večje celote.

DISKURZ ŽRTVE

Analiza pokaže tudi legitimacijo »obrambnega« delovanja večinske družbe, pri kateri ne gre za stigmatiziranje drugega, temveč za oblikovanje diskurza večinske družbe kot žrtve. Darja Zaviršek (2000) ta koncept opredeli kot hierarhični obrat. Pri tem gre za strategijo ustvarjanja konsenza o ogroženosti državljanek in državljanov. To pomeni, da dominantna večinska družba postane žrtev. Konkretno izjave, ki pričajo o tem, so npr.: »živijo na račun delavcev«; »dobijo več socialne podpore kot brezposleni socialni delavci«; »ima na računu več kot povprečen delavec v tovarni«; »se mi zdi moralno sporno sedeti doma in živeti na račun delavnih sodržavljanov«.

NESTRPNOST DO NESTRPNIH?

Tistim, ki so na forumu opozorili na nestrpnost, je bila očitana nestrpnost do nestrpnih (»žal mi je za vse tiste, vas bodoče popolne socialne delavce, ki pravite da je to fer in da obsojamo!«; »sovražni govor je tudi ta, ko praviš da se študentje obnašamo kot drhal«; »vsi k ste pisali kako sem nestrpna niste nikol

blizu Roma ne stali, kje da bi blizu njih živeli«; »sam tut ti si ns use vrgla u isti kos«).

Vendar pa v večini primerov to ni relevantno, saj nas zavezuje prej omenjeni 27. člen Kodeksa etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998), ki nam omogoča opozarjanje na upoštevanje kodeksa. Analitično gledano gre za še enega izmed obrambnih mehanizmov večinske družbe, s katerim ta opravičuje svojo nestrpnost. Na to opozorijo tudi komentatorji foruma (»nihče od vas, ki ste polni kritik ne omenja človeka z imenom in priimkom, temveč vehementno uporabljate vse šolske primere obrambnih strategij: generaliziranje, strategijo obrambnega delovanja, kriminaliziranje, ipd.«).

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO

Pojavil se je tudi diskurz o neprimernosti takšnih odzivov za študente in študentke Fakultete za socialno delo (»Sram me je, da boš nekoč delala v SD«; »Ne predstavljam si, kako lahko študenti soc.delu imajo tolikšne predsodke. Saj so se dobro zavedali, da bodo morali delati z vsemi skupinami ljudmi. Ali se niso zavedali?!«).

Na tem mestu naj poudarimo, da navzočnost osebnih rasizmov (izvirajo iz osebnih predsodkov) pri posameznikih ne smemo mešati z drugimi oblikami rasizma (npr. kulturnim rasizmom, ki izhaja iz družbeno sprejetih vrednosti in norm, ki pripisujejo nižji status deprivilegiranim državljanom in razvrednotijo vse, kar so ti prispevali družbi). Hkrati se zavedamo, da se na podlagi osebnih rasizmov oblikuje tudi institucionalni rasizem (kot tretja oblika rasizmov, ki ga opredeljujemo kot politiko in prakso izključevanja deprivilegiranih državljanov), oba pa bi morali strokovni delavci in delavke preseči pri svojem delu z uporabniki (»Vsak, ki ima namen delat v socialnem delu bi mogu vedt da mora skoz delat na seb in na svojih predosdkih, jih osvetlit in jih s časom predelat.«; »Ne predstavljam si dobrega socialnega delavca, ki ima predsodke do skupine ljudi s katerimi dela«).

Pojavil se je dvom o kakovosti izobraževanja za socialno delo oziroma o količini znanja, ki

ga študentje in študentke dobijo med izobraževanjem: »To, da so ljudje na tem faksu enako nestrpni kot vsi ostali Slovenci, to še nekako razumem, ne razumem pa, kako je možno, da se nekateri nič ne naučijo.« Gre za dve pomembni ravni: vsebino učnih načrtov Fakultete za socialno delo in predanost študiju (»se prav vprašam ali nekateri predmeti, ki so na faksu res gredo povsem mimo nas«; »Veliko manj škode dela Rom, ki se čoha po riti, kot čohajoči se socialni delavec«).

SISTEM SOCIALNE POLITIKE

Še zadnji pomembni vidik naše analize se nanaša na problematiziranje in kritiko sistema socialne politike (predvsem dodeljevanja denarnih socialnih pomoči), šolskega sistema in sistema zaposlovanja (»to v tej državi ni prav urejeno!!«; »Tukaj se je treba vprašati zakaj je tako, ali tudi sama družba s svojim sistemom ne prispeva takšnemu stanju?«; »tisti, ki se preživljajo pretežno na račun države, niso sami krivi, da je to legalno, kriva je zakonska ureditev«; »Menim pa, da bi se veliko Romov rado vključilo v dokončanje ali nadaljevanje šolanja osnovne šole ali več, vendar je včasih to tudi njim težko«; »povej mi prosim kdo bi strojano uzel v službo?«).

Z analitičnega vidika lahko opiranje na sistemske pomanjkljivosti povežemo tudi z opravičevanjem lastnih rasizmov in pripisovanjem krivde za probleme Romom samim (»Jaz ne obsojam Romov, nimam čisto nič proti njim, [...] če se želi delati, se delo VEDNO najde in nihče mi ne bo rekel, da temu ni tako. In obsojam državo in ta naš super sistem, ki to dopušča.«). Komentatorji pozabljajo na pomembna vidika socialne in družbene izključenosti. Špela Urh in Simona Žnidarec Demšar (2005: 48) sta zapisali:

Socialna izključenost je posledica nepopolnega zagotavljanja socialnih pravic državljanov in državljanek in nepopolnega sodelovanja v sistemih, ki zagotavljajo vključenost državljanov in državljanek v družbo.

Opazimo pa tudi več primerov nepoznavanja sistema oziroma zakonodaje, ki je tudi

del učnega načrta naše fakultete (»Ja laži je bit doma pa dubivat 1200 evrov kt pa delat k žvina za 350 ali 400 evrov...«).

PREDLOGI

Analiza forumskega diskurza bi bila, ne glede na ugotovitve, brezploдна, če je ne bi nadgradili s predlogi, ki bi študentom socialnega dela (zdajšnjim in prihodnjim) omogočili presejanje izključevanja in diskriminacije. Jezik je pomemben del prakse socialnega dela, zato je pomembno ugotoviti, kako preseči rasne (in drugače diskriminacijske) diskurze. Diskriminacijske prakse so v obdobjih krize izrazitejšje, vendar bi si morali socialni delavci prizadevati za to, da jih presegamo. To pa najlažje naredimo tako, da se zavedamo, kako deluje dinamika diskriminacijskih družbenih odnosov, se zavzemamo za odpravo takšnih odnosov in se povezujemo z drugimi, ki delujejo v tej smeri (Dominelli 2007: 36).

IZOBRAŽEVANJE ZA SOCIALNO DELO

Globalni standardi izobraževanja in usposabljanje v socialnem delu (2005; v nadaljevanju Globalni standardi) so dobro izhodišče za predloge, kako zastaviti izobraževanje za socialno delo, da bo bolj vključujoče. Predvsem se nam zdi pomembno poudariti »spodbujanje vključevanja marginaliziranih, socialno izključenih, razlaščenih, ranljivih in tveganju izpostavljenih skupin ljudi« (*op. cit.*: 10). Poleg tega Globalni standardi vsebujejo tudi poglavje »Standardi glede kulturne in etnične raznolikosti in vključevanja spolov«. To še posebej kaže na pomen etnično občutljivega socialnega dela za izobraževanje socialnih delavcev in delavk. Glede na dokaj dobro zastopanost etnično občutljivih tem v trenutnem kurikulumu Fakultete za socialno delo (ki pa bi lahko bila še izrazitejša), se nam zdi pomembno poudariti vseživljenjsko izobraževanje. Fakulteta bi lahko na primer večkrat na leto organizirala predavanja o strpnosti za socialne delavce, ki so že zaposleni (in to ne nujno samo za tiste,

ki delajo z etničnimi skupinami), in počastila praznike različnih kultur in veroizpovedi (z manjšimi dogodki). Poleg tega menimo, da bi se fakulteta morala dejavno zavzemati za sistemske spremembe v izobraževalnih institucijah, ki bi vodile do multikulturnega izobraževanja (Urh 2009, Zaviršek *et al.* 2007). Zavzemamo se torej za to, da bi se na področju izobraževanja za socialno delo razvil koncept etnične občutljivosti.

UPOŠTEVANJE KODEKSA ETIKE

Pomembno pa se nam zdi tudi zavedanje, da smo dolžni opozarjati naše kolege in kolegice na neetično ravnanje. K temu nas zavezuje 27. člen Kodeksa etike socialnih delavk in delavcev (1998). Zato je eden od predlogov tudi, da se ustanovi spletni portal, kamor bi strokovni delavci (in študentje in študentke) lahko anonimno prijavljali primere (domnevne) neetičnega ravnanja svojih sodelavcev oziroma nadrejenih. Naloga vseh nas je namreč, da povečujemo etnično občutljivost v naši stroki, a se ne omejimo samo na to, temveč se zavzemamo za strpnjšo, bolj vključujočo družbo (k temu nas navsezadnje zavezuje tudi Kodeks etike), tega pa ne bo mogoče doseči drugače kot tako, da se povezujemo tudi z drugimi strokami. Predvsem pa je naloga vsakega od nas, da nenehno preverja svoje znanje, se uči in prenaša svoje znanje na druge.

SKLEPI

Z lahkoto izrečena beseda ima učinek na vsakdanje življenje konkretnega človeka. Od lahkotno izrečenih besed je odvisen življenjski potek ljudi. (Leskošek 2005 b: 81.)

Misel nam sporoča, da je treba upoštevati etnično realnost in dostojanstvo naših uporabnikov tako pri strokovnem delu kot tudi v zasebnem življenju. Osebnih rasizmi in prepričanja se namreč kažejo tudi pri strokovnem delu. Naloga vseh nas je, da osebne rasizme presežemo in hkrati nanje opozarjamo. Kvalitativna analiza pogovora na forumu

nam pokaže, da nekateri uporabniki foruma tega niso dosegli; dokaz so očitno sovražne in nestrpne izjave do Romov. Eden izmed poglobitvenih namenov strokovnega socialnega dela je tudi spodbujanje spoštovanja tradicij, kultur, prepričanj in religij v različnih etničnih skupinah in družbah, če ne ogrožajo temeljnih človekovih pravic (Globalni standardi 2005). Naloga vseh socialnih delavk in delavcev je vseživljenjsko izobraževanje in razmišljanje o svojem delu. Pomembna naloga socialnega dela je tudi kritično medijsko poročanje, ki opozarja na nestrpnost oziroma etnično neobčutljive prakse.

**Anja Pirec, Tilen Recko,
Jana Bedrač, Ana Schmidt**

VIRI

- DOMINELLI, L. (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181–193.
- (1998), »Multiculturalism, anti-racism and social work in Europe«, v: Williams, C., Soydan, H., Johnson, M. R. D. (ur.) *Social Work and Minorities – European Perspectives*. London: Routledge (36–57).
- (2007), »Multi-Ethnic Europe: Diversity and the Challenges of Race, Racism, Ethnicity and Nationalism«, v: Zaviršek, D., Zorn, J., Rihter, S., Žnidarec Demšar, S. (ur.) *Ethnicity in Eastern Europe – A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (19–39).
- (2008), *Anti-racist social work*. New York: Palgrave Macmillan.
- ERJAVEC, K., BAŠIĆ-HRVATIN, S., KELEB, B. (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorški diskurz v medijih*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. *Ur. l. RS*, št. 7–41/1994.
- Globalni standardi izobraževanja in usposabljanje v socialnem delu – Predlog novega etičnega kodeksa (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo, Fakulteta za socialno delo.
- FRKETIČ, V., BAUMGARTINGER, P. B. (2005), »Strategies against Transphobia«, v: Hodžič, A., Postič, J. (ur.) *Transgressing gender: Two is not enough for gender (e)quality – the Conference collection*,

- 46–53. Zagreb: CESI – Center for Education, Counselling, and Research.
- Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo, Predlog novega etničnega kodeksa (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo in Fakulteta za socialno delo.
- Kazenski zakonik Republike Slovenije (KZ). *Ur. l. RS*, št. 63/1994 in nasl., 95/2004-UPB1.
- Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998). Ljubljana: Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije.
- KOVAČIČ, B. (2001), Pravni vidiki sovražnega govora. Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 1. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KUHAR, R. (2009), *Na križiščih diskriminacije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LESKOŠEK, V. (2005 a) »Uvod: Med nestrpnostjo in sovraštvom«, v: Leskovšek, V. (ur.) *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut (9–19).
- (2005 b), »Sovražni govor kot dejanje nasilja«, v: Leskovšek, V. (ur.) *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut (81–95).
- (2009), »Global Processes, Local Impacts«. Indosow Inaugural Conference, University of Ljubljana, Faculty of Social Work, 4.–6. september 2009.
- MESEC, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- PETKOVIČ, B., KOGOVŠEK, N. (2007), *O diskriminaciji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- SOYDAN, H., WILLIAMS, C. (1998), »Exploring concepts«, v: Williams, C., Soydan, H., Johnson, M. R. D. (ur.) *Social Work and Minorities – European Perspectives*. London: Routledge (3–19).
- Spletno oko*, Kaj je sovražni govor? [Http://www.spletno-okno.si](http://www.spletno-okno.si) (14. 1. 2010).
- Student info (2009), FSD forum, *Se vam zdi to zabavno ali pomembno?* <http://www.student-info.net/index.php/fsd/forum/ID/57278>. (14. 1. 2010)
- ULE, M. (2005), »Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta«, v: Leskovšek, V. (ur.) *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut (21–40).
- URH, Š., ŽNIDAREC DEMŠAR, S. (2005), Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov, v: *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, št. 4.
- URH, Š. (2009), *Etnično občutljivo socialno delo z Romi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- WILLIAMS, C. (1998), »Towards an emancipatory pedagogy? Social work education for a multicultural multi-ethnic Europe«, v: Williams, C., Soydan, H., Johnson, M. R. D. (ur.), *Social Work and Minorities – European Perspectives*. London: Routledge (211–230).
- ZAVIRSEK, D. (2000) *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: /**cf.*
- (2007), »Pathologized Ethnicities and Meaningful Internationalism«, v: Završsek, D., Zorn, J., Rihter, S., Žnidarec Demšar, S. (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe – A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (7–19).
- ZAVIRSEK D., ZORN, J., RIHTER, S., ŽNIDAREC DEMŠAR, S. (2007) (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe – A Challenge for Social Work Education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

USTVARJANJE STRATEGIJ ZA PREPREČEVANJE IN PRESEGANJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI ROMOV V OBČINI GROSUPLJE

UVOD

Eden od virov etnično občutljivega znanja na Fakulteti za socialno delo je projektno delo z Romi. Razvijati se je začelo v študijskem letu 2003/2004. Študenti, ki se za delo odločijo prostovoljno, lahko pridobijo etnično občutljiva znanja, pa tudi raziskovalne izkušnje na terenu in izkušnje dela v skupnosti. Gre za inovativno obliko opravljanja obvezne prakse oz. prostovoljnega dela v času študija, saj večina učenja poteka v »tradicionalnih« oblikah, kot so socialni zavodi, domovi za upokojence, centri za socialno delo, društva ipd. Zadnja leta se vse več študentk in študentov zanima za opravljanje študijskih obveznosti na bolj inovativen način, v projektnem delu, zunaj institucionalnih okvirjev, v vsakdanjem okolju uporabnikov.

POBUDA ZA PROJEKT

V okviru študijskega programa Fakultete za socialno delo je pri predmetu skupnostno socialno delo, prvotno pod mentorstvo mag. Simone Žnidarec Demšar, večletne asistentke

na Fakulteti za socialno delo, že v študijskem letu 2001/2002 skupina študentk in študentov na CSD dobila podatke, da je v skupnosti Grosuplje še posebej izpostavljena in ogrožena skupina Romov, saj je zaradi družbene izključenosti prikrajšana na več področjih vsakdanjega življenja (osnovne življenjske razmere, izključenost iz skupnosti itd.).

Skupina študentov je na podlagi te informacije svoje delo usmerila v sodelovanje z Romi in podporo njim pri uresničevanju ciljev, ki jih Romi sami definirajo kot pomembne za bolj kakovostno življenje v skupnosti. Tako so Romi že v prvi fazi projekta postali dejavni udeleženci, saj brez njihovega definiranja problemov, ovir, težav, stisk, kot jih občutijo v vsakdanjem življenju, in njihove vizije projekta sploh ne bi bilo mogoče zastaviti in izvajati. Vsebinsko podpore so definirali Romi sami, študentke in študenti Fakultete za socialno delo pa so v vlogi soizvajalcev s svojim znanjem, iznajdljivostjo in vztrajnostjo pripomogli k uresničevanju skupaj zastavljenih ciljev.

KRATKA VSEBINA PROJEKTA

Romi so ena izmed družbenih skupin, ki jih najbolj prizadene sistematično izključevanje. To se kaže v diskriminacijskih praksah pri dostopu do zaposlitve (uradna statistika v Sloveniji navaja, da je 72 % Romov brezposelnih (Urad za narodnosti 2006), raziskave v lokalnih okoljih pa kažejo tudi na 90-odstotno brezposelnost Romov), v javnih službah, na področju izobraževanja in v tem, da jim družba sistematično ohranja slabe življenjske razmere.

Grosuplje je ena od slovenskih občin, v katerih živi večje število Romov. Nacionalno poročilo *Zaščita manjšin v Sloveniji* (2001) izpostavlja občino Grosuplje kot tisto, ki najslabše skrbi za osnovne bivalne razmere Romov. V občini Grosuplje večina romskih naselij nima niti elektrike niti vode. Občina Grosuplje Romom kljub zakonskemu določilu in odločbi ustavnega sodišča onemogoča izvolitev romskega svetnika. Izkušnje Romov kažejo na njihovo izjemno prikrajšanost na ekonomski, socialni in simbolni ravni. Zato

projekt temelji predvsem na skupnostnem socialnem delu (Rothman 1972, Rapoša Tajnšek 1993), pri katerem si skupaj z Romi prizadevamo izboljšati kakovost njihovega življenja. Projekt izhaja iz paradigme vsakdanjega življenja, upošteva perspektivo moči (Dragoš 2005, Saleebey 1997 a, 1997 b) in antidiskriminacijsko perspektivo (Dominelli 1988, 1995, Dalrymple, Burke 2003). Romi so enakovredno vključeni v odločanje o svojem življenju na način, da postane moč manjšine enaka moči večine.

Projekt sledi načelu zaščite manjšin (*Zaščita manjšin v Sloveniji* 2001), se pravi, da upošteva dvoje: uveljavljanje antidiskriminatorskih ukrepov (ukrepov, ki zagotavljajo enak položaj ne glede na izvor) in podporo manjšinskim pravicam (ohranjanje kulturne raznovrstnosti, da bi se izognili prisilni asimilaciji v večinsko kulturo).

Projektno delo temelji na doseganju več ciljev, ki so pomembni tako za študente (pridobitev delovnih izkušenj na področju socialnega dela z etničnimi skupinami) kot za Rome (odpravljanje njihovih socialnih stisk).

KAJ PRIDOBIJO ŠTUDENTI?

Študentke in študenti se učijo akcijskega načrtovanja, izvedbe in evalvacije skupnostnega projekta. Pri tem upoštevajo načela, kot so: uporabniška perspektiva, možnost izbire, vpliv uporabnikov, participacija in antidiskriminacijska praksa. Prevzemajo vloge, kot so: poslušalec, raziskovalec, informator, pobudnik, animator, zagovornik, organizator. Spoznavajo metode socialnega dela:

- metodo ocenjevanja (življenjskih situacij, potreb, moči, virov),
- metode skupinskega dela (reševanje konfliktov, učenje socialnih spretnosti, asertivnosti, akcijske skupine, timsko delo),
- metode interaktivnega dela (zastopanje interesov Romov in zagovorništvo, podpora in mediacija v konfliktih v lokalni skupnosti),
- metode socialnokulturnega dela (animacija mladostnikov in otrok z namenom aktivnega preživljanja prostega časa),

- metode povečevanja družbene emancipacije (povezovanje, sodelovanje, analiza razmerij moči),
- organiziranje storitev (sosedske pomoči, prostovoljnega dela, učne pomoči),
- različne oblike terenskega uličnega dela,
- metode dokumentiranja in raziskovalnega dela (aksijsko raziskovanje, hitra ocena potreb in odgovorov, uvajanje inovacij),
- organizacijske spretnosti (metode vodenja in organiziranja sestankov, problematiziranja, organiziranja problemskih sestankov, pogajanja).

Študenti z neposredno navzočnostjo v lokalni skupnosti spoznavajo etnično realnost Romov v petih romskih naseljih v občini Grosuplje, v katerih živi približno 250 Romov. Projekt temelji na pomembnih kompetencah za etnično občutljivo učenje. Študentke in študenti imajo pri delu s posamezniki, skupinami in širšo skupnostjo priložnost za učenje:

- raziskovanja potreb Romov (še posebej žensk in otrok ter mladostnikov),
- vzpostavljanja delovnega odnosa,
- načrtovanja, sodelovanja in evalvacije določenih dejavnosti (s poudarkom na spodbujanju dejavne vloge Romov v vseh fazah dela),
- udejanjanja načel skupnostnega socialnega dela (po vseh treh metodah – socialna akcija, razvijanje skupnosti, socialno načrtovanje),
- udejanjanja načel antirasističnega socialnega dela,
- udejanjanja načel etnično občutljivega socialnega dela,
- spodbujanja širše lokalne skupnosti k etničnemu dialogu (strpnost, sprejemanje, razumevanje drugačnosti).

Projektno delo temelji na načelih etnične občutljivosti (Devore, Schlesinger 1999, Thompson 2001), ki od prostovoljk in prostovoljcev zahteva poznavanje, razumevanje, spoštovanje kulturnih razlik in tudi antidiskriminacijsko naravnost. To pomeni učenje in delovanje na več področjih:

- razumevanje lokalne zgodovine, socialnega, kulturnega, ekonomskega položaja Romov v skupnosti,
- prikaz osebnih, kulturnih in institucionalnih rasističnih praks študentom,

- razumevanje sprememb, ki so potrebne za zagotavljanje enakih možnosti Romov v skupnosti,
- spodbujanje k družbenim spremembam (v nasprotju z vzdrževanjem obstoječega stanja).

KAJ PRIDOBIJO ROMI?

Ker v vseh romskih naseljih v občini Grosuplje Romi opozarjajo na problem neurejenih bivalnih razmer (ureditev električne napeljave, vodovoda, kanalizacije) in neurejenega lastništva zemljišč, so bili cilji projekta v prvem letu usmerjeni prav v raziskovanje in zbiranje informacij o možnostih urejanja na različnih lokalnih ustanovah in v spodbujanje občine k dialogu o skupnem reševanju problema. Iz perspektive zagovorništva je bila vloga prostovoljcev predvsem v krepitvi moči Romov, spodbujanju in podpori, da se Romi organizirajo in jasno izrazijo svoje zahteve. To je sprva zahtevalo, da so študentke in študenti na občini zagovarjali interese Romov, z leti pa so študente nadomestili Romi sami in danes, ob podpori zagovornice, sami vodijo dialog z občino. To je izjemno pomembno, saj dogovori o urejanju razmer tudi na simbolni ravni zagotavljajo, da bodo lahko bivali v teh naseljih, da jih ne bodo zopet prisilno preseljevali (kot se je to v občini Grosuplje že dogajalo).

Kaj torej pridobijo Romi s sodelovanjem s Fakulteto za socialno delo in prostovoljci? Veliko:

- podpora Romom v postopkih urejanja formalnega statusa (lastništvo zemljišč) in pri urejanju bivanjskih in življenjskih razmer v romskih naseljih v občini Grosuplje,
- podpora Romom pri opozarjanju in odpravljanju diskriminacijskih praks (neenaka obravnava v institucionalnih postopkih, dolgoletno izključevanje Romov v lokalni skupnosti na več ravneh, ozaveščanje javnosti o položaju in kulturi Romov, zagovorništvo pri zavzemanju za pravico do romskega svetnika v Grosuplju),
- spodbujanje služb v lokalni skupnosti k dialogu in medinstitucionalnem sodelovanju pri izboljšanju položaja Romov,

- razvijanje skupnosti (krepitev moči posameznikov in skupnosti, usposabljanje Romov za samoorganiziranje in povezovanje),
- povezovanje Romov iz vseh petih romskih naselij (podpora pri ustanovitvi in delovanju romskega društva),
- zagotavljanje aktivnosti (oskrba z oblačili, usposabljanje v socialnih spretnostih – npr. pisanje prošenj za zaposlitev, pritožb na odločbe ipd.) glede na izražene potrebe Romov,
- pozitivno medljsko prikazovanje Romov.

V okviru projekta se je v letih delovanja razvilo več dejavnosti.

Mali svet (Tikno them) je program, ki poteka v sodelovanju s CSD Grosuplje, financer pa je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Temelji na preventivnih delavnicah, namenjenih predšolskim romskim otrokom v občini Grosuplje. Gre za nadgrajevanje spretnosti in znanj, ki so definirana v učnih programih običajnih programov vzgoje in izobraževanja za predšolske otroke: učenje črk in števil, učenje jezika, pesnic, sodelovanje v družabnih igrah, igre za razvijanje socialnih spretnosti. S temi dejavnostmi se otrokom omogoči lažji vstop in prehod v šolski sistem. Prav tako pa program zmanjšuje socialno izključenost romskih otrok in romske skupnosti ter večja vključenost Romov v lokalno okolje.

Integracijski program Korak k soncu (Korako ku kham) je program, ki ga sestavljajo dejavnosti za romske otroke v starosti od 3 do 10 let v lokalnem okolju. Gre za organiziranje obiskov ur pravljič, ogled risank, obisk grosupeljskega vrtca, udeležbo športnega dneva na osnovni šoli itd. Namen programa je povečati integracijo romskih otrok in s tem zmanjševati njihovo izključenost. Noben predšolski romski otrok iz občine Grosuplje namreč ni vključen v lokalni vrtec, zato so prikrajšani za številne dejavnosti in učenje socialnih spretnosti. Tako otroci v okviru tega programa vsaj deloma nadoknadijo zamujeno.

Promocija strpnosti je projekt, s pomočjo katerega prostovoljke oz. izvajalke učencem osnovnih šol v Grosuplju in okolici omogočajo kritično refleksijo o nestrpnosti s konstruktivnim modelom učenja, tj. modelom promovi-

ranja strpnosti. Gre za poudarjanje različnosti in enakovrednosti vseh ljudi s poudarkom na enakovrednosti romskih otrok, ki so pomemben del lokalne skupnosti. Mladi s takim načinom učenja dobijo priložnost za presejanje naučenih stereotipov in predsodkov.

Novoletno obdarovanje romskih otrok je sprva potekalo v romskih naseljih, zadnja leta pa prostovoljke skupaj z Romi organizirajo dogodek v širši lokalni skupnosti, tj. v grosupeljskem Družbenem domu. To je ena od priložnosti za povezovanje romske skupnosti, ki sicer redko zapušča svoja naselja. Romi so v prireditve dejavno vključeni (sodelovanje pri okraševanju prostora, povezovanje prireditve, skeč). Izvajalci poskušajo čim večkrat prireditve združiti z obdarovanjem neromskih otrok – tudi to spodbuja medkulturno povezovanje. Darila za romske otroke prostovoljke pridobijo s pomočjo prošelj, ki jih že novembra razpošljejo potencialnim donatorjem po Sloveniji.

Romsko društvo Romi gredo naprej (Roma džan angle) je kulturno-športno društvo, ki je nastalo zaradi pobud prostovoljcev. V društvu se Romi skupaj s prostovoljkami zavzemajo za izboljšanje svojega bivanjskega, socialnega in ekonomskega položaja, za ohranjanje in razvijanje identitete Romov, za enakopravno vključevanje Romov v javno življenje v občini, prav tako pa se postavljajo po robu pojavom etnične diskriminacije do Romov. Vsako leto ob svetovnem dnevu Romov Romi skupaj s prostovoljci v lokalni skupnosti organizirajo kulturno prireditev, promovirajo društvo in njegove dejavnosti, dejavnosti prostovoljk in Romov, ki so vanje vključeni, predvsem pa organizirajo vesel dogodek s plesno in glasbeno prireditvijo. V društvu so nekaj časa razmišljali tudi o organizaciji nogometne ekipe za Rome. Povezovanje, vključevanje v širšo lokalno skupnost se namreč lahko zgodi tudi na nogometnem igrišču. Že nogometno igrišče samo je simbolni vstop v skupnost, pojavljanje v javnosti. Romski mladostniki z obrobja tako dobijo priložnost za krepitev samozavesti in izboljševanje medsebojnih odnosov in odnosov z Neromi.

Pogajanja z občino je »projekt« prostovoljcev in predvsem Romov samih. Pri pogajanju

z občino glede urejanja infrastrukture in bivanjskih razmer v romskih naseljih sodelujejo predstavniki vseh romskih naselij skupaj s prostovoljko. Delo poteka v manjših delovnih skupinah. V njih se dogovarjajo o reševanju infrastrukturnih težav, kot jih vidijo Romi, s predstavniki občine (komunalnim inšpektorjem, županom in drugimi vidnimi predstavniki institucij). Cilj je, da Romi postanejo enakovredno vključeni v odločanje o svojem življenju. Delo je usmerjeno v pridobitev električne energije v vseh naseljih, urejanje pravnoformalnega statusa zemljišč, na katerih živijo Romi, urejanje odvoza komunalnih odpadkov, urejanje dovoznih poti do naselij in v njih, informiranje romske skupnosti o pravicah, ki Romom pripadajo po zakonodaji, ipd.

Niz filmskih večerov z debatnimi delavnicami (Muvi najt) temelji na organizaciji kakovostnega preživljanja prostega časa mladostnikov ob ogledu filmov. Ob tem prostovoljke organizirajo razprave, ki odpirajo priložnosti za preventivno delovanje na področjih, ki so za mlade aktualna (droge, spolnost, nasilje, samopodoba, šola, starši, izključenost, nesprejetost ipd.). Ker je na ogled filmov vabljeno širše občinstvo, ne zgolj romsko, je namen večerov tudi medkulturno povezovanje, spoznavanje.

Kar želim, to postanem (So peske želinu, dova tako hinju!) so delavnice za mlade. Na njih gre za predstavitev uspešnih zaposlenih Romov in njihovih poklicev. Mlade iz romskih naselij v grosupeljski občini je težko motivirati za nadaljevanje šolanja (večina ga prekine že po treh ali štirih letih nerednega obiskovanja šole). Nihče od okoli 40 mladih (med 12. in 22. letom starosti) iz romskih naselij v občini nima dokončane osnovne šole! S tem se nadaljuje večdimenzionalni in večgeneracijski krog socialne izključenosti. Namen predstavitev uspešnih posameznikov je motivirati mlade k zastavljanju konkretnih življenjskih ciljev in pridobivanju (neformalnih) znanj ter formalne izobrazbe, ki omogoča dejavno reševanje lastne socialne problematike in je ključni dejavnik pri presejanju izključenosti. Namen je spodbuditi mlade Rome, da odkrijejo svoje poklicne želje in se vrnejo v šolske klopi.

Romska ženska sekcija je dejavnost po vzoru socialne akcije, a še ni popolnoma zaživela. Rominje so pogosto dvojno diskriminirane – kot ženske in kot Rominje. Kot ženske so pogosto priklenjene za štedilnik, kot Rominje pa nevidne, neslišane. Dejavnosti naj bi jim omogočile medsebojno povezovanje ob razpravah o različnih temah (zdravje žensk, kuhanje, vzgoja otrok, nasilje) in vključevanje v širšo lokalno skupnost (ob obiskih raznih institucij).

Delo v romskih naseljih. Prostovoljci poleg vseh naštetih dejavnosti, ki potekajo zunaj romskih naselij, prihajajo v stik z Romi tudi na njihovih domovih, v romskih naseljih, torej v njihovem neposrednem življenjskem okolju. Predvsem gre za izvajanje učne podpore romskim otrokom ter pogovore in svetovanja odraslim Romom. Prostovoljci tako prihajajo v stik z neposrednimi odzivi ljudi na življenje v materialno nepreskrbljenem okolju (brez elektrike in vode, neurejeno cestišče, pomanjkanje oblačil in obutve, hrane, gospodinjskih pripomočkov, posteljnine, notranje opreme, neurejena okolica). Kljub temu prostovoljci pri svojem delu raziskujejo in zaznavajo želje odraslih in otrok ter krepijo povezovanje s širšo lokalno skupnostjo pri zadovoljevanju določenih potreb posameznikov ali družine.

V vseh letih delovanja je projektni tim pri teh dejavnostih razvil konstruktivni etnično občutljiv dialog z lokalnimi institucijami v Grosuplju, kot so CSD, občina, osnovna šola, knjižnica, zdravstveni dom.

IZKUŠNJE PROSTOVOLJCEV PRI PROJEKTNEM DELU Z ROMI

Študentke in študenti menijo, da jim projektno delo v primerjavi s tradicionalnimi oblikami prakse bolj omogoča integracijo pridobljenega teoretskega znanja in praktičnih spretnosti na področju skupnostnega in etnično občutljivega socialnega dela. Marsikdo med njimi je šele v času izobraževanja za socialno delo imel priložnost vzpostaviti spoštljiv in delovni odnos z Romi, vsi pa so imeli priložnost odkriti svoje skrite predsodke.

Na začetku dela z Romi sem imela drugačno mišljenje o njih, kot ga imam zdaj. Podzavestno sem jih krivila, češ da so si sami krivi za položaj, v katerem se nahajajo, da se otroci ne želijo izobraževati, starejši ne želijo delati, nič ne naredijo, da bi si izboljšali položaj. Danes vem, kako zelo jih družba izključuje. Sedaj vem, da za položaj, v katerem so, niso krivi sami, ampak družba, ki jim ne da možnosti normalnega vključevanja. V šoli romske otroke zmerjajo in zaradi tega je popolnoma razumljivo, da ne želijo hoditi v šolo. Številni Romi, ki so komaj dobili službo, so bili po zelo kratkem času odpuščeni, samo zato, ker so Romi. (Študentka 2. letnika, 2007.)

Sedaj mnogo bolje razumem položaj Romov, kot sem ga prej. Ko nekdo začne govoriti proti Romom, se postavim v zagovorniško pozicijo. Ljudje so pogosto prepričani, da Romi prejmejo več denarja iz sociale in da so zaradi tega privilegirani. Vendar to sploh ni res. (Študentka 3. letnika, 2007.)

Na tem področju je potrebnega še veliko dela. Branje teoretičnih tekstov je zame osebno pomenilo kot neko vodilo. Naučila sem se, da je potrebnega veliko terenskega dela, ki je edini način, da spoznamo, kaj so dejanske potrebe Romov. Terensko delo mi je prav tako omogočilo, da sem se lahko odzivala na njihove izražene potrebe in delala v partnerstvu z njimi. Ne predstavljam si takega dela, če bi sedela v pisarni. (Študentka 4. letnika, 2007.)

POVABILO

Projekt je odvisen od aktivnih prostovoljcev. Kakšno leto jih je manj (do sedaj najmanj 4), kakšno leto več (do sedaj največ leta 2009, 27, tudi z drugih fakultet). Veliko dejavnosti je že razvitih in dobro zadovoljujejo potrebe Romov. Ti namreč izražajo zadovoljstvo nad sodelovanjem z nami in si ga želijo tudi v prihodnje. Vendar je veliko potreb še nezadovoljenih, veliko tudi neraziskanih, nezaznanih. Pri tako marginalizirani skupnosti, kot je romska, pa naj bo v katerikoli občini, je veliko priložnosti za socialno delo. Res je, da sami ne moremo

spremeniti sistema, lahko pa pomembno pripomoremo k želenim spremembam in ne zgolj vzdržujemo obstoječe stanje. Zato povabilo novim prostovoljcem, študentom socialnega dela (in tudi študentom drugih fakultet), da se nam pridružite pri preseganju in preprečevanju izključenosti Romov!

Špela Urh

VIRI

- DALRYMPLE, J., BURKE, B. (2003), *Anti-oppressive practice. Social care and the law*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- DEVORE, W., SCHLESINGER, E. G. (1999), *Ethnic-sensitive social work practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- DOMINELLI, L. (1988), *Anti-racist social work: A challenge for white practitioners and educators*. Basingstoke: Macmillan Education.
- (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181-194.
- DRAGÓCS, S. (ur.) (2005), *Krepitev moči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- RAPOŠA TAJNŠEK, P. (1993), Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela v Sloveniji. *Socialno delo*, 32, 5-6: 139-151.
- ROTHMAN, J. (1972), Three models of community organization practice. V: Cox, F. M., Erlich, J. L., Rothman, J., Tropman, J. E. (ur.), *Strategies of community organization. A book of readings*. Illinois: F. E. Peacock (20-36).
- SALEEBEY, D. (1997 a), Introduction: Power in the people. V: D. Saleebey (ur.) *The strengths perspective in social work practice*. New York: Longman (3-19).
- (1997 b), The strengths approach to practice. V: D. Saleebey (ur.) *The strengths perspective in social work practice*. New York: Longman (49-57).
- THOMPSON, N. (2001), *Anti-discriminatory practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Urad za narodnosti (2006), Splošne informacije o romski etnični skupnosti v Republiki Sloveniji. [Http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/IzrednaGradivo3.pdf](http://www.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/IzrednaGradivo3.pdf)
- Zaščita manjšin v Sloveniji* (2001), Spremljanje pridruževanja EU. Budimpešta: Open Society Institute.

PROMOCIJA STRPNOSTI KOT NAČIN PRESEGANJA PREDSODKOV IN MARGINALIZACIJE

UVOD

V času študija na Fakulteti za socialno delo sem nekaj let kot prostovoljka sodelovala pri projektnem delu z Romi v občini Grosuplje. Na podlagi pripovedovanja Romov, tudi romskih otrok, in na podlagi lastnih opažanj lahko rečem, da so Romi ena izmed manjšinskih skupin, ki v vsakodnevnem življenju doživljajo diskriminacije in nestrpnost večinskega prebivalstva. Romski otroci so nam večkrat potožili, da jih sošolci ne sprejemajo, da jih zbadajo ipd. V šoli se nenehno srečujejo s stigmatizacijo in diskriminacijo tako sošolcev, pogosto pa tudi učiteljev. Neka učiteljica je romski deklici celo prečrtala odgovore, čeprav so bili pravilni. Tega kot študentka socialnega dela nisem mogla mirno sprejeti, zato se je v projektnem timu porodila ideja za izvedbo delavnic za promoviranje strpnosti med mladimi. O tem smo se pozneje v romskih naseljih prostovoljke pogovorile tudi z otroki in njihovimi starši in nad idejo so bili navdušeni.

IZHODIŠČA PROJEKTA PROMOCIJA STRPNOSTI

Živimo v času, ko so vedno bolj v ospredju družbene neenakosti. Vsak dan lahko v medijih in vsakdanjem pogovoru med ljudmi zasledimo teme o revnih in bogatih, izobraženih in neizobraženih, Romih in Neromih ipd. Leskošek (2005: 247) ugotavlja, da postaja taka delitvena miselnost podlaga za sodobne akcije, ki se kažejo npr. v izganjanju Romov iz vasi in mest na obrobje, v brezposelnosti Romov, distanciranem odnosu do drugih ipd. Poglavitne značilnosti tovrstne miselnosti so ksenofobija, rasizem in druge oblike diskriminacije.

Ko govorimo o rasizemih, ksenofobiji in drugih oblikah diskriminacije, ne moremo prezreti temeljnega izvora teh ideologij – predsodkov. To so razmeroma trdne, ukoreninjene predstave. Na prevzemanje predsodkov vplivajo imaginarne podobe o ljudeh, ki se oblikujejo v družinskem okolju, vrstniških razpravah v lokalnem in šolskem okolju, javnih diskurzih (mediji imajo zelo produktivno vlogo ustvarjanja binarnih diskurzov). Vsebina predsodkov ostaja bolj ali manj enaka, spremenili pa so se načini manifestiranja predsodkov – prej so bile manifestacije bolj odkrite, danes pa so vse bolj prikrite.

Vsebinsko opažamo pri predsodkih premik od tradicionalnih (nanašali so se na naravo, fiziologijo človeka) k modernim (osredotočajo se na družbena razmerja). Vsebina predsodkov se spreminja hkrati s spreminjanjem diskurzov in ideoloških oblik, ki po navadi vplivajo na diskriminacijo. To ponazarja že skoraj vsakdanja izjava: »Nič nimam proti Romom, ampak ...«.

Predsodke razdelimo na tradicionalne, ki se izražajo zelo neposredno (»Naj gre vsak tja, od koder je prišel«), in na sodobne, ki jih izražamo posredno. To je lahko izogibanje stikov, miselnost, da imajo določene skupine ljudi preveč pravic (»Država preveč skrbi za Rome, bolj kot pa za nekoga, ki pomoč zares potrebuje«), opravičevanje večvrednosti večinske skupine (»Slovenci smo delavni, pošteni, dobrodelni, Romi pa so leni, nepošteni ...«), tihi prezir do drugačnosti, določanje pogojev za sprejemanje (»Če bo govoril normalno [slovensko], ga bomo sprejeli«) ipd.

Temeljno področje delovanja in razvoja predsodkov je vsakdanji svet ljudi – vsakdanje interakcije z drugimi in drugačnimi (»oni«) v primerjavi z večinsko skupino (»mi«). Predsodki segajo na vsa področja družbenega življenja. Kot ugotavlja Ule (2005: 27), jih izražamo v vsakdanjem govoru, šalah, dvoumnostih, z nespoštljivim, nestrpnim, morda celo prezirljivim odnosom do drugih oz. drugačnih, tj. do pripadnikov drugih narodnosti, etničnih skupnosti, kultur, ljudi z različnimi življenjskimi slogi ipd.

Dokler gre za vsakdanje situacije, se zdi-jo predsodki nenevarni, vendar lahko hitro postanejo družbeno vezivo množic in dobijo epidemične razsežnosti. Tedaj se spremenijo v orodje agresije, opravičevanja diskriminacij, prepuščanja ogroženih skupin njihovi »lastni usodi«. Predsodki so nevarni, ker njihove žrtve pogosto ponotranjijo predstave o sebi in zato prevzemajo slabše vrednotene vloge.

Na ponotranjanje predsodkov vplivajo imaginarne, posplošene, nepreverjene podobe o ljudeh. Te se najbolj intenzivno oblikujejo v vsakdanjih okoljih – v prvih letih življenja ima družinsko okolje najmočnejši vpliv na oblikovanje predsodkov, pozneje pa na naš odnos do »drugih« vplivajo vrstniške razprave v lokalnem in šolskem okolju, velik vpliv pa imajo predvsem javni medijski diskurzi (več o tem Erjavec *et al.* 2000).

Romi niso edina skupina, ki je deležna diskriminacij. Na udaru so vsi pripadniki skupin, ki se glede na različne osebne okoliščine (kot so spolna usmerjenost, versko prepričanje itd.) razlikujejo od povprečja večinskega naroda. Če opozarjamo na nevarnost predsodkov in učimo mlade o strpnosti, delegitimiziramo predsodke in jim odvzamemo moč. To je najučinkoviteje takrat, ko ljudje predsodke še ne ponotranjijo v celoti, tj. v zgodnjem otroštvu ali mladostniškem obdobju, ko se stališča in predstave o razumevanju sveta in vloge različnih ljudi v njem še oblikujejo.

Na podlagi tega prepričanja smo v okviru projektne dela z Romi razvili »Promocijo strpnosti«. Projekt je namenjen mladim v osnovnih šolah, cilj pa je omogočanje

preseganja predsodkov o različnih družbenih skupinah. Osnovnošolcem smo želele ponuditi omogočiti kritično refleksijo o nestrpnosti, in sicer s konstruktivnim modelom učenja – modelom promoviranja strpnosti. V projektu smo poudarjale raznovrstnost, a hkrati tudi enakovrednost vseh ljudi.

Strpnost je harmonija različnosti (Leskošek 2005: 9). Omogočajo jo znanje, odprtost, komunikacija in svoboda misli, zavesti in prepričanj. Je aktivna drža, ki je posledica zavedanja pomena univerzalnih človekovih pravic ne le zase, temveč predvsem za druge. Strpnost pomeni sprejemanje tega, da so ljudje različni po videzu, načinu bivanja, govoru, vedenju, vrednotah, da pa imajo vsi pravico živeti v miru in takšni, kot želijo. Posamezniki imajo pravico biti različni in strpnost do različnosti je še posebej pomembna v času hitrih družbenih sprememb. Kulturna raznovrstnost je v Sloveniji večja kot kadarkoli prej, zato je pomembno, da preprečujemo marginalizacijo izključenih skupin.

IZVAJANJE PROJEKTA

Projekt smo prostovoljke prvič izvedle v šolskem letu 2005/06 v osnovnih šolah v Grosuplju z učenci 4. in 8. razreda. Ker so projekt dobro sprejeli tako učitelji kot učenci, smo ga nadaljevale tudi v prihodnjih šolskih letih (v 3., 4., 7. in 8. razredu), in sicer v osnovnih šolah v Grosuplju, Ivančni Gorici in Stični.

Z načrtovanimi dejavnostmi v obliki razprav, prikazovanja filmov in delavnic je bil naš temeljni cilj učencem omogočiti kritično refleksijo o nestrpnosti. V projektu smo skušale poudariti različnost in enakopravnost vseh ljudi s poudarkom na romskih otrocih, ki so pomemben del omenjenih treh lokalnih skupnosti – čeprav se včasih zdi, da jih zaradi segregiranega načina bivanja v skupnosti sploh ni. Pri izvajanju projekta smo se osredotočile na:

- učenje socialnih spretnosti za kongruentno komuniciranje, ki temelji na spoštovanju samega sebe in drugih ljudi;
- prepoznavanje in upoštevanje načela multikulturalnosti;

- delegitimiziranje in dekonstruiranje osvojenih predsodkov;
- spreminjanje diskurzov o drugačnosti;
- učenje spoštljivega odnosa do pripadnikov drugih narodnosti, etničnih skupnosti, kultur, ljudi z različnimi življenjskimi slogi;
- prepoznavanje in spoštovanje individualnih razlik;
- opozarjanje na simbolne, odklonilne rasistične prakse;
- promoviranje kulturne raznovrstnosti;
- spodbujanje odgovornosti za lastna dejanja.

Prostovoljke smo se sprva z otroki v razredu pogovarjale o tem, kaj jim pomeni drugačnost. Presenečene smo bile nad tem, da nihče od otrok ni omenil Romov. V večini razredov romski otroci niso bili navzoči, saj jih žal zelo veliko konča šolanje že v nižjih razredih osnovne šole. Same smo jih morale spomniti, da Romi živijo tudi v njihovi lokalni skupnosti in da so ena od skupin, ki so pogosto tarče predsodkov zaradi drugačnega jezika, načina življenja ipd. Presenečene smo bile, da je neka družbena skupina (v tem primeru Romi) kljub temu, da je fizično navzoča v lokalnem okolju, zaradi socialne izključenosti popolnoma nevidna.

Navadno smo si po uvodnem pogovoru v 3. in 4. razredu ogledali risanko Grdi raček, v višjih razredih pa film BČRV (osebne zgodbe ljudi, ki so se v Sloveniji srečali z nestrpnostjo). Otroke iz nižjih razredov smo po ogledu risanke napeljale na pogovor o tem, kako lahko risanko povežejo z vsakdanjim življenjem in kako bi se oni vedli do Grdega račka. Navajali so, da bi mu pomagali, da bi se z njim igrali in pogovarjali. Večkrat smo v nižjih razredih opazile, da imajo težave z sprejemanjem sošolcev, zato smo se bolj osredotočile na to, in sicer z raznimi igrami vlog in pogovori. Ob koncu so otroci dobili nalogo, naj na list papirja napišejo, kaj lahko vsak posameznik v razredu naredi, da se bodo bolje razumeli, in nekateri so imeli zelo konkretne ideje, npr.: »Ne bom več zafrkaval sošolke, ker nosi očala.« Z učenci višjih razredov pa smo po ogledu filma razpravljali o tem, kako je nanje vplival film, kakšne kršitve so prepoznali, o kakšnih občutkih so govorili ljudje, ki so jim bile pravice

kršene. S temi učenci smo potem razpravljale o predsodkih in strpnosti do drugih.

Tudi študentke smo odkrito sodelovale v razpravah. Povedale smo jim, da obiskujemo Rome na njihovih domovih v romskih naseljih, in bili so zelo presenečeni, nekateri začudeni. Pogosto so nas z zanimanjem spraševali, kako je tam, kaj počnemo ipd. Opisale smo jim okoliščine, v katerih Romi v omenjenih treh lokalnih okoljih živijo (številni brez elektrike, vode, postelj, pralnih strojev, zadostnih oblačil, igrač). S telesno govorico so nam sporočali, da so pretreseni, da kdorkoli živi v takih okoliščinah, brez dobrin, ki se večinskemu delu prebivalstva zdijo samoumevne. Vedno znova smo učence spodbujale, da so izražali predsodke, in jih dopolnjevale: »Cigani so umazani, vendar nimajo vode, da bi se lahko umili.« S podajanjem realnih informacij smo prostovoljke vplivale na to, da so učenci začeli spreminjati svoj način razmišljanja, da so bili ob koncu delavnice sposobni samostojno preoblikovati svoje stavke, ki niso izražali zgolj predsodkov, temveč tudi razumevanje okoliščin.

Vsebina in potek delavnic sta se v letih dopolnjevala in spreminjala. Tako smo eno leto uprizorili otroško gledališko predstavo z naslovom »Nikoli ne veš, kdo ti lahko postane najboljši prijatelj«. Zaigrali so jo romski otroci iz Grosuplja. Mlajši otroci so nato dobili nalogo, da pri razredni uri napišejo sporočilo o igrici, starejši pa, naj napišejo fantazijski spis z naslovom »Zbudim se in naenkrat govorim kitajski jezik«, s poudarkom na tem, s kakšnimi ovirami se srečujem, kako jih lahko sam premagam, na kaj sam ne morem vplivati, kakšno vrsto podpore pričakujem od drugih ipd. Z nekaterimi učitelji smo se dogovorili, da je bil spis pri slovenščini ali etiki tudi ocenjen.

Splošna in pričakovana ugotovitev je, da imajo vsi otroci, s katerimi smo sodelovale, predsodke o različnih marginaliziranih skupinah (o Romih, invalidih, muslimanih, homoseksualcih, temnopoltih). Predsodke izražajo spontano, v vsakdanjem govoru. Ko smo jih npr. vprašale, kaj so slišali o teh družbenih skupinah, so otroci zelo hitro začeli naštevati predsodke, ki so jih slišali od staršev, v šoli, iz okolja: »Slišal sem,

da Cigani kradejo.« »Slišala sem, da so Cigani leni.« »Slišal sem, da so Cigani umazani.« Te izjave kažejo na odkriti, tradicionalni rasizem, saj poudarjajo manjvrednost Romov v odnosu do Neromov tako, da naturalizirajo družbeno nesprejemljiva dejanja (nehigiena, lenoba, kraja), ki naj bi bila del romske narave.

V otroških stavkih je prepoznaven tudi binarni diskurz. Tak diskurz večinski skupini pripiše pozitivne lastnosti, manjšini pa negativne, tj. tiste, ki odstopajo od povprečja. Primer: »Romski otroci so butasti, mi nismo.« Učenci so redko omenjali konkretne posameznike. Posamezne lastnosti so posploševali, jih pripisali celotni družbeni skupini in tako Rome in druge skupine kategorizirali kot »druge« po načelu kolektivne krivde. To se je najbolj izrazito pokazalo v izjavi: »Vsi Cigani prosjačijo.«

Opazile pa smo občutno razliko med otroki 4. in 8. razreda. Mlajši otroci še niso zmogli razmišljati o diskriminaciji in predsodkih, zato smo se pri njih osredotočile na pogovor o drugačnosti med njimi. Osredotočile smo se na njihovo t. i. mikro raven odnosov v razredu, ki jim je bližja (fantje in dekleta, verni in neverni). Učenci 8. razreda pa so že bolj izrazito izražali binarne kategorije o različnih družbenih skupinah in so tudi lažje razumeli pojme, kot so predsodki, drugačnost, strpnost.

Tej naši ugotovitvi govorijo v prid tudi raziskave, opravljene v tujini med belopoltnimi in temnopoltnimi otroci, ki so pokazale, da se otroci prvič srečajo s svojo »rasno«/etnično pripadnostjo v obdobju treh do štirih let starosti (Ponterotto, Pedersen 1993). Do sedmega ali osmega leta starosti razvijajo prepoznavanje podobnosti skupine, ki ji pripadajo (npr. prepoznavanje skupnega jezika, videza). V tem obdobju začnejo uporabljati oznake, kot jih uporabljajo odrasli, in s tem označujejo določene skupine, ki se razlikujejo od njihove.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Projekt se je v letih izvajanja pokazal za učinkovitega, saj je povpraševanje po takih oblikah dela tudi na drugih šolah vse večje. Ko končujem poročilo, ni skupine, ki bi projekt

nadaljevala, vendar se mi zdi pomembno, da bi se projekt nadaljeval, saj opozarja na mehanizme izključevanja, predvsem na sovražni govor do marginaliziranih družbenih skupin.

Na vseh osnovnih šolah so bili učitelji in vodstvo zelo prilagodljivi, saj so nam odstopali svoje ure in nekateri so pri delavnicah tudi prisostvovali in pokazali zadovoljstvo. Želeli so si še več podobnih delavnic o tej temi. Študentke, ki smo takrat izvajale to dejavnost, smo pomislile, da bi delavnice prilagodile in izvedle tudi za osnovnošolske učitelje.

V vseh letih izvajanja projekta se je v študentski skupini oblikovala vizija, da bi se take in podobne vsebine vključile v del učnega načrta v vseh osnovnih šolah po Sloveniji. Sama zakonska prepoved diskriminacije te še ne odpravi. Predsodki, ki so podlaga za diskriminacije, so namreč zelo ukoreninjena stališča, ki jih je težko spremeniti čez noč. Eden od načinov, kako lahko pri mladih generacijah, ki so najbolj dovzetne za oblikovanje lastnih mnenj prav v predšolskem in osnovnošolskem obdobju, spodbujamo strpnost in sprejemanje drugačnosti, je omogočanje odkritih razprav o družbeni različnosti kot vrednoti. Poleg šole so starši t. i. primarni nosilci socializacije (Musek 1994), to pa pomeni, da velja družinski model za najvplivnejšega pri nastajanju predsodkov. Otroci se zanašajo na mišljenje in priznanje staršev, saj jim oni sporočajo, kakšno vedenje, odnos in vrednote so družbeno sprejemljivi. Če so starši kot pripadniki večine prepričani o večvrednosti lastne skupine, bodo zelo verjetno tudi otroci ponotranjili podoben odnos do drugačnih, tujih kultur.

Ponterotto in Pedersen (1993) sta navedla nekaj značilnosti, ki vplivajo na večjo verjetnost, da bo otrok razvil negativne predsodke do določenih posameznikov:

- odsotnost odkritega (po)govora med starši in otroki o kulturnih, »rasnih« razlikah;
- odsotnost stikov s prijatelji, vrstniki, ki so pripadniki kulturno različnih skupin;
- odsotnost spoprijemanja s stereotipnimi pripombami in dejanji, ki jih izrekajo in kažejo otroci ali pa so izrečene v njihovi navzočnosti (v medijih, drugi ljudje);

- spodbujanje vključevanja otrok v segregirane oblike šolanja, prostočasne dejavnosti (homogene oddelke) in onemogočanje stikov, ki bi kompenzirali tak način šolanja.

Tako starši kot šola lahko pripomorejo k premagovanju predsodkov. Eden od načinov je prav gotovo omogočanje odkrite razprave o različnosti, organiziranje dejavnosti, ki spodbujajo raziskovanje, sodelovanje na področju različnosti. Menim, da to ni le naloga socialnega dela, ampak celotne družbe in vsakega posameznika. Lažje si je zatiskati oči pred resnico, kot pa se dejavno vključili v premagovanje predsodkov, saj to zahteva čas, pogum in spoprijemanje z lastnim predsodki, teh pa marsikdo ne želi priznati.

Jasmina Zaman

VIRI

- ERJAVEC, K., BAŠIĆ-HRVATIN, S., KELBL, B. (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia.
- LESKOŠEK, V. (ur.) (2005), *Sovražni govor kot dejanje nasilja*. V: Leskošek (ur.) *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MUSEK, J. (1994), *Psihologija: Človek in družbeno okolje*. Ljubljana: Educy.
- PONTEROTTO, J. G., PEDERSEN, P. B. (1993), *Preventing prejudice: A guide for counselors and educators*. London: Sage.
- ULE, M. (2005), *Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta*. V: Leskošek (ur.) *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

PRISPEVEK CSD KRŠKO K PRESEGANJU INSTITUCIONALNIH RASIZMOV DO ROMOV

UVOD

Rasizem je vsakršno dejanje, ki določeni skupini kolektivno in sistematično onemogoča dostop do pravic in enakih možnosti (Dominelli 1988). Institucionalni rasizem je oblika rasizma, izhajajoča iz zakonodaje in rutinskih strokovnih praks, ki ustvarjajo strukturne družbene neenakosti (*ibid.*).

Institucionalni rasizem je značilen za javne, politične, ekonomske in socialne institucije. Lahko je odkrit, pogosteje pa je prikrit. Pogosto je lahko že samo okolje, kjer strokovni delavec deluje, rasistično. V organizacije, institucije pronica tako izgovorjeni kot tudi neizgovorjeni predsodki in s tem ustvarjajo rasistično ozračje, ki lahko negativno vpliva na delovne sposobnosti. Špela Urh (2009) v svoji raziskavi ugotavlja, da je pri delu z Romi na centrih za socialno delo po Sloveniji še vedno močno navzoča vrednostna usmerjenost socialnih delavcev. To pomeni, da predsodki o Romih močno zaznamujejo slovenski kulturni prostor in se brez refleksije prenašajo tudi v institucionalne okvirje.

Ena od prikritih oblik institucionalnega rasizma je tudi, da v javnih državnih institucijah v Sloveniji (kot so centri za socialno delo) pripadniki deprivilegiranih etničnih skupin, kot so Romi, niso zaposleni. To pomeni, da so institucije skrojene po meri večinskega prebivalstva. Posledica tega je etnično neobčutljiva praksa.

ANTIRASISTIČNA INSTITUCIONALNA DRŽA CSD KRŠKO

Velik korak pri razbijanju rasistične prakse na institucionalni ravni vidim v tem, da smo na CSD Krško leta 2008 prvič zaposlili pripadnika romske skupnosti. To nam je omogočil nacionalni program Socializacija in integracija Romov. Pogoj za izvedbo in sofinanciranje programa je bil, da od dveh predvidenih delovnih mest prek javnih del zaposlimo tudi Roma (prej tega pogoja ni bilo, čeprav program poteka že od leta 1995).

Program se izvaja od ponedeljka do petka v dopoldanskem času, 30 ur na teden, v prostorih CSD Krško in v romskih naseljih v občini Krško. V okviru programa želimo izboljšati kakovost življenja Romov in jih bolj integrirati v širšo lokalno skupnost.

V prejšnjih letih izvajanja programa so bili zaposleni izvajalci prek javnih del Neromi. Hkrati z izvajanjem programa se je razvilo sodelovanje med lokalno skupnostjo, posameznimi institucijami in društvi. Program je prepoznaven tudi med Romi, saj so ga sprejeli in pri njem začeli dejavno sodelovati. Program dopolnjuje socialnovarstvene dejavnosti centra za socialno delo.

USTVARJANJE ETNIČNO OBČUTLJIVEGA INSTITUCIONALNEGA OKOLJA

Na centru je že takoj na začetku leta 2008 med zaposlenimi završala novica, da bomo zaposlili Roma. Odzivi so bili pozitivni, s pridihom pričakovanja, koga le bomo zaposlili. Ker kot vodja programa nisem želela med Romi povzročati nejevoljnih govoric o tem, kdo je

bolj ali manj primeren za to delo, sem k izbiri za zaposlitev pozvala Urad za delo.

Urad za delo je na skupen pogovor na centru, pri katerem je sodelovala tudi naša direktorica, povabil osem Romov. Ura je bila že osem zjutraj, a od vabljenih ni prišel nihče. Kmalu po osmi je prišla delavka Društva za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, ki dela na terenu z Romi, in s seboj pripeljala Roma, ki se je zanimal za delo, čeprav ga nismo vabili. Vabljeni so bili namreč samo Romi iz največjega romskega naselja, ta pa živi v manjšem drugem naselju. Čez eno uro je prišel naslednji z opravičilom, da se mu je pokvaril akumulator, pozneje so prišli tudi drugi. Večina jih je ob predstavitvi delovnega mesta pokazala zanimanje za delo, dva pa sta povedala, da si urejata status samostojnega podjetnika. Zaposlili smo tistega, ki ga je pripeljala delavka. Ime mu je Darko Brajdič. Bil je najstarejši. Živi z ženo in eno odraslo hčerjo. Druga odrasla hči živi v drugem romskem naselju in ima že svojo družino, tretja, mladoletna hči je nameščena v zavodu za invalidno mladino, četrta pa je že od rojstva v bolnišnici za invalidne otroke.

Prišel je prvi delovni dan. Darko je ostal v službi samo nekaj minut. Ko je spet slišal, da bo njegova plača zaradi nedokončane osnovne šole slaba, cnaka denarni socialni pomoči, ki jo je prejemal do zdaj, je demonstrativno zapustil pisarno. Čez dva dni me je poklical, se opravičil in se vrnil v službo. Po dveh mesecih dela je ob prejemu nove odločbe za denarno socialno pomoč spet dal ustno odpoved in ga ni bilo 14 dni. Tudi po telefonu se mi ni oglasil. Potem me je poklical, se spet opravičil in prišel nazaj v službo. Zavod za zaposlovanje ga je kljub izbrisu iz evidence brezposelnih znova prijavil v evidenco in lahko je nadaljeval delo.

Za Darka je bila to prva izkušnja z delovnim razmerjem. Prav tako je v tem času doživel kar nekaj negativnih odzivov Romov, češ da zdaj na centru tožari druge Rome, ki služijo na črno in jim s tem zmanjšuje denarno socialno pomoč, da hoče Rome, ki imajo težave s čezmernim uživanjem alkohola, spraviti v norišnico ipd.

Zaradi tega smo postali pozornejši na to, kakšna opravila naj bi Darko opravljal, da

bi se počutil sprejetega in koristnega tako v našem kolektivu kot tudi v svoji skupnosti. Tudi jaz sem postala pozornejša do njega. Ves čas preverjam, ali in kako razume neko informacijo ali navodilo za delo. Vse sodelavke v kolektivu so ga že na začetku dobro sprejele. S svojo odločnostjo, pripravljenostjo za delo in komunikativnostjo ima danes na centru status »delovnega« človeka. Strokovne delavke si vzamemo več časa za predajo navodil, drug javni delavec mu pomaga pri vodenju poročil o delu. Z njim vsak dan spijem kavico, zraven so tudi drugi sodelavci in sodelavke. Imava dober odnos, ki temelji na spoštovanju in zaupanju.

Darko zdaj redno prihaja v službo, ne zamuja, pri delu je vesten, točen, odgovoren. Z javnim delavcem obiskujeta naselja, skrbita za prenos informacij, razdeljevanje pomoči Rdečega križa, pomaga družinam (prevozi, spremljanje pri urejanju administrativnih del, nabava kurjave), skrbi za službene avtomobile, pomaga zavetišču za žrtve nasilja, ureja prostore centra oz. opravlja lažja hišniška dela.

Leta 2009 smo začeli Darka vključevati tudi v izvajanje drugih programov na centru: pomoč pri prevozi in urejanju bivalnih razmer oz. socialnem vključevanju posebej ranljivih skupin (osebe z duševnimi težavami, zasvojeni, ostareli). Uporabniki, ki niso Romi, Darka sprejemajo zelo dobro, pohvalijo ga in mu zaupajo.

Začela sem opažati, da so tudi Romi potrebovali določen čas, da so začeli Darka sprejemati kot delavca centra, bolj ga spoštujejo in ga imajo za nekoga, ki jim stoji ob strani in jim pomaga. K sodelovanju s centrom je Darko spodbudil tudi svojo polnoletno hčer: zdaj dela kot prostovoljka v programu »Prostovoljno psihosocialno delo mladih«. V okviru programa se družijo in igra z dvema romskima deklicama, ki sta v rejništvu v neromski družini. Namen družjenja je tudi ohranjanje romskega jezika.

SKLEPNO RAZMIŠLJANJE

Lena Dominelli (1995) trdi, da je zaposlovanje pripadnikov deprivilegiranih državljanov ena izmed antirasističnih dejavnosti, ki

neposredno pripomorejo k odpravljanju institucionalnega rasizma. Opozarja, da se v praksi socialnega dela že od začetka pojavlja problem pomanjkanja strokovnih delavcev iz etničnih skupin. S tem bi lahko presegali institucionalne rasizme na strukturni ravni in ustvarili socialne službe, ki bi bile dovzetne za različne potrebe uporabnikov, ne le za potrebe večinske etnične skupine. Če je na centru za socialno delo zaposlen Rom, postane institucija bolj etnično občutljiva in razvija antirasistične prakse. Navzočnost zaposlenih pripadnikov etnične skupine se kaže ne le v manjšinskem jeziku v instituciji, temveč tudi v večji ozaveščenosti, razumevanju ter strpnem etničnem dialogu in ravnanju drugih zaposlenih do pripadnikov etničnih manjšin (Urh 2009).

Ko smo se na centru za socialno delo odločili zaposliti Roma, se je pokazalo, da je bilo treba vložiti veliko več napora in delovati veliko bolj etnično občutljivo, da smo dosegli zastavljeni cilj. Kot institucija smo Darka spodbujali, bili strpnejši. Treba je bilo vložiti veliko več truda v procesu zaposlovanja, kot tudi podpore pri izvajanju nalog, ki so mu bile dodeljene. S tem je Darko, ki nikoli v življenju ni bil zaposlen, pridobil številne socialne spretnosti, prav tako tudi njegova družina (npr. hči, ki je postala prostovoljka). Romska skupnost je pridobila sogovornika, ki govori romsko, informatorja in povezovalca med institucijo in romsko skupnostjo. Prav tako pa smo pridobili tudi drugi zaposleni na centru.

Marina Novak Rabzelj

VIRI

- DOMINELLI, L. (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181–194.
- URH, Š. (2009), Etnično občutljivo socialno delo z Romi. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).

ROMSKI OTROCI V OŠ LESKOVEC PRI KRŠKEM – PRIMERI DOBRE PRAKSE

UVOD

Izobrazba je eden izmed temeljnih pogojev za izboljšanje ekonomskih in socialnih možnosti vsakega človeka. Vendar pa je prav izobrazba ena izmed največjih težav, s katerimi se srečujejo Romi, čeprav iz nje izhajajo vse druge sestavine, pomembne za dostojno življenje in preživetje: zaposlitev, dohodek, socialna vključenost, družbena moč in ne nazadnje tudi zdravje posameznika.

Romi si želijo predvsem zakonit ali nezakonit zaslužek, ki bi bil mogoč brez vsake izobrazbe, in takšno razmišljanje prenašajo na svoje otroke. Velika večina odrasle romske populacije ne vidi neposredne povezave med rednim obiskovanjem šole ter ekonomskim in socialnim položajem. Šolanje je zanje naporno in ga pogosto doživljajo kot boleč proces, ki ne zagotavlja uspeha v življenju. Še več, šolanje je lahko v njihovih očeh celo nekoristno, ker otrokom onemogoča sodelovanje pri zagotavljanju eksistence za družino (Macura-Milovanović 2006: 32).

Pomembno vlogo na vključevanje romskih otrok v šolske procese in njihovo (ne)uspešnost

v izobraževanju ima družina. Še posebej, ker se njihova domača kultura, vedenjski vzorci, način komuniciranja in razmišljanja občutno razlikujejo od prevladujočih norm v večinskem kulturnem okolju, tudi v šoli.

ŠOLANJE ROMSKIH OTROK

Sunčica Macura-Milovanović (2006: 21) poudarja, da je neredno obiskovanje pouka eden izmed pglavitnih vzrokov za slabe izobraževalne uspehe, socialno-emoativno nepovezanost z okoljem in izpostavljenost romskih otrok predsodkom. Otrokov šolski uspeh ni odvisen samo od njegovih telesnih in duševnih zmožnosti, določajo ga tudi socialnokulturne razmere v družini, odnosi v družini in delovanje širšega življenjskega okolja. Zaradi delovanja okolja, ki jih tako ali drugače oblikuje, imajo otroci kljub enakim formalnim pogojem za izobraževanje v resnici neenake možnosti za osvajanje znanja in lastni razvoj (Tancer 2003: 93).

Za romske otroke, ki so vpisani na OŠ Leskovec pri Krškem, so značilne težave pri vključevanju v širše socialno okolje, kajti do vstopa v šolo živijo v izoliranem naselju. Prvi resnejši stik s širšim družbenim okoljem, zelo drugačnim od njihovega običajnega, doživijo ob prihodu v vrtec ali šolo. Tu se pokažejo razlike med romskimi in neromskimi otroki, povezane z značilnostmi primarne socializacije. Kažejo se predvsem v načinu komunikacije, prehranjevanja, osnovnih higienskih navadah, oblačenju, poznavanju osnovnih življenjskih pojmov in navad. To je tudi eden od vzrokov za slabši učni uspeh romskih otrok, saj morajo velik primanjkljaj iz predšolskega obdobja nadomestiti v kratkem času šolskega obdobja.

Domače okolje romskega otroka nikakor ne spodbuja za šolske dosežke; aspiracije otrok in njihovih staršev so praviloma zelo nizke (Babič Ivaniš *et al.* 2006). Prevladujejo vrednote in življenjski cilji, ki niso povezani z izobraževanjem. Vzrok za to je tudi nizka izobrazbena raven staršev. Ti jim pri šolskem delu ne morejo in ne znajo pomagati, poleg tega pa nekatere slabe lastne izkušnje s šolo dodatno destimulativno vplivajo na odnos romskih staršev do šole.

Velika ovira pri učnem uspehu romskih otrok je tudi jezik. Resman (2003: 66) poudarja, da se bo otrok, ki ne bo obvladal jezika okolja in šole, slabše odzival in vključeval v drugo okolje. Doživljal bo pogostejše nesporazume z vrstniki in jim ne bo enakovreden. Z imenovanjem stvari okrog sebe začne otrok spoznavati jezik, svet okrog sebe in vzpostavlja komunikacijo z okoljem. Romski otroci, ki obiskujejo OŠ Leskovec, do vstopa v šolo obvladajo le romski jezik. Iluzorno je pričakovati, da jih bodo starši naučili slovenski jezik, saj ga še sami slabo govorijo. In ker učitelji ne obvladajo romskega jezika, je komunikacija zelo otežena. Zato so včasih učitelji nestrpni, kajti pozabljajo, da romski otroci preprosto ne razumejo, kaj učitelji od njih pričakujejo.

Poleg komunikacijskih ovir pomeni šola za romskega otroka tudi številne psihološke ovire. Šola, ki je skrojena po meri večinskega prebivalstva (jezik, navade), je zanj namreč tuje okolje, ki mu vzbuja občutke negotovosti in strahu pred tujim, neznanim in drugačnim. To se pri otrocih pogosto kaže v agresivnem vedenju ali zaprtosti vase. Romski otrok se mora z vstopom v šolo naučiti novih pravil, vedenj, navad in komunikacije, ki velikokrat niso v skladu z vrednotami in pravili, ki veljajo v romski skupnosti.

Krek (Krek, Vogrinc 2005: 137) opozarja, da različna pričakovanja, ki jih imajo učitelji do učencev v razredu, vplivajo na učenčevo uspešnost v pričakovani smeri. Tako lahko učiteljeva pričakovanja vplivajo na učence neposredno (učitelji se v razredu drugače vedejo do učencev, od katerih veliko ali manj pričakujejo) in posredno (učiteljeva pričakovanja vplivajo na učenčevo samopodobo, na ocenjevanje lastne vrednosti in učne dosežke).

OŠ LESKOVEC PRI KRŠKEM IN VLOGA SVETOVALNIH DELAVCEV

Prvi romski otroci so začeli obiskovati OŠ Leskovec spomladi 1975. Takrat so občasno prihajali v šolo le posamezniki, nekaj romskih učencev, ki so bili integrirani med druge učence. Leta 1981 se je na šoli odprl samostojen, ločen oddelek za romske učence. Do uveljavitve

popolne integracije romskih otrok v šoli in vrtcu, ki se je začela s šolskim letom 2005/06, so na šoli izvajali različne oblike vzgojnoizobraževalnega dela z romskimi učenci:

1. homogen romski oddelek (v oddelku so bili le romski otroci);
2. kombiniran homogen romski oddelek (v oddelku so bili le romski otroci; zaradi manjšega števila otrok sta bila kombinirana dva oddelka, npr. prvi in drugi razred);
3. heterogeni ali integrirani oddelki (romski učenci so v razredu skupaj z neromskimi).

V šolskem letu 2002/03 se je OŠ Leskovec vključila v razvojno-raziskovalni projekt »Zagotavljanje enakih možnosti za izobraževanje romskih otrok – integracija romskih učencev«. Izvajal ga je Razvojno-raziskovalni center pedagoških iniciativ Korak za korakom na Pedagoškem inštitutu v sodelovanju z Ministrstvom za šolstvo in šport RS ter *Roma Education Initiatives* iz Budimpešte.

Projekt je bil trileten. Prvo leto se je izvajal v vrtcu, nato pa se je integracija nadaljevala v osnovni šoli. Pripomogel naj bi k lažji integraciji romskih otrok in omogočal strokovno pomoč zaposlenim. Novost je bila tudi navzočnost romskega asistenta v oddelku. Pomaga pri premagovanju jezikovnih ovir otrok, vnašarjtu elementov romske kulture v oddelke, zagotavlja, da učiteljica in vzgojiteljica dobita informacije, ki jih romski starši želijo sporočiti. Je vez med romsko skupnostjo in starši ter vrtcem in šolo.

Osnovna šola Leskovec si ves čas, odkar se v šoli izobražujejo romski učenci, prizadeva za njihovo čim kakovostnejše šolanje in vključevanje v skupnost. Posebna skrb se namenja rednemu obiskovanju pouka romskih učencev, zato so nujni večkratni obiski učiteljev in svetovalne delavke v romskih naseljih. Ti skrbijo, da imajo otroci šolske potrebščine, zagotovljen prevoz ipd. Šola večkrat prevzema tudi skrb za zdravje romskih otrok. Po navadi prva obvezna cepljenja romski otroci opravijo, ko začnejo obiskovati šolo, prav tako tudi različne zdravstvene preglede. Za uspešnejše šolanje so zelo pomembne ure dodatne učne pomoči, namenjene romskim učencem, ki jih vsako leto dodeli in financira Ministrstvo za šolstvo in šport.

Šolska svetovalna delavka je prva vez in komunikacija med Romi, njihovim domačim okoljem in šolo. Zelo pomembno je redno vzpostavljanje stika, predvsem z obiskovanjem romskih naselij, pomočjo učiteljem pri vzpostavljanju tega stika in prizadevanjem, da bi romski starši sami prihajali v šolo.

Pomemben koncept je antirasistično delovanje s poudarkom na pozitivni diskriminaciji. Špela Urh (2007: 102) poudarja, da praksa socialnega dela še vedno pogosto temelji na tradicionalnih vrednotah in modelih, kar ima pogosto za posledico patologiziranje posameznikov, obtoževanje in izključevanje. V nasprotju s tem pa postmoderni koncepti socialnega dela, ki upoštevajo etničnost, temeljijo na popolni udeležbi pripadnikov etničnih skupin od začetka prepoznavanja težav, skupnega dela za preseganje teh težav do končne ocene opravljenega dela.

Gojenje in spodbujanje stereotipov o zmanjšanih intelektualnih sposobnostih romskih učencev je za njihovo splošno izobrazbeno raven škodljivo. Na to so opozorile prav raziskave v preteklosti. Pokazale so, da so učitelji in svetovalni delavci romske otroke v šoli pogosto patologizirali. V nasprotju s tem je pomembna krepitev samospoštovanja otrok, sprejemanje in poudarjanje vrednot kulturnih posebnosti romskih otrok in graditev socialnih odnosov (med romskimi otroki, med romskimi in neromskimi otroki, med svetovalno službo in starši ter učitelji).

PRIMER PRESEGANJA STEREOTIPOV O ROMIH NA KULTURNI RAVNI

Romski otroci v šoli ne obiskujejo nobene od ponujenih interesnih dejavnosti. To je zato, ker večina dejavnosti poteka v popoldanskem času, ker romske otroke ponujene interesne dejavnosti ne zanimajo in ker so vanje vključeni tudi neromski učenci. Zato smo na šoli razmišljali o različnih možnostih, ki bi jih lahko ponudili tudi romskim učencem in bi jih utegnile zanimati. Dve od takih področij sta glasba in ples, saj sta pomembni kulturni dejavnosti Romov.

V Sloveniji obstaja veliko romskih folklornih skupin. Združujejo se v romska društva, v katerih imajo možnost pokazati svojo kulturo tudi navzven. V občini Krško romsko društvo ne deluje, zato je šola edini prostor, v katerem je takšno dejavnost možno izvajati. Interesna dejavnost za romske učence se je prvič začela izvajati v šolskem letu 2003/04. Cilj je bil poleg spoznavanja in ohranjanja romske kulture, glasbe in plesa ter predstavitve širši javnosti pridobiti tudi pozitivno izkušnjo, ki bi pripomogla k boljši samopodobi romskih otrok.

Plesni začetki so bili zelo negotovi. Predvsem pri starejših romskih učencih se je pojavljal občutek sramu in nelagodja pred drugimi učenci. Mlajši otroci so bolj sproščeno pokazali, da uživajo v plesu. Pomembno je bilo pridobivanje izkušenj, da so tudi romski učenci lahko pri nekaterih dejavnostih zelo uspešni.

Postopoma jih je bilo treba pripravljati na javni nastop. Navdušenje otrok za plesne vaje je bilo veliko. To je tudi meni, ki sem spodbujala Rome pri njihovem večjem socialnem vključevanju, dalo dodatno spodbudo za izpeljavo celotnega projekta. Od romskih staršev nisem pričakovala pomoči. Včasih sem jih morala poklicati, ker otroka ni bilo v šolo, in oditi v naselje, da je prišel na vaje. Prav tako sem morala sama poskrbeti za vsa materialna sredstva (obleke, različni pripomočki in rekviziti), vendar mi je bila šola v veliko pomoč. Otroci so poleg vaj potrebovali tudi veliko moje spodbude, da so bili pripravljeni nastopati pred občinstvom. Zaupali so mi, vedeli so, da jih spoštujem in želim skupaj z njimi preseči stereotipne negativne sodbe o romskih otrocih. Od neromskih otrok je bilo včasih zaznati prikrito posmehovanje in opazke, da bodo Romi le »noreli po odru«. Na tovrstno obnašanje sem se vedno odzvala in poskušala pri drugih spodbujati pozitiven odnos do Romov.

Romski otroci so prvič nastopili aprila 2004. Za marsikoga je bil to prvi nastop pred javnostjo. Svoje znanje so prikazali na prireditvi ob svetovnem dnevu Romov pred starši, učenci in širšo javnostjo. To je bila sploh prva tovrstna prireditev na šoli. Poleg plesnih točk so odigrali krajšo igrico in brali romsko poezijo. S svojim

nastopom so navdušili vse, ki so si prireditve ogledali. K njihovi sproščenosti in dobremu počutju sta veliko pripomogla tudi telesna urejenost in videz. Poleg romskih kril in majic je pomemben dejavnik tudi urejena frizura z razpuščenimi lasmi in rožo ter naličen obraz in bleščice. Med plesom so zelo uživali in se sproščeno prepustili ritmom romske glasbe. Veliko spodbude so dobili tudi od občinstva, ki jim je večji del plesa ploskalo. Večina neromskih učencev in drugih se je prvič spoznala z elementi romskega plesa in bila navdušena nad pozitivno energijo, ki so jo izžarevali otroci na odru.

Prvi nastop romskih otrok pred množico ljudi ima nekaj pomembnih pozitivnih elementov za celotno šolo in širšo lokalno skupnost. Vpliva na preseganje stereotipnih sodb večinskega prebivalstva o romski populaciji, da romski otroci niso zmožni »kulturno izpeljati nastopa«. Večkrat sem od neromskih otrok in tudi odraslih slišala posmehljiv izraz: »A Romi bojo nastopali?« V glavah večinskega prebivalstva še vedno prevladuje prepričanje o prevladi negativnih vedenjskih vzorcev romske populacije.

Uspešen nastop izboljša samopodobo romskih otrok. Presenetljivo pozitiven in navdušen odziv publike je pripomogel k izboljšanju občutka lastne vrednosti. Želja nekaterih neromskih otrok, da bi se naučili romskih plesov, je bila potrditev uspešnosti in spodbuda romskim otrokom pri premagovanju občutka sramu, nelagodja in manjvrednosti pred »civilci«. Presenetljiv je bil tudi velik obisk romskih staršev in drugih Romov. Bili so zelo ponosni na svoje otroke. Svojih pozitivnih čustev niso izražali v govorni obliki, sem pa opazila veliko nasmeškov na njihovih obrazih in pritrditev mojim pohvalam, ki so bile namenjene njihovim otrokom. Največkrat so povedali, da »so bili otroci lepi«. Nastop pomeni začetek integracije romskih učencev tudi na različnih drugih prireditvah, ki potekajo na šoli ali zunaj nje.

SKLEP

Ko govorimo o tem, da so otroci v vrtcu in šoli najšibkejši in najbolj ranljivi udeleženci, imajo tu poseben položaj romski otroci, saj so v polo-

žaju ranljivosti in šibkosti dvojno deprivilegirani. Zato je pri svetovalnem delu potrebna večja občutljivost pri prepoznavanju specifičnih težav in potreb romskih učencev. Socialno, svetovalno delo z romskimi učenci mora biti predvsem antirasistično in presegati ustaljeno stereotipno podobo o Romih. Antirasistično delovanje pozitivno vpliva na ozračje na celotni šoli. Tako se lahko vzpostavljajo dobri medsebojni odnosi med romskimi in neromskimi učenci in učitelji. V ta proces je nujno vključevati tudi starše. S tem se izboljšujejo socialni odnosi med Romi in Neromi, spreminjajo subjektivne vednosti o romski populaciji in presegajo stereotipne sodbe. Pomembno je, da nekdo skrbi za vez (most) med manjšinsko in večinsko kulturo. To je nekdo, ki mu starši zaupajo in na katerega se lahko obrnejo po pomoč. Dobro je, da je to človek, ki pozna življenje in jezik socialnega okolja in kulture, iz katere otrok izhaja. To mu povečuje občutljivost za potrebe in oblikovanje varnega šolskega prostora. Pomembno vlogo imajo tu svetovalni delavci na šoli (Resman 2003: 71).

Alenka Košak

VIRI

- BABIČ IVANIŠ, N., URH, Š., KLOPČIČ, V., ADAMIČ, M. (2006), Raziskava izobraževalnih in poklicnih interesov Romov. V: Žagar, N., Klopčič, V. (ur.), *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo (197–242).
- KREK, J., VOGRINC, J. (2005), Znanje slovenskega jezika kot pogoj šolskega uspeha učencev iz jezikovno in kulturno različnih ter socialno deprivilegiranih družin. *Sodobna pedagogika*, št. 56, 2: 118–139.
- MACURA-MILGOVANOVIČ, S. (2006), *Otroci iz Deponije*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.
- RESMAN, M. (2003), Strokovnoetične plati integracije/inkluzije, *Šolsko svetovalno delo*, VIII, 3–4: 15–25.
- TANCER, M. (2003), Izobraževanje Romov v Sloveniji. V: Klopčič, V., Polzer, M. (ur.), *Evropa, Slovenija in Romi: Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani*. Ljubljana: INV.
- URH, Š. (2007), Preseganje institucionalnega, kulturnega in osebnega rasizma v socialnem delu. *Socialno delo*, 46, 4–5: 233–237.

ETNIČNE REALNOSTI ROMOV

Z naracijami bi radi pokazali, kakšno je vsakdanje življenje Romov. Na podlagi osebnih pripovedi smo želeli ohraniti pristnost njihovega doživljanja in se z odsotnostjo interpretacije izogniti družbeni konstrukciji njihove stvarnosti. Primeri govorijo o sedanosti in preteklosti družbenega odnosa do Romov. Navedeni so zlasti primeri, ki govorijo o geografski in socialni razdalji med romskim in neromskim prebivalstvom, o stereotipih in predsodkih o Romih v širšem kulturnem prostoru, o njihovi materialni, socialni in čustveni prikrajšanosti ter o vsakodnevem spopadanju s strukturno izključenostjo, ki se med Romi pogosto prenaša iz roda v rod.

Začaran krog izključenosti je pogosto razlog, da Romi sami ne zmorejo izstopiti iz njega in se zaposliti, urediti bivalnih razmer, se izsolati, se družbenopolitično uveljavljati itd. Primeri osebnih izpovedi Romov in njihovih zagovornikov kličejo po kritičnem premisleku. Šele kritika namreč začne ovirati diskriminacije in jim odvzema moč. Kritična refleksija je zato ena od nujnih strategij za odpravljanje socialnega izključevanja.

Primeri pa kličejo tudi k dejavni socialni podpori Romom. K preseganju socialne izključenosti Romov je namreč treba pristopiti s širšimi strategijami za spremembe v družbenem okolju. Tako kot diskriminacije nastajajo na treh ravneh (osebna, kulturna, strukturna), je treba tudi strategije preseganja diskriminacij usmeriti na omenjene tri ravni.

Mlada Rominja iz Bele krajine, mati treh otrok, ki skupaj s partnerjem živijo na 14 kvadratnih metrih površine:

Jaz z otroki spim na postelji, mož pa na tleh. Kaj je to življenje? Meni ni njih težko enega po enega umivat. Samo znaš kaj, mali je že toliko star, 12 let, da se neče več kopat, če smo vsi noter. Moramo it ven, mala se noče niti več sleči v istem prostoru. Pa sem tudi socialni rekla, da ima mala psihične probleme. Sedaj smo jo prosili za šporhat, pa je rekla, da ne, da ona dobavnic ne daje več.

Rom in Rominja, starša šestih otrok, nikoli zaposlena, še z dvema družinskima članoma živijo v razpadajoči baraki brez elektrike in tekoče vode:

Včasih imava slabe dneve in sva čisto potrta, sploh nimava več upanja, da bo kdaj bolje. Potem se raje usmerim na svoje otroke in vsaj malo pozabim na skrbi. Če ne bi imela otrok in se ne bi ukvarjala toliko z njimi, bi razmišljala samo o nepravilnostih, ki se nam Romom dogajajo. Pridejo dnevi, ko sva v popolni krizi. Včasih razmišljava o tem, da nama sploh več ni živeti v takih razmerah.

Rom in Rominja iz okolice Grosuplja, starša šestih šoloobveznih otrok:

Največ mi je pomenilo, ko so študentke hodile k nam v naselje in učile naše otroke slovenščine. Sedaj vsi hodijo v šolo in nima noben težav s slovenščino. Najstarejši končuje devetletko, potem je srednja 6. razred, mali je 3. razred, najmlajši pa gre septembra v 1. razred. Sedaj vsi lepo govorijo slovensko. To mi je v življenju največ pomenilo, da bo bolje za naše otroke, da bodo znali, kaj je civilno življenje, da se bodo znašli, ko bodo šli ven.

Odrasli Rom iz Posavja, oče šoloobveznih otrok:

V šoli raje vidijo, da naših otrok ni v šolo, saj imajo tako manj dela z njimi. Tudi sicer se nikoli nihče v šoli ni z nami ukvarjal. Spomnim se, ko sem jaz hodil v šolo, Romom učiteljica nikoli ni kontrolirala nalog. Naši otroci ne hodijo redno v šolo. Tovarišica jim jasno pove, da je bolje, da jih ni. Pred celim razredom tudi reče, da otrok smrdi.

Rominja iz Bele krajine, 54 let, mati štirih polnoletnih otrok, ki živijo od denarne socialne pomoči:

Ni lepe besede za Rome. Tudi to ni odnos, če ti na zavodu rečejo, da delodajalec vzame vse, samo Ciganov ne!

Redna študentka skupnostne skrbi FSD, 3. letnik, študijsko leto 2007/2008, ki je opravljala večmesečno prostovoljno delo v enem od večjih ljubljanskih romskih naselij:

V naselju nisem nikoli srečala drugega kot pripadnika tega naselja. Nobenega poštarja, učiteljev, delodajalcev. Tudi vsi otroci, ki se igrajo skupaj, izhajajo iz romskih družin, ni bilo videti nobenega otroka ali prijatelja, recimo iz šole.

Izredna študentka skupnostne skrbi FSD, 3. letnik, študijsko leto 2004/05, se spominja prvih sporočil o Romih:

Od prijateljev iz bloka, kjer živim že od rojstva, sem slišala, da imamo za sosede Cigane. Takrat nisem niti vedela, kaj ta beseda pomeni. Vedela pa sem, da ne pomeni nič lepega ali pozitivnega. Nihče od nas se z njimi ni preveč pogovarjal. Spominjam pa se staršev, ki so mi rekli: »Če ne boš pridna, bomo rekli Ciganom, naj te odpeljejo.« Vedno sem se jih bala.

Rominja, 30 let:

Socialna me je vprašala, kako pa to, da mi tako lepo govorimo slovensko. Pa kako ne bi, saj sem Slovenka! Samo zato, ker sem Rominja, je mislila, da ne znam slovensko. Ali pa misli,

da smo tako zabiti, da ne znamo slovensko govoriti. Ljudje ne poznajo Romov.

Socialna delavka, ki je v 60. letih delala z Romi na Dolenjskem:

Spomnim se, da se me je v okolju, kjer sem bila zaposlena, prijelo ime »ciganski advokat«. Pomagala sem jim, ko je bil kak Cigan izključen iz službe, se zavzemala zanj. Verjetno mi je zato enkrat eden od uradnikov rekel: »Ti si pa pravi ciganski advokat!« Noben ni hotel spremljati kakšnega Roma na primer na sodišče. Jaz sem to vedno rada počela.

Socialna delavka, ki je 37 let delala z Romi na Dolenjskem:

V 70. letih smo napeljali vodo v romsko naselje. To je bil velik projekt tudi zame. Takrat sem bila zelo terenska. Z Romi smo se dogovorili, da so na roke prekopali, tudi sama sem jim pomagala. Občina pa je vztrajala, da bi imeli v romskem naselju samo eno pipo. Takrat se spomnim, da sem divje zagovarjala, da to ne bi bilo dobro. Saj tudi pri drugih ljudeh ni dobro, če so kolektivni stroški, ker hitro pride do konfliktov. Vesela sem, da sem takrat vztrajala in dosegla, da so naredili deset priključkov.

Mlada Rominja iz Posavja:

Vsepovsod te drugač tretirajo, če si Rom. Jaz imam izkušnje, vsepovsod, tudi v zdravstvenem domu, ko čakam v čakalnici, pa se menimo vsi lepo, ko pa sestra pokliče: »Brajdič!« in vstanem, pa vsak pogleda.

Aktivistka in zagovornica za pravice Romov, november, 2009:

V najbolj popularnem lokalu za mlade v Murski Soboti ne pustijo Romov noter. Če slučajno pridejo not, pride do njih varnostnik, jim reče, naj spišejo, plačajo in se odstranijo. V eni diskoteki poleg Murske Sobote od Romov zahtevajo potrdilo o nekaznovanosti za vstop v diskoteko, pa še bi se lahko naštevalo. V Prekmurju je daleč od urejenega. Ravno včeraj sem bila pri eni romski družini, ki šteje 12 članov in živijo vsi v eni sobici, ki ni večja od

10 kvadratnih metrov. A je to urejeno stanje? Takih družin je v Prekmurju ogromno, da ne omenjam, da večina Romov opravlja sezonska dela, ki jih Slovenci nočejo. Mit, ki so ga sproducirali mediji, da so prekmurski Romi bolj urejeni od dolenjskih, je daleč od resnice.

Socialna delavka, ki je v 60. letih delala z Romi na območju Dolcnjske:

Tri tedne vnaprej sem morala prositi, da sem prišla na vrsto, da sem za dve urici dobila občinski službeni avto. Samo za k Ciganom ga ne bi dobila. Jaz sem vedno tako rekla, da moram iti na matični urad pa še kam, da sem šla potem lahko še k Ciganom. Rabila sem izgovor, ker samo za k Ciganom avta ne bi niti dobila. To je bilo problematično, so mi rekli, naj grem popoldan po službi s svojim avtom to delat.

Rominja iz Krškega, 30 let:

Učiteljica matematike se je tako trudila okrog mene, mi razlagala na več načinov. Kaj, ko jo jaz takrat nisem razumela, kaj je hotela povedati.

Rom iz Krškega, 15 let:

Veš kaj, čist vseeno je, če mam tri razrede osnovne šole al pa srednjo šolo, pa bom pri kumunali zaslužil tolik kot včasih v enem dnevu, ko grem z atkom na posu.

Starejši Rom iz Bele krajine, nikoli zaposlen, odvisen od denarne socialne pomoči:

Imam občutek, da vaša država želi, da mi ostanemo Cigani. Kaj naj s tem denarjem delam, ne morem si niti novih hlač kupiti. Vse gre za tekoče stroške v hiši. Saj nam država nobenih drugih spodbud ne daje. Ne moremo se zaposliti, ker nas nobeden noče, socialna nam daje neki denar, ki je tako majhen, da z njim ne moreš dostojno preživeti, potem pa samo preži nad denarjem, da bi ga ukinila, če si kaj malega zraven privarčuješ ali zaslužiš. Cigan naj ostane Cigan! To jim je pogoj.

Zgodbe so bile zbrane v obdobju od maja 2006 do januarja 2010.

Zbrala in uredila Špela Urh

Leida Schuringa (2005)

COMMUNITY WORK AND ROMA INCLUSION

Utrecht: Spolu international foundation. 180 strani.
ISBN 90 9019275 1

Ključ za razvoj romske skupnosti je v njihovi dejavni udeležbi. To je najpogosteje izražena misel avtorice knjige. Sliši se preprosto, a kljub temu je bila za to potrebna knjiga. V njej Leida Schuringa razloži ne le, zakaj je potrebno vključevanje Romov v večinsko družbo, ampak tudi, kako jih vključevati. Leida Schuringa je aktivistka na področju socialne pravičnosti in vključevanja Romov. Živi in dela na Nizozemskem. Objavila je več knjig o skupnostnem delu.

Knjiga *Skupnostno delo in vključevanje Romov* je dragocen vir znanja o skupnostnem socialnem delu, še posebej o modelu razvijanja skupnosti. Razvijanje skupnosti je namreč metoda, ki je vpeta v številne evropske nacionalne programe za vključevanje Romov, a jo, po avtoričinem prepričanju, neusposobljeni izvajalci ne znajo popolnoma udejaniti. Avtorica je na svoji koži občutila, da je to delo zahtevno, saj je večkrat doživela pritiske lokalnega prebivalstva in institucij, ki so od nje pričakovali hitre rezultate.

Prav zato knjiga podrobno, po posameznih fazah, opisuje korake v procesu razvijanja skupnosti. Prav tako knjiga nazorno, na primerih osebnih izpovedi Romov in opisov njihovih življenjskih okoliščin pokaže socialno izključenost Romov v državah Vzhodne Evrope. Zato je tudi dober vir informacij o položaju Romov v Srednji in Vzhodni Evropi, saj je Leida Schuringa tam izvajala treninge za svoje sodelavce in pripadnike romskih skupnosti.

Knjigo popestrijo tudi osebne izkušnje in ideje Romov, ki so sodelovali pri razvijanju skupnosti. Tako se v knjigi prepletajo tri ravni:

- opisi in dinamika treningov, ki jih je avtorica izvajala skupaj s sodelavci organizacije *Spolu* in z lokalnimi romskimi skupinami,
- teorije o razvijanju skupnosti in o skupnostnem delu.

Knjiga je še posebej zanimiva za socialno delo, saj na primeru romske etnične skupnosti, ki je ena od najbolj izključenih družbenih skupin v Evropi, pokaže, kako po korakih razvijati skupnost. To je po avtoričinem mnenju eden od najbolj učinkovitih instrumentov za vključevanje Romov in spodbujanje njihovega optimističnega pogleda v prihodnost. Prav tako je knjiga še posebej zanimiva za socialne delavke in socialne delavce iz Srednje in Vzhodne Evrope, saj je bil tu profil skupnostnega socialnega delavca v preteklem obdobju skoraj neznan. Avtorica meni, da so bili v času komunizma pomembni zgolj individualni problemi, ne pa tudi skupnostni.

Če so se slednji pojavili ali, bolje rečeno, postali tako izraziti, da so se prebili na površje, je veljalo, da jih bo rešila partija. (Str. 32.)

Avtorica v kratkem uvodnem poglavju opiše splošen položaj Romov v Evropi. Gre za prostor, kjer živijo različne »romske skupine«. Več virov ocenjuje, da jih je okrog sedem do devet milijonov, večina pa jih živi v Srednji in Vzhodni Evropi. Poglavitno sporočilo je, da se Romi v vseh državah, kjer so naseljeni, spopadajo s socialno izključenostjo, ki ima zgodovinske razsežnosti.

Marginaliziran položaj Romov pa seveda ni naravn danost, temveč je posledica številnih družbenih dejavnikov, ki se skupaj kažejo kot strukturna diskriminacija: Romi so izključeni na področju zaposlovanja, izobraževanja, zdravstvenega varstva in politične udeležbe. Zato je treba poskrbeti za premik od socialne izključenosti k socialni vključenosti, k enakim možnostim, k udeleženi v vsakdanjem življenju. Leida Schuringa govori o premiku od marginalizirane kulture h kulturi razvoja. Povedano drugače, gre za mobiliziranje virov moči skupnosti, torej za večanje lastnega vpliva Romov in manjšanje odvisnosti od oblik skrbstva, ki so ga deležni Romi (prehajanje od stanja odvisnosti v samostojnost), za ustvarjanje okoliščin za pozitivne spremembe, večanje socialne participacije, spodbujanje proaktivnosti in samozavesti ter manjšanje družbenega razlikovanja. Knjiga opisuje, kako skupaj z Romi soustvariti take

spremembe. Proces namreč zahteva spremembe na obeh straneh, tako spremembe izključujoče družbe kot spremembe izključenih, to pa pomeni tudi iskanje načinov medsebojnega sodelovanja.

Zakaj avtorica izbere prav model razvijanja skupnosti? Številni nacionalni in lokalni projekti, programi in ukrepi po državah poskušajo izboljšati položaj Romov z različnimi strategijami, kot so politične, izobraževalne, zaposlovalne itd. Tudi Slovenija je od osamosvojitve sprejela nekaj ukrepov in pobud za izboljšanje položaja Romov v državi, vendar se zdi, da je pogosto manjkala politična volja za uresničevanje teh ukrepov. Ključna značilnost teh programov je, da se podpora Romom v veliki meri zagotavlja brez njihovega aktivnega sodelovanja, saj se zagotavlja bodisi v materialni obliki ali pa v obliki storitev, kjer Romi sami niso aktivni soudeleženci, temveč zgolj pasivni prejemniki. Pri tem gre za pokroviteljsko držo držav do Romov, saj drugi odločajo namesto njih in jih prepričujejo o pomembnosti programov. Avtorica take strategije poimenuje *give strategies*, strategije, ki zgolj »dajejo« in zato ustvarjajo pasivne uporabnike.

V nasprotju s tem pa so po modelu razvijanja skupnosti Romi odgovorni subjekti, vključeni v vseh fazah, se pravi, da sodelujejo pri raziskovanju, analizi, načrtovanju, vodenju, izvajanju, nadzorovanju in evalvaciji. Z udeležbo in vključenostjo se povečujeta tudi njihova motiviranost in odgovornost za spremembe položaja (pa naj gre za izboljšanje bivalnih razmer ali za politično udeležbo). V dejavnostih, v katere so vključeni, vidijo večji smisel, povečuje se jim občutek, da so sposobni in odgovorni, skupaj iščejo rešitve in ne nazadnje dobijo občutek, da zmorejo.

Tak pristop krepi vire moči v skupnosti, pozitivno vrednoti člane skupnosti, senzibilizira ljudi za lastne vrline in ljudi postavi v središče dejavnosti. Avtoričina izkušnja govori o tem, da je dolgoročni uspeh možen le, če imajo Romi priložnost izražati svoja mnenja, stališča in imajo sami priložnost odločati. Zato morajo Romi postati enakovredni partnerji v razpravah in pogajanjih. Da pa bi Romi povečali svojo moč, se morajo organizirati. Končni cilj je namreč stanje, ko bodo sami aktivno delovali za večjo socialno vključenost, saj, kot pravi Leida Schuringa, nikomur drugemu ni toliko mar za Rome kot njim samim.

Model razvijanja skupnosti izvira iz ZDA in Velike Britanije iz časa po drugi svetovni vojni. Z njim so želeli podpreti marginalizirane skupine v nerazvitih državah. Danes gre za razširjeno metodo socialnega dela predvsem v Veliki Britaniji, Nemčiji, Belgiji in Franciji ter na Nizozemskem. Avtorica navaja ključna izhodišča modela:

1. Povečanje moči Romov: Romi pogosto ne zaupajo toliko vase, da bi kaj spremenili. Zato je ključno načelo delovanje po načelu povečanja moči Romov. To jih spodbudi k temu, da pasivno držo nadomestijo s proaktivno.
2. Večdimenzionalni pristop: socialna vključenost ni lahko dosegljiv cilj, saj tudi revščina ne pomeni zgolj pomanjkanja denarja. Odstranjevanje vzrokov revščine pomeni tudi boj proti apatiji, ignoranci, diskriminacijam, nepravilnostim.
3. Vključenost: vse dejavnosti morajo biti usmerjene na aktivno udeležbo Romov, saj je prav izoliranost najpogostejši razlog prikrajšanosti. To zahteva predvsem spodbujanje odprtega dialoga s predstavniki Romov.
4. Dolgoročnost: proces dela temelji na ciljih, ki stremijo k dolgoročnim, strukturnim rešitvam. Človekoljubna pomoč zgolj ohranja ljudi v odvisnosti (značilen primer v Sloveniji so npr. akcije razdeljevanja paketov hrane Rdečega križa in Karitasa – ljudje se zgolj naučijo prositi za še več, niso pa spodobni lastnih dejanj). Seveda ljudi ne pustimo lačnih, vendar pa je v vsaki skupnosti treba zagotavljati take oblike podpore, ki bodo temeljile na dolgotrajnih rešitvah.
5. Povezovanje z romskimi gibanji, organizacijami za večjo kolektivno moč.

Temeljno delovno načelo je dejavna udeležba Romov. Avtorica večkrat uporabi slogan »za Rome z Romi«. To pomeni, da so v dejavnosti, katerih namen je izboljšanje položaja Romov, dejavno vključeni tudi Romi sami. Po avtoričinih izkušnjah lahko preteče veliko časa, preden se ustvari majhna skupina motiviranih Romov, ki želijo delovati v prid skupnosti. Vendar pa je aktivna udeležba nujen pogoj za dolgotrajno in učinkovito razvijanje skupnosti.

Dejavno udeležbo lahko dosežemo na več načinov: ljudje namenijo svoj čas, energijo ali materialna sredstva za uresničevanje določenih projektov, dejavno so vključeni v pogajanja v lokalni skupnosti, vključujejo se z idejami v razpravah, ki so usmerjene

v rešitve, starejše generacije prenašajo svoje znanje na mlajše ipd.

Razvijanje skupnosti ni lahek proces. Ko si v skupnosti pridobimo zaupanje (to je prvi pogoj, da sploh začnemo delati), se pojavi vprašanje, kje začeti in kam iti. Avtorica predlaga, da je nujno treba delati postopno, vedno pa skupaj z Romi tako, da jih spodbujamo, naj sami postanejo dejavni. Velika nevarnost je, če vse delo prevzame skupnostni delavec nase, izgubi stike z ljudmi in vse opravi namesto njih. Navadno so ljudje sprva sicer nezaupljivi, nenaklonjeni, pa vendar tudi radovedni, zato je toliko pomembnejše, da jih na začetku znamo pritegniti in spodbuditi.

Sprva se je bolje osredotočiti na majhne spremembe, ki bodo skupnost povezale in aktivirale (npr. osredotočimo se na ureditev infrastrukture – popravilo hiš, delo na cesti, čiščenje okolice), saj gre za dejavnosti, ki ljudi fizično aktivirajo, rezultati dela so vidni takoj, Romi se povezujejo z drugim lokalnim prebivalstvom in vse to vpliva na boljše bivalne razmere. Romi začnejo razmišljati o skupnih interesih, ne zgolj o lastnih. Tako se že v prvi fazi začne dogajati premik od odvisnosti do krepitve občutkov lastne odgovornosti.

Na koncu Leida Schuringa obravnava še eno zanimivo in pomembno vprašanje, in sicer kdaj je tisti trenutek, ko ljudje zmorejo sami, oz. kateri je tisti čas, ko se mora skupnostni delavec umakniti. Če si to vprašanje postavimo v začetni fazi, je nanj težko odgovoriti, saj sprva vidimo zgolj skupnost, ki je močno marginalizirana, v kateri so ljudje zelo slabo izobraženi. Tudi če si vprašanje zastavimo nekje vmes, ko smo že začeli delati, vidimo, da gre za zelo dolgotrajen proces, v katerem skoraj ne moremo razmišljati o korakih, temveč, kot se je izrazil eden od Romov, o zelo majhnih kapljah. Namesto vprašanja: »Kdaj bomo dosegli idealno stanje?« se je bolj smiselno vprašati: »Kakšen je minimum, ki je potreben za delovanje neodvisne skupnosti?«

Ko je skupnost samoorganizirana, še ne pomeni, da so vsi problemi v njej rešeni. Pomeni zgolj, da v skupnosti obstaja močen vodja, da ima skupnost razvite sposobnosti za reševanje problemov v skupnosti, da obstajajo učinkoviti odnosi z Romi, da se združujejo ljudje, ki se prej niso združevali, da se pogovarjajo o skupnih problemih in da obstaja zunanja podpora. Skupnostni delavec je tisti, ki jim

kaže pot in jih nauči spretnosti, ki so potrebne, da bodo lahko samostojno stopali po tej poti. Kot pravi avtorica, mora biti uspeh njihov in ne naš. Zato se lahko skupnostni delavec ali podporna skupina umakne, ko je skupnost razmeroma dobro samorganizirana in doseže konkretne rezultate.

Špela Urh

Špela Urh

ETNIČNA (NE)OBČUTLJIVOST V IZOBRAŽEVANJU ZA SOCIALNO DELO

Antirasistična teorija in praksa sta v Sloveniji še na razmeroma začetni stopnji razvoja. Odsotnost razumevanja in torej nerazumevanje izključevanja sta ustvarili in ohranjali rasistične prakse tudi v socialnem delu. Učinki iz preteklosti so vidni še danes, saj številne socialne službe temeljijo na univerzalistični praksi, ta pa je ena od rasističnih praks. K temu je deloma pripomogel tudi študij socialnega dela, ki je v preteklosti zanemarjal etnične razsežnosti posameznikov in skupnosti. Prispevek, ki je predelan del doktorske disertacije, neposredno, na empiričnih podatkih obsežnega raziskovanja obravnava izključevanje in rasizme v socialnem delu. K temu je nehote pripomogel tudi izobraževalni sistem za socialno delo. Članek se osredotoča na manifestacije etničnih diskurzov v preteklosti in na vpliv, ki ga je imela etnična neobčutljivost na izobraževanje za socialno delo, in sicer skozi tri raziskovalne pristope: analiza diplomskih nalog s področja socialnega dela z Romi v Sloveniji do septembra 2008, analiza dostopne obvezne in izbirne študijske literature iz obdobja med letoma 1955 in 1992 ter analiza ankete s predavatelji in asistenti Fakultete za socialno delo.

KLJUČNE BESEDE: etničnost, Romi, rasizmi, etnična neobčutljivost, izobraževanje za socialno delo.

Dr. Špela Urh je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z vprašanji etničnosti (s poudarkom na romski skupnosti v Sloveniji), pa tudi z drugimi aktualnimi temami na področju socialnega dela, kot so položaj oviranih oseb, rejništvo in posvojitve. Kontakt: (01)2809276, spela.urh@fsd.uni-lj.si.

Darja Zaviršek

ETNIZACIJA IN PATOLOGIZACIJA ROMOV IN ROMSKIH SKUPNOSTI

SOCIALNO-ANTROPOLOŠKI IN SOCIALNODELAVNI TEORETSKI KONCEPTI

Članek obravnava nekaj temeljnih teoretskih konceptov, ki jih socialno delo mora uporabljati na področju antirasističnega poučevanja: etnizacijo etničnih manjšin, patologizacijo, ustvarjanje »drugačnosti«, ustvarjanje »tujosti« in socialno razdaljo. Etnizacija je proces, v katerem se dejanja in značilnosti pripadnikov etnične skupine presoja predvsem na podlagi pripadnosti etnični skupini. Tako etničnost postane razlagalni temelj za vse druge človekove značilnosti, ki postanejo ob tem potisnjene stran kot manj pomembne ali celo nepomembne. Patologizacijo definiramo kot proces, ki določene etnične/kulturne značilnosti določene osebe ali skupine konstruira kot naravne, prirojene značilnosti te osebe ali skupine, za opise pa se uporabljajo medicinski pojmi. Ti etnične manjšine pogosto opisujejo kot nagnjene k določenim telesnim in duševnim boleznim, patološkemu nasilju in manjši inteligentnosti ali celo duševni manjrazvitosti. Takšne konstruirane individualizirane ali kolektivizirane značilnosti se uporablja za razlago socialnih dejstev, na primer revščine, socialne ranljivosti in celo marginalizacije etnične skupine.

KLJUČNE BESEDE: etnizacija, patologizacija, ustvarjanje »drugačnosti«, socialna razdalja, transkulturna psihiatrija.

Prof. dr. Darja Zaviršek je redna profesorica, doktorica sociologije, predstojnica katedre za proučevanje socialne pravičnosti in vključevanja ter predsednica vzhodnoevropske regionalne mreže šol za socialno delo v okviru IASSW. Je častna profesorica na University of Applied Sciences Alice Salomon Berlin. Kontakt: (01)3006231, darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si.

Alenka Janko Spreizer

Z ANGAŽIRANO ANTROPOLOGIJO PROTI RASIZMU IN RASNI DOMINACIJI NAD ROMI

Članek opisuje prenos tiste vednosti, ki zadeva vidik etnične oziroma rasne dominacije nad Romi. Opisuje in analizira avtoričino sodelovanje pri predstavitvah in prizadevanjih za prenos vednosti o Romih na različne javnosti v Sloveniji. Številni znanstveniki, ki se ukvarjajo s kulturo in družbo Romov, so bili bolj ali manj vključeni v angažirano razpravo o premisleku glede stereotipizacije Romov. Avtorica najprej poda različne definicije javnega delovanja, ki je v antropologiji znano kot javna antropologija, ki se ukvarja s prenosom antropološke vednosti širši javnosti, v nadaljevanju na kratko predstavi kritične romske študije, nato pa na primeru družine Strojan analizira lastni antropološki angažma. Osrednja teza članka je, da je prizadevanje za prenos vednosti o različnih plateh življenja Romov nujno, saj lahko le tako preprečujemo delovanje mehanizmov rasne dominacije.

KLJUČNE BESEDE: Romi, socialna antropologija Romov, javna antropologija, analitika rasne dominacije.

Doc. dr. Alenka Janko Spreizer je docentka za področje socialne antropologije in znanstvena sodelavka na Univerzi na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za antropologijo in Inštitut za medkulturne študije, Titov trg 5, 6000 Koper. Kontakt: 040 437088, alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si.

Julija Sardelić

MULTIKULTURALIZEM IN POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI

Prispevek se sprva ukvarja s teoretskimi vprašanji, ki zadevajo značilnosti družbe v obdobju pozne moderne, kot jo razumejo sociologi Anthony Giddens, Ulrich Beck in Zygmunt Bauman. Giddens in Beck se strinjata, da je v družbi pozne moderne pomembna predvsem osvoboditev posameznika od struktur bolj tradicionalne družbe (od trdnih identitetnih kategorij, kot so spol, razred, narodnost), Bauman pa trdi, da je po eni strani značilnost družbe, ki jo sam označuje z izrazom »tekoča moderna«, individualizacija identitetnih vzorcev, vendar pa je za pozno moderno značilen tudi preporod komunalističnih ideologij, med katere sodita tudi nacionalizem in fašizem. Ker družbe niso etnično homogene, se pojavlja razprava o multikulturalizmu, ki je prav tako predmet članka. V njem se avtorica osredotoči na kritiko liberalizma, ki jo poda komunitarni multikulturalizem Charlesa Taylorja, potem pa se loti obravnave liberalnega multikulturalizma Willa Kymlicke. Vse omenjene predpostavke potem uporabi za analizo položaja romske skupnosti v Sloveniji. Ovrže marsikatero teorijo o poznomoderni družbi, hkrati pa pokaže, da je Slovenija manj uspešna pri sledenju političnim smernicam liberalnega multikulturalizma, ki bi lahko primerno zavaroval deprivilegirane manjšine.

KLJUČNE BESEDE: manjšine, pozna moderna, drugi, identiteta, liberalni multikulturalizem.

Julija Sardelić je univerzitetna diplomirana sociologinja kulture in literarna komparativistka. Je podiplomska študentka na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kontakt: 041 677225, julija.sardelic@gmail.com.

Majda Hrženjak

ROMI V LJUBLJANI

NEUREJENOST PRAVNIH STATUSOV KOT EDEN IZMED VZROKOV RADIKALNE SOCIALNE IZKLUČENOSTI

Študija o Romih, priseljenih iz nekdanje Jugoslavije v Ljubljano (gre za prvo študijo priseljenih, t. i. neavtohtonih Romov v urbanem okolju v Sloveniji), poudari neurejenost pravnih statusov Romov kot ne dovolj tematizirano področje v primerjavi s področji izobraževanja, stanovanjske problematike, zaposlovanja in možnostjo izražanja lastne kulture. Identificira dejavnike, ki vplivajo na neurejenost statusov, kot so migracije, vzorec sklepanja zakonskih zvez, izbris in nepismenost, ter analizira vpliv neurejenih statusov na zaposlovanje. V sklepnem delu so predstavljeni primeri civilnodružbenega aktivističnega spoprijemanja s problemom neurejenih pravnih statusov pri Romih, ki lahko delno lajšajo težave, predlagana pa je tudi politična rešitev (radikalna legalizacija dovoljenj za bivanje in delo Romom v Evropski uniji), ki bi pripomogla k reševanju nakopičene prikrajšanosti in socialne izključenosti, ki jo doživljajo Romi v Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE: Romi, pravni statusi, državljanstvo, izbris, migracije.

Dr. Majda Hrženjak, sociologinja, deluje kot višja znanstvena sodelavka na področju socialnih politik, študija spolov in študija kulture na Mirovnem inštitutu v Ljubljani. Kontakt: Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana, majda.hrzenjak@guest.arnes.si.

Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan

PRAVICA DO MESTA

PRIMER NASELJA NA KOŽELJEVI V LJUBLJANI

Članek problematizira pravico do življenja v mestu z urejeno javno infrastrukturo, in sicer z vidika ljubljanskih Romov. Obravnava naselje na Koželjevi, ki je stigmatizirano tako zaradi romskih prebivalcev kot zaradi slabe infrastrukture in barakarskega tipa bivališč. Avtorici problematizirata, kako prostor in njegovi pomeni vplivajo tako na samopodobo stanovalcev naselja in njihovo vključenost v širšo družbo kot na sam raziskovalni proces. Ugotovitve izhajajo iz terenske raziskave, teorij o socialnem kapitalu, »socialnem mešanju« oziroma multikulturalnosti ter pravice do stanovanja in vključenosti.

KLJUČNE BESEDE: Romi, romsko naselje, raziskovanje, Mestna občina Ljubljana, etnična diskriminacija.

Dr. Jelka Zorn je docentka socialnega dela. Zaposlena je na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: (01)2809247, jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

Ana Marija Sobočan je zaposlena kot mlada raziskovalka in asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: (01)2809247, ana.sobocan@fsd.uni-lj.si.

Špela Urh

ETHNICAL (UN)SENSITIVITY IN EDUCATION FOR SOCIAL WORK

Antiracist social work theory and practice in Slovenia are still at a relatively early stage of their development. The lack of an explicit public discourse about exclusion has constructed and maintained racist practice in the field of social work. The effects are still evident in today's practice. The reason is to be found in the reluctance of ethnicity issues in the field of education for social work, especially in the »old« study programme (from 1955 to 1992). The article is a part of a doctoral dissertation and explicitly discusses a sensitive topic in social work i.e. the contribution of social work practice to social exclusion of members of ethnic minorities in Slovenia. The main thesis is that social work education in Slovenia has neglected ethnic sensitive discourses. This is shown from three main methodological perspectives: analysis of diploma works of social work students until September 2008, analysis of study literature from 1955 until September 2008, and analysis of a questionnaire with lecturers and assistants from the Faculty of Social Work in Ljubljana.

KEYWORDS: ethnicity, Roma people, racism, ethnical unsensitivity, education for social work.

Špela Urh, PhD, is an Assistant Lecturer at the University of Ljubljana, Faculty of Social Work. She delves into questions pertaining to ethnicity and into other topical subjects in the field of social work, such as people with disabilities, foster families, adoptions. Contact: +3861/2809276, spela.urh@fsd.uni-lj.si.

Darja Zaviršek

ETHNISATION AND PATOLOGISATION OF ROMA PEOPLE AND ROMA COMMUNITIES

ANTHROPOLOGICAL AND SOCIAL WORK CONCEPTS

Theoretical concepts within antiracist social work are dealt with: ethnisation and pathologisation of ethnic minorities, the construction of »otherness«, the »difference« and the processes of »social distance«. Ethnisation is a process where the characteristics and specificities, including the needs of an ethnic group are seen exclusively as ethnic markers and ethnicity itself as the marker of otherness. Pathologisation is a process where the specific characteristics of individuals and groups are seen as natural, inborn, and different medical and psychological categories are used in order to define these »inborn« specificities. The minorities are seen as being prone to illnesses, pathological violence, and lesser intelligence. These socially constructed individualised and collectivised specificities are used also for explaining social vulnerability such as poverty, exclusion and marginalisation.

KEYWORDS: ethnisation, pathologisation, »difference«, social distance, transcultural psychiatry.

Professor Darja Zaviršek, PhD in sociology, is a Chair of the Department of Social Justice and Inclusion at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. She is the president of the Eastern European Sub-regional Association of the Schools of Social Work of the IASSW. She is a honorary professor of the University of Applied Sciences Alice Salomon Berlin. Contact: +3861/3006231, darja.zavirsek@fsd.uni-lj.si.

Alenka Janko Spreizer

**WITH AN ENGAGED ANTHROPOLOGY
AGAINST RACISM AND RACIAL DOMINATION
OVER ROMA PEOPLE**

A transfer of knowledge concerning aspects of ethnic or racial domination against Roma people is described. The author's participation in demonstrations and her efforts to transfer the informed knowledge about Roma people in public in Slovenia, are analyzed. Many scientists of culture and society of Roma people were more or less involved in contesting, and engaged in discussions on the stereotipization of Roma people. Different definitions of public activities are given, which are known in anthropology as public anthropology. They deal with transfer of anthropological knowledge to the general public. Critical studies of Roma people are then briefly presented. The author's own anthropological engagement in the case of the Strojan family is analysed. The central thesis of this article is that efforts to transfer the informed knowledge of studies examining various aspects of Roma life, is essential, being the only way to prevent the operation of mechanisms of racial domination.

KEYWORDS: Roma people, social anthropology of Roma people, public anthropology, analytic of racial domination.

Alenka Janko Spreizer, PhD, is an Assistant Professor of Social Anthropology and Research Associate at the University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department of Anthropology and Institute of multicultural studies, Titov trg 5, 6000 Koper. Contact: alenka.janko.spreizer@fhs.upr.si, tel.: +386 (0)40 437088.

Julija Sardelić

**MULTICULTURALISM AND POSITION
OF ROMA COMMUNITY IN SLOVENIA**

Theoretical questions about the characteristics of society in the late modernity, as they were perceived by prominent sociologists like Anthony Giddens, Ulrich Beck and Zygmunt Bauman, are dealt with. While Giddens and Beck would agree that individual's liberation from the structures of the traditional order (from the solid identity categories such as gender, class and ethnicity) is important for the post modern society, Bauman insists, that the characteristic of this society is, on the one hand, individualisation, on the other hand however, a re-birth of communalistic ideologies is emerging. Two of these ideologies are nationalism and fascism. When we become aware that the human societies are not ethnically homogeneous, we are starting debate on multiculturalism, which is also a subject of this article. In fact, the critique of liberalism given by Charles Taylor and his early communitarian multiculturalism is expressed. Liberal multiculturalism, a paradigm brought by Will Kymlicka, is analysed. The author then applies all the theoretical presumptions on the analysis of the position of Roma community in Slovenia. Their position shows many flaws of theories dealing with late modernity. The fact is that Slovenia is less successful in implementing political guidelines of liberal multiculturalism, which would offer adequate protection of the deprived minority groups.

KEYWORDS: minorities, late modernity, the *Other*, identity, liberal multiculturalism.

Julija Sardelić, a sociologist of culture and literary comparatist, is a postgraduate student at Department of Sociology, Faculty of Arts, University of Ljubljana. Contact: +386 (0)41 677225, julija.sardelic@gmail.com.

Majda Hrženjak

ROMA PEOPLE IN LJUBLJANA

UNCERTAIN LEGAL STATUSES AS ONE OF THE REASONS OF RADICAL SOCIAL EXCLUSION

The research study of Roma immigrants from former Yugoslavia to Ljubljana (it represents the first study of immigrant, so called non-autochthonous Roma people in urban area in Slovenia), points to their uncertain legal statuses as not enough salient issue in comparison with the issues of education, housing, cultural identity, and employment for instance. It identifies several reasons why legal statuses are problematic for Roma people in Ljubljana: immigration, system of marriages, illiteracy and erasure of approx. 22.000 citizens originating from former Yugoslavia in 1991, after secession of Slovenia. It points to the difficulties with which Roma population in Ljubljana is faced when pursuing employment, due to their uncertain legal statuses. In concluding part, several examples of activist projects are presented as examples of good practices which can assist Roma population in acquiring legal statuses. Political solution is recommended as well – the radical legalization of resident and working permits for Roma population. This would diminish social exclusion experienced by Roma people in Ljubljana, as well as by Roma people in EU countries.

KEYWORDS: Roma people, migration, legal statuses, citizenship, the erased.

Majda Hrženjak, PhD., sociologist, is a research fellow in the fields of social politics, gender studies and cultural studies at the Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, Metelkova 6, 1000 Ljubljana. Contact: majda.hrzenjak@guest.arnes.si.

Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan

A RIGHT TO STAY

THE CASE OF THE SETTLEMENT AT KOŽELJEVA STREET IN LJUBLJANA

The right to live in an urban area, with accessible public infrastructure, is discussed; in this case of Roma people in Ljubljana. The settlement at Koželjeva street is examined, which carries a stigma due to its Roma inhabitants, deficient infrastructure and the characteristics of a slum. It is discussed how the space and its meanings influence the self-image of inhabitants of the settlement and their inclusion in the broader society, as well as the research process. The findings are derived from a field-research, theories on social capital, »social-mix« or multi-culturality and the right to inclusion and a place to live.

KEYWORDS: Roma, Roma settlement, research, Municipality of Ljubljana (Mestna občina Ljubljana), ethnic discrimination.

Jelka Zorn, PhD, is a senior lecturer in social work. She is employed at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: +3861 2809247, jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

Ana Marija Sobočan is a Junior Researcher and an Assistant Lecturer at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: +3861 2809247, ana.sobocan@fsd.uni-lj.si.

4. kongres socialnega dela

OD REVŠČINE IN SOCIALNE IZKLJUČENOSTI K ENAKOSTI,
SOCIALNI PRAVIČNOSTI IN SOLIDARNOSTI

od 21. do 23. aprila 2010,
Kongresni center Brdo pri Kranju

Prijava udeležbe je mogoča na spletni strani

www.fsd.uni-lj.si/kongres

